

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Aleksandra Ivanauskaitė

Kalbotyros MA studijų programa (Taikomosios kalbotyros šaka)

Mandagumo vienaskaita ir daugiskaita dabartinėje lietuvių kalboje
Magistro darbas

Darbo vadovė
asist. dr. Inga Hilbig

Vilnius, 2022

Aleksandra Ivanauskaitė, *Mandagumo vienaskaita ir daugiskaita dabartinėje lietuvių kalboje*. Magistro darbas, vadovė asist. dr. Inga Hilbig, Vilniaus universitetas, Lituanistinių studijų katedra, 2022, 73 p.

Raktažodžiai: kalbinis mandagumas, pozityvusis ir negatyvusis mandagumas, kreipimosi raiška, mandagumo vienaskaita ir daugiskaita, įvardžiai.

Anotacija

Šiame darbe tiriamas mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimas. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos – įvardžių *tu, jūs* ir (ar) juos nurodančių veiksmažodžių formų – pasirinkimas neretai yra problemiškas ir nulemtas daugelio socialinių bei psichologinių veiksnių. Darbe siekiama ištirti, kaip dabartinėje lietuvių kalboje funkcionuoja mandagumo vienaskaita ir daugiskaita. Analizuojama 111 užpildytų diskurso kūrimo testo klausimynų ir 6 giluminiai interviu. Atliekant duomenų analizę derinti kiekybiniai ir kokybiniai metodai. Nustatyta, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos raiška sumodeliuotose situacijose yra pasiskirsčiusi apylygiai, o statistiškai pasirinkimui reikšmingi kintamieji – lytis ir amžius. Vis dėlto, kokybinė analizė atskleidė, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartoseną gali priklausyti nuo daugelio įvairių veiksnių ir jų sąveikos konkrečioje situacijoje. Kalbos vartotojai mandagumo daugiskaita dažniausiai reiškia pagarbą, oficialumą, atsiribojimą, o mandagumo vienaskaita – artimumą, familiarumą, bendrumą. Kai kada mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos kaitaliojimas yra nulemtas susitarimo, o kai kada įvyksta natūraliai ir gali reikšti pakitusias socialines ar psichologines bendravimo aplinkybes. Neretai pasirinkimas tarp mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos yra sudėtingas, todėl kartais vartotojai bando jų išvengti arba išlaikyti pusiausvyrą tarp oficialios ir familiarios raiškos. Šis tyrimas papildo lietuvių kalbos mandagumo, kreipimosi raiškos ir mandagumo vienaskaitos bei daugiskaitos tyrimų lauką, yra naudingas sekant lietuvių kalbos vartosenos polinkius, taip pat praktiškai – pvz., mokant užsieniečius lietuvių kalbos.

Turinys

Įvadas.....	5
1. Teorinės mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos tyrimo prielaidos.....	8
1.1. Kalbinio mandagumo samprata.....	8
1.2. Kalbinio mandagumo tyrimų prieigos.....	10
1.3. Kreipimosi raiškos ypatumai.....	14
1.4. Kreipimosi raiška lietuvių kalboje.....	17
2. Tyrimo metodologija.....	21
2.1. Teorinės medžiagos rinkimo metodologijos prielaidos.....	21
2.2. Medžiagos rinkimas.....	23
2.3. Tiriamieji.....	27
2.4. Duomenų rinkimo eiga.....	28
2.5. Tyrimo medžiaga.....	30
2.6. Duomenų analizės eiga.....	31
3. Tyrimo rezultatai.....	33
3.1. Diskurso kūrimo testo duomenų analizė.....	33
3.1.1. Statistinė diskurso kūrimo testo rezultatų analizė.....	33
3.1.2. Kokybinė diskurso kūrimo testo atsakymų analizė.....	36
3.1.2.1. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos sąsajos su mandagumo strategijomis.....	36
3.1.2.2. Balansavimas tarp oficialiosios ir familiariosios raiškos.....	38
3.1.2.3. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vengimo strategijos.....	40
3.2. Interviu duomenų analizė.....	41
3.2.1. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo situacijos, adresatai.....	41
3.2.2. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimą lemiantys veiksniai.....	44
3.2.3. Mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos funkcijos.....	48

3.2.4. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos kaitaliojimas.....	50
3.2.5. Vengimas vartoti mandagumo vienaskaitą arba daugiskaitą	54
3.2.6. Kitos mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo ypatybės	55
3.2.7. Informantų nuostatos dėl mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos.....	56
Išvados	62
Literatūra	64
Summary.....	68
Priedai	69
1 priedas. <i>Diskurso kūrimo testo anketa</i>	69
2 priedas. <i>Interviu klausimynas</i>	72

Įvadas

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Mandagumas yra išskirtinai žmogui būdinga socialinė ypatybė, be kita ko reiškiamą ir kalbiniu elgesiu. Vienas iš kalbinio mandagumo raiškos pavyzdžių – įvardžiai *tu, jūs* ir (ar) juos nurodančios veiksmažodžio formos pasirinkimas kreipiantis į adresatą. Kai kuriose kalbose, pvz., anglų, į adresatą kreipiamasi vienu įvardžiu – *you*, kitose, pvz., prancūzų, priklausomai nuo bendravimo konteksto renkamosi iš dviejų įvardžių – *tu* arba *vous*. Lietuvių kalboje kreipiantis į pašnekovą taip pat galimi du variantai – *tu* arba *jūs*. Šių įvardžių pasirinkimą lemia daugelis veiksnių: amžius, socialinė galia, socialinis atstumas tarp adresato ir adresanto, jų lytis, afektiniai veiksniai, pokalbio funkcija, diskursas ir t. t. Vis dėlto realioje kalbos vartosenoje nutinka ir taip, kad į vieną adresatą kreipiamasi *tu*, o į kitą *jūs*, nors iš pažiūros abiem atvejais minėti veiksniai yra panašūs. Taip pat galima pastebėti, kad kai kuriais atvejais pašnekovas ir tiesiogiai paprašytas vartoti įvardį *tu* ne visada lengvai prie jo pereina. Tai skatina susimąstyti, kas lemia mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos pasirinkimą bei vartoseną, kokios yra jos funkcijos.

Lingvistinės pragmatikos ir sociolingvistikos tyrėjai analizuoja kalbinį mandagumą įvairiais aspektais, domisi, kokių principų laikosi ir kokias strategijas taiko kalbos vartotojai, vartodami kalbinės raiškos priemones konkrečiame pokalbio kontekste. Bene svarbiausią ir didžiausios apimties darbą apie lietuvių kalbos mandagumą, taip pat kreipimosi, mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos raišką yra parašiusi Giedrė Čepaitienė (2007). Jurgita Girčienė (2009, 2011) taip pat analizavo pozityvųjį ir negatyvųjį¹ mandagumą, kreipimosi į adresatą būdus viešajame diskurse, reklamos kalboje ir atkreipė dėmesį į tai, kad visuomenė šiuo požiūriu linkusi vis dažniau rinktis įvardį *tu*, taigi krypta neformalumo link (Girčienė, Ryklienė 2005). Laura Čubajevaitė (2006) tyrė asmeninių įvardžių vartoseną iš užsieniečių, besimokančių lietuvių kalbos kaip svetimšios, perspektyvos. Savo darbe ji išskyrė, kokį įvardį kokiose situacijose įprasta rinktis, taip pat atkreipė dėmesį, kad jauni žmonės, kalbėdami su bendraamžiais, dažniau renkasi mandagumo vienaskaitą. Jūratė Pajėdienė (2017) analizavo adresatą nurodančių participinių įvardžių vartoseną rašto diskurse ir pabrėžė, kad įvardžio pasirinkimas rodo ir požiūrį į kitą asmenį. Eva Praškevič (2021) parengė lyginamąjį magistro darbą apie Lietuvos lenkų kreipimosi raišką lietuvių ir lenkų kalbomis – jame medžiagai surinkti ji taikė ir pristatomame darbe naudojamą diskurso kūrimo testo metodą. Tokie tyrimai yra aktualūs, nes

¹ Žodžiai *pozityvusis* ir *negatyvusis* šioje teorijoje nereiškia vertinimo, nes mandagumas yra suprantamas kaip priemonė, skirtos pašnekovams išsaugoti vienas kito įvaizdį. Jis nėra nei blogas, nei geras, todėl norint išvengti neigiamos konotacijos Čepaitienė (2007: 23–25) siūlo vartoti kontaktinio ir distancinio mandagumo terminus. Vis dėlto šiame darbe vartojami tiek užsienio, tiek Lietuvos tyrėjų darbuose (Hilbig 2010, Ryvitytė 2011, Schoroškaitė, Vaicekauskienė 2019 ir kt.) plačiai paplitę pozityviojo ir negatyviojo įvaizdžio terminai.

atskleidžia lietuvių kalbinio mandagumo ypatybes, leidžia stebėti kalbinių įpročių pokyčius, daryti išvadas apie mūsų visuomenės polinkį į pozityvųjį arba negatyvųjį mandagumą; tokie tyrimai yra naudingi ir mokant užsieniečius lietuvių kalbos. Vis dėlto empirinių lietuvių kalbos mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos tyrimų, šio darbo autorės nuomone, negausu, o darbų, kuriuose būtų bandoma šį reiškinį lemiančius veiksnius nustatyti statistinės analizės metodais – visai nėra, todėl šis tyrimas yra naujas ir aktualus.

Šio darbo **objektas** – mandagumo vienaskaita ir daugiskaita, t. y. įvardžiai *tu* ir *jūs* ir (ar) juos nurodančios 2-ojo asmens veiksmažodžių formos. Darbo **tikslas** – ištirti, kaip ir kodėl dabartinėje lietuvių kalboje kreipiantis į adresatą vartojama mandagumo vienaskaita ir daugiskaita, nuo kokių veiksnių tai priklauso. Tikslui pasiekti keliami šie **uždaviniai**:

1. Ištirti, kaip respondentai vartoja mandagumo vienaskaitą ir daugiskaitą jiems pateiktose situacijose, sumodeliuotose taip, kad kreipimosi raiškos pasirinkimas nebūtų visiškai aiškus.
2. Nustatyti, kokie veiksniai lemia mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos pasirinkimą.
3. Išsiaiškinti, kokios yra mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos funkcijos dabartinėje lietuvių kalboje.
4. Išanalizuoti, kaip vyksta mandagumo vienaskaitos bei daugiskaitos kaitaliojimas
5. Išsiaiškinti, kaip ir kodėl kartais mandagumo vienaskaitą ir daugiskaitą vartoti vengiamo.
6. Atskleisti informantų nuostatas dėl mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartosenos.

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Siekiant visapusiškai įsigilinti į tiriamą reiškinį, medžiaga rinkta diskurso kūrimo testo anketa ir analizuota kiekybiniais, statistinės analizės metodais, o gauti rezultatai papildyti giluminių kokybinių interviu medžiaga, jos temine analize bei tyrėjos asmeniniais realios kalbos vartosenos stebėjimais. Šio tyrimo medžiagą sudaro 111 respondentų užpildytų diskurso kūrimo testo anketų ir 6 pusiau struktūruoti interviu.

Darbo struktūra. Šį darbą sudaro teorinė, metodologijos ir tiriamoji dalys. Teorinėje dalyje aptariama kalbinio mandagumo samprata ir šiam tyrimui reikšmingiausia Brown ir Levinson'o mandagumo teorija, mandagumo sąsajos su kultūra, glaustai apžvelgiama mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartoseną įvairiose kalbose, lietuvių kalbos mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos tyrimai. Metodologijos dalyje trumpai pristatomos teorinės medžiagos rinkimo metodologijos prielaidos, aprašoma tyrimo eiga, įrankiai, medžiaga ir tiriamųjų imtys. Tiriamojoje dalyje analizuojami diskurso kūrimo testo ir interviu rezultatai, pateikiami pastebėjimai apie mandagumo

vienaskaitos ir daugiskaitos vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir 61 pozicijos literatūros sąrašas, 2 priedai. Darbe yra 5 lentelės ir 2 paveikslai.

Padėka. Darbo autorė nuoširdžiai dėkoja Lituanistinių studijų katedros dėstytojai asist. dr. Justinai Bružaitėi-Liseckienei už pagalbą atliekant kiekybinį tyrimą, taip pat savo respondentams ir informantams.

1. Teorinės mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos tyrimo prielaidos

1.1. Kalbinio mandagumo samprata

Kalbėdami žmonės ne vien perduoda informaciją – žodžiai taip pat gali nurodyti socialinius ryšius, išreikšti (ne)mandagumą. Tai – išskirtinai žmonių bendravimui būdinga kalbos funkcija. Birutės Ryvitytės (2011: 65) teigimu, gyvūnų pasaulyje mandagumas neegzistuoja, o ir žmonėms jis nėra įgimtas – mandagiai elgtis ir kalbėti išmokstama vaikystėje iš tėvų ir kitų aplinkinių. Iš pradžių vaikai paliepti kartoja mandagumo formules *prašom, ačiū, atsiprašau* ir tik vėliau supranta jų teikiamus privalumus visuomenėje, įsisavina ir pradeda vartoti jas patys sąmoningai. Inga Hilbig (2010: 24) kalbinį mandagumą apibūdina kaip ritualizuotas komunikacines strategijas. Ji teigia, kad tai yra vienas iš pagrindinių komunikacijos komponentų, be kurio žmonių bendravimas nebūtų įmanomas (ten pat: 17). Kasdienybėje mandagumas yra savaime suprantamas, Gabriele'ė Kasper (1990: 1) atkreipia dėmesį, kad tai yra nežymėtas elgesys, jis įprastas, jo tikimasi, o nemandagumas – iš karto pastebimas. Kartais ir netinkamoje situacijoje pavartota mandagumo formulė gali sudaryti perdėto manieringumo, šaltumo, ironijos įspūdį (Hilbig 2009: 141). Pavyzdžiui, artimoje, familiarioje aplinkoje mandagumo daugiskaita *jūs* gali atrodyti keistai, perdėm manieringai, o dažnai ir skambėti ironiškai. Kaip teigia tyrėja Juliane'a House (2005: 15), tiek mandagūs, tiek nemandagūs žodžiai turėtų būti vertinami tik konkrečiame kontekste. Taigi mandagumas priklauso nuo komunikacijos aplinkybių ir kalbos vartotojų, ne nuo pačios kalbos. Pasak Richard'o J. Watts'o (2003: 144) mandagus elgesys yra toks, kokį dalyviai suvokia esant tinkamą tam tikroje socialinėje interakcijoje.

Vyrauja dvi kalbino mandagumo sampratos. Pirmoji (*first-order politeness*) yra paremta taisyklėmis, kas yra ir kas nėra mandagus elgesys, ši samprata sutampa su visuomenėje vyraujančiu mandagumo supratimu, etiketo normomis. Antrasis požiūris (*second-order politeness*) apibrėžia mandagumą kaip teorinį konstrukta, paremtą socialiniu elgesiu ir kalbine vartosena, jis apima lingvistinės pragmatikos teorijas, kalbos resursų naudojimą komunikaciniams tikslams pasiekti. Remiantis pastarąja samprata akcentuojama, kad pati kalba nėra mandagi arba nemandagi, kalbos vartotojai tiesiog daugiau ar mažiau laikosi mandagumo maksimumų, stengdamiesi išsaugoti savo ir pašnekovų įvaizdį (Hickey, Stewart 2005: 3–4). Kasdienybėje mandagumas paprastai suprantamas kaip etiketo sinonimas, tačiau Leo Hickey ir Miranda Stewart (2005: 4) pažymi, kad yra skirtumas tarp rašytinio mandagumo, etiketo taisyklių ir to, kaip mandagumas reiškiamas realioje kalbos vartosenoje. Lietuvos mokslininkai dėl šių terminų taip pat diskutuoja. Vieni tyrėjai vartoja terminą kalbos etiketas (Čepaitienė 2007, Kučinskaitė 1990), kiti – lingvistinis, kalbinis mandagumas (Hilbig 2010, Ryvitytė 2011). Hilbig (2010: 20) pastebi, kad *Lietuvių kalbos žodyne* bei *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* šie

žodžiai apibrėžiami labai panašiai: mandagus – „kuris gražaus elgesio, gerų manierų“, etiketas – „elgesio taisyklės ir formos kurioje nors visuomenėje; viešoji laikysena, manieros“. Tačiau ji taip pat atkreipia dėmesį, kad šiuose apibrėžimuose akcentuojamos taisyklės, normos, formulės (ypač – negatyviojo mandagumo), o kalbinis mandagumas jomis neapsiriboja. Ją analizuojančių mokslininkų tiriama tai, kaip individai vartoja kalbą interakcijoje, kaip tam tikros formos strategiškai pasitelkiamos tikslui pasiekti – pozityvusis mandagumas juk gali būti rodomas ir pašmaikštavimais ar netgi įžeidimais, kurie apskritai yra etiketo užribyje (Holmes 1995: 10, Christie 2005: 1, cit. iš Hilbig 2010: 22). Tai ypač būdinga, tarkime, jaunų vyrų kalbai, kurioje įžeidimai suvokiami ne kaip nemandagumo, o priešingai – kaip draugiškumo išraiška, ir juos būtų galima priskirti pozityviajam mandagumui (tai ne kartą yra pati pastebėjusi ir šio magistro darbo autorė). Čepaitienė (2007: 11) taip pat mini, kad pačiose kalbų sistemose yra tik vienas kitas reiškinys, susijęs su kalbiniu mandagumu (pvz., vokatyvas, maloniniai žodžiai, mandagumo vienaskaita ir daugiskaita), tačiau kalbinis mandagumas jais neapsiriboja. Šio darbo autorė laikosi antrosios kalbinio mandagumo sampratos, ir mano, kad jos analizuojamas reiškinys apima daugiau nei sustabarėjusias formules ir taisykles, todėl šiame darbe vartoja kalbinio mandagumo terminą.

Claus'o Ehrhardt'o (2020: 245) atlikta tekstyno analizė atskleidė, kad žmonės, vartodami žodį *mandagus*, nesieja jo su etiketu, taisyklių taikymu – greičiau suvokia jį tiesiog kaip jautrumą pašnekovams, jų santykiams, darną bendraujant. Vis dėlto svarbu paminėti, kad nuoširdus adresanto noras būti maloniam kitiems, tikrosios intencijos, kalbinio mandagumo tyrimuose nėra aprėpiamos ir analizuojamos. Pasak Jenny'ės A. Thomas (1995: 150 cit. iš Ryvitytė 2011: 65), mes negalime žinoti, kokių motyvų skatinamas adresantas pasirinko kalbėti vienaip ar kitaip. Todėl lingvistinės pragmatikos tyrėjai analizuoja tik tai, ką žmogus pasako, kokias strategijas ir principus taiko konkrečiame diskurse, kokią raišką pasirenka. Mandagumas gali būti suprantamas kaip bet kokie kalbiniai ir nekalbiniai veiksmai, kurie padeda išlaikyti minimalią žmonių sąveikos darną, „palaikyti ar sustiprinti pašnekovų tarpusavio santykius“ (Čepaitienė, 2007: 11).

Apibendrinant įvairių tyrėjų mintis galima teigti, kad kalbinis mandagumas yra žmonėms būdingas socialinis elgesys, kai pašnekovai stengiasi turimais kalbiniais resursais pasiekti savo komunikacinį tikslą, kurti bendravimo darną konkrečiame pokalbio kontekste. Be kita ko tai pasiekti padeda ir mandagumo vienaskaitos bei daugiskaitos vartojimas, analizuojamas šiame darbe.

1.2. Kalbinio mandagumo tyrimų priegios

Kalbinio mandagumo tyrimų radosi nuo XIX a. aštuntojo dešimtmečio. Tyrėjai Paul'as Grice'as (1975), Robin'a Lakoff (1973) ir Geoffrey'is Leech'as (1983) bandė formuluoti mandagumo principus, maksimas. Jie akcentavo, kad kalbos vartotojams yra svarbiausia efektyviai keistis informacija ir siekti komunikacinių savo tikslų. Įtakingiausia laikoma Penelope'ės Brown ir Stephen'o Levinson'o suformuluota kalbinio mandagumo teorija. Gabriele'ės Kasper (2005: 60) teigimu, ši teorija išsiskiria tuo, kad žiūri į mandagumą ne kaip į vieną iš pokalbio maksimų, bet labiau kaip į galią, priežastį, skatinančią kalbos vartotojus pažeisti maksimas tam, kad būtų išsaugotas pokalbio dalyvių įvaizdis. Ši teorija ir remiasi įvaizdžio sąvoka, kilusia iš Erving'o Goffman'o (1967 cit. iš Brown, Levinson 1987: 61) bei anglų kalbos posakio *losing face*, kuriame įvaizdis yra susijęs su pažeminimu, sugėdinimu, reputacijos praradimu. Įvaizdis – „individualus kiekvieno asmens vertės arba reputacijos pajautimas“ (Ryvitytė 2011: 72) ir tai, kaip žmogų įsivaizduoja kiti tam tikroje socialinėje situacijoje (Satkauskaitė 2011: 68). Taigi visi žmonės suvokia, kad tiek jie patys, tiek jų pašnekovai turi įvaizdį. Satkauskaitės (ten pat) teigimu, jis suteikia tam tikro saugumo jausmą. Įvaizdis gali būti pozityvusis ir negatyvusis. Negatyvusis įvaizdis – siekis išlaikyti privatumą, teisę būti netrukdomam, turėti veiksmų laisvę. Pozityvusis įvaizdis – noras būti pripažintam, vertinamam, suprastam ir mėgstamam kitų. Skiriami pozityviajam ir negatyviajam įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai. Įvaizdžiui grėsmingi aktai susiję su keliais kintamaisiais: socialiniu nuotoliu, galia ir našta (*social distance, power, ranking of imposition*) (Brown, Levinson 1987: 74). Teigiama, kad galia apima tokius veiksmus kaip adresanto ir adresato ryšiai, socialinė hierarchija, amžius, lytis (Kasper 2005: 65). Negatyviajam įvaizdžiui grėsmingais aktais adresantas kėsina suvaržyti adresato veiksmų laisvę, pozityviajam – parodyti, kad nesirūpina jo jausmais. *Tujinimas* ne vietoje ir ne laiku gali paminti adresato negatyviojo įvaizdžio poreikius, *jūsinimas* – pozityviojo. Yra ir tokių šnekos aktų, kurie yra pavojingi tiek pozityviajam, tiek negatyviajam įvaizdžiui, pvz., skundai, įsiterpimai, grasinimai, stipri emocijų raiška, asmeninės informacijos prašymas (Brown, Levinson 1987: 67). Nors Brown ir Levinson'o teigimu šnekos aktas gali būti kenksmingas arba adresatui, arba adresantui, Ryvitytė (2011: 77) pastebi, kad, pvz., padėka už suteiktą skolą, pasiteisinimai, atsiprašymai, komplimentų priėmimas, gali būti grėsmingas ir adresatui, ir adresantui. Taigi manytina, kad ir prašymas *netujinti* gali būti grėsmingas tiek asmens, kuris nenori būti *tujinamas* ir turi tai pasakyti, tiek asmens, kuriam toks prašymas pateikiamas, įvaizdžiui.

Siekiant sušvelninti tiesmukus (*on record*) įvaizdžiui grėsmingus aktus taikomos pozityviojo ir negatyviojo mandagumo strategijos. Taigi taip pat kaip ir įvaizdis, mandagumas gali būti pozityvusis ir

negatyvusis (Brown ir Levinson 1987: 70). Pozityvusis mandagumas reiškiamas rodant dėmesį, domintis adresato norais, poreikiais, hiperbolizuojant pritarimą jam, juokaujant, siūlant, žadant, dovanojant dovanas, siekiant sutarti ir vengiant nesutarti, įtraukiant pašnekovą į bendrą veiklą, taip pat vartojant kolektyvinės tapatybės žymeklius (pvz., mandagumo vienaskaitą) ir t. t. (Brown ir Levinson 1987: 102–129). Norint parodyti negatyvųjų mandagumą vartojami saugikliai (pvz., *gal*, *galbūt*), nevengiama atsiprašyti, rodoma pagarba, mažinama našta adresatui, nominalizuojami šnekos aktai, vartojama mandagumo daugiskaitą (ten pat: 131–211). Jei šnekos aktas itin grėsmingas, galima pasirinkti jį atlikti užuolankomis arba visai neatlikti (ten pat: 68–69). Taigi mandagumą Brown ir Levinson'as aprašė kaip strategijas, taikomas tam, kad būtų kuo labiau sumažinta potencialiai įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų rizika (Ehrhardt 2020: 246).

Brown ir Levinson'o teorija buvo kritikuojama dėl daugelio aspektų, vienas jų – kad įvaizdis ir mandagumas skirtingose kultūrose suprantamas nevienodai. Brown ir Levinson'as (1987) teigia, kad visoms kultūroms yra bendras visuomenės narių įvaizdžio supratimas ir poreikis į jį orientuotis pokalbyje, tačiau, pasak Kasper (1990), mandagumo suvokimas ir raiškos būdai kiekvienoje kalbinėje visuomenėje labai skiriasi: pvz., japonų kultūra yra labiau kolektyvistinė nei individualistinė, todėl negatyviojo įvaizdžio saugojimas jiems nėra labai aktualus ir nebūtinai suvokiamas kaip mandagumas. Kaip minėta, mandagumas (tiek kalbinis, tiek nekalbinis) yra susijęs su situaciniu, socialiniu ir kultūriniu kontekstu. Kaip pabrėžia Thomas Mitchell'as ir Florence Myles (1998: 183 cit. iš Čubajevaitė 2006: 33), kalba ir kultūra yra neatsiejamoms, įsivainamos kartu, viena kitą papildo. Kultūra yra kolektyvinis fenomenas, bendras minties konstravimas, ji skiria vienas žmonių grupes nuo kitų (Hofstede 2011: 3). Mandagumas kaip reiškinys apskritai yra universalus – esminis santykių organizavimo instrumentas bet kurioje kultūroje, tačiau mandagumo strategijos ir apraiškos skiriasi (Ehrhardt 2020: 257). Tai, kas vienoje kultūroje laikoma mandagumo ženklu, kitoje gali būti įžūlu. Svarbu suprasti, kad vienu kalbų vartotojai nėra mandagesni už kitas ir nemandagių kultūrų nebūna (Hilbig 2009) – apskritai paėmus, nė vienoje kultūroje nėra įprasta norėti sugadinti santykius su kitu asmeniu.

Kalbinio mandagumo skirtumai tarp įvairių kultūrų kartais sukelia ir komunikacijos trikdžius. Nozomi Tanaka (1993 cit. iš Ryvitytė 2011: 69) yra pastebėjusi, kad, tarkime, amerikietei padėkojus už komplimentą, japonė daro prielaidą, jog amerikietė yra pasipūtusi, nes kuklumo maksima japonų kultūroje reikalautų komplimentą paneigti – tačiau šios maksimos taikymas įvairiose kultūrose yra skirtingas. Anna Wierzbicka (1999: 668–669 cit. iš Čepaitienė 2007: 258) pasakoja, kad angliškasis mandagumas priimant svečius skatina teirautis, atsižvelgti į svečio poreikius, o japonų kultūroje

svečiavimasis suprantamas kaip toks poilsis, kai svečiui nereikia nieko rinktis, spręsti, iniciatyva yra šeimininko rankose, todėl svečiuojantis pas anglakalbį šeimininką, japonas gali pasijusti nemenkai įžeistas. Ehrhardt'as (2020: 243) teigia, kad tarpkultūrinėje komunikacijoje dažnai neaišku ir kokią kreipinį vartoti. Čubajevaitė (2006), tyrusi asmeninių įvardžių vartojimą užsieniečių, besimokančių lietuviškai, kalboje, taip pat pastebi, kad šių žodžių pasirinkimas priklauso ne tik nuo socialinių veiksnių, bet ir nuo kultūros. Jos atliktas tyrimas patvirtino, kad sunkiau mandagumo daugiskaitą *jūs* įsisavina tie studentai, kurie kalba tik anglų kalba, nes joje tokios ypatybės nėra.

Skirtingų kultūrų mandagumo tyrimai domino tyrėjus nuo pat kalbinio mandagumo tyrimų pradžios. XX a. antroje pusėje pradėta bandyti skirstyti kultūras į tam tikras grupes, pvz., pagal jų ekonominio išsivystymo lygį ir modernumą, pagal komunikacijos būdus ir t. t. Aštuntajame dešimtmetyje Geert'as Hofstede'as (2011: 6) atrado, kad apklausų, kuriose dalyvavo skirtingų šalių respondentai, rezultatai stipriai skyrėsi analizuojant jas individo ir šalies lygmeniu. Skirtingų šalių respondentų atsakymai turėjo tam tikrą tendencijų, todėl Hofstede'as išskyrė tokias kultūrinės dimensijas: galios nuotolio, neapibrėžtumo vengimo, individualizmo–kolektyvizmo, moteriškumo–vyriškumo ir ilgalaikės–trumpalaikės orientacijos. Neabejojama, kad dėl naujų technologijų ir kitų natūralių gyvenimo pokyčių pasaulis ir kultūros kinta, todėl šios dimensijos neabejotinai gali būti naudingos bandant suprasti ir įsigilinti į tuos kitimus (Hofstede 2011: 21). Šio darbo autorė mano, kad individualizmo–kolektyvizmo ir galios nuotolio dimensijos gali padėti suprasti šiame tyrime – nors jis ir nėra lyginamasis – analizuojamus kalbinio mandagumo ir mandagumo vienaskaitos bei daugiskaitos reiškinius.

Individualizmo dimensija rodo, kiek konkrečios visuomenės nariai yra susitelkę į grupes. Individualistinėse kultūrose ryšiai tarp žmonių yra laisvi, kiekvienas pirmiausia suvokia save ir kitą kaip individus ir jaučia turį teisę į privatumą. Visuomenės nariai rūpinasi savimi ir artimiausiais savo šeimos nariais. Individualistinėms priešingos kolektyvistinės kultūros, kuriose žmonės nuo gimimo yra įtraukti į stiprias ir darnias grupes. Žmonės labiau suvokia save kaip *mes* ir jaučiasi vieni nuo kitų priklausomi, o kitus asmenis mato kaip arba priklausančius, arba nepriklausančius jų grupei. Tokiose kultūrose prioritetas labiau yra tarpusavio santykiai ir savos grupės narių gerovė, o ne privatumas, asmens laisvė bei saviraiška (Hofstede 2011: 11). Šio darbo autorės supratimu, kalbinis mandagumas ir kreipimasis į kitą priklauso nuo požiūrio į save ir kitus asmenis, o minėtoje teorijoje ir kalbama apie savęs bei kitų suvokimą, apie privatumą ir santykį su kitais žmonėmis. Hickey ir Stewart (2005: 8–9) knygoje taip pat kalbama apie skirtingą individualizmo ir kolektyvizmo svarbą įvairių tautų gyvenime ir nuo to priklausančią mandagumo sampratą: vienoje tautoje kalbama norint perduoti informaciją, o

tam nesant tam poreikio galima kartu patylėti, kitose tylos pauzės laikomos nepatogiomis. Galima manyti, kad individualistinėse kultūrose, kur prioritetizuojama kito asmens teisė į privatumą, negatyvusis mandagumas ir mandagumo daugiskaitos vartoseną – platesnė, o tose, kur vyrauja kolektyvizmas, yra svarbesni artimi santykiai, pozityvųjų ir negatyvųjų mandagumą lemia priklausymas arba nepriklausymas savųjų grupei. Teigiama, kad individualistinėms šalims priskiriamos Vakarų šalys, o kolektyvistinėms – Rytų. Jūratės Imbrasaitės (2004: 28) jau senokai atliktas tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje, kaip ir daugelyje pokomunistinių demokratinių šalių, kolektyvistinės vertybės susiduria su individualistinėmis, auga rūpestis asmenine gerove, vyksta kaita individualizmo, liberalizmo linkme. Imbrasaitės teigimu, ekonominiai ir politiniai pokyčiai lemia visuomenės kaitą, todėl pokomunistinėse šalyse visuomenės ir jos vertybės kinta sparčiau. Jos tyrimo duomenimis, individualistinis požiūris labiausiai paplitęs 18–30 metų amžiaus grupėje. Šie žmonės yra lanksčiausi ir atviriausi kaitai. Šio darbo autorės atlikto tyrimo dalyviai taip pat patenka į minėtą amžiaus kategoriją, todėl galima kelti klausimą, ar, ir dar svarbiau, kaip individualistinės tendencijos yra susijusios su mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimu.

Su kalbiniu mandagumu ir mandagumo vienaskaita bei daugiskaita taip pat susijusi Hofstede'o vadinamoji galios nuotolio (*power distance*) dimensija. Ji rodo, kaip mažesnę socialinę galią turintys visuomenės nariai vertina netolygų galios pasiskirstymą tarp žmonių. Mažo galios nuotolio šalyse vyrauja įsitikinimas, kad galia turi būti naudojama pagrįstai, teisėtai, tėvai auklėja vaikus kaip sau lygius, neakcentuojama pagarba vyresniems žmonėms, hierarchija tereiškia vaidmenų skirtingumą, ji kintama ir yra laikoma naudinga. Didelio galios nuotolio šalyse skirtingas galios pasiskirstymas yra priimamas kaip visuomenės gyvenimo faktas, tėvai auklėja vaikus būti klusnius, vyresni žmonės labai gerbiami, hierarchija reiškia nelygybę ir pastaroji priimama (Hofstede 2011: 9–10). Teigiama, kad Rytų Europos, Lotynų Amerikos, Azijos šalys labiau linkusios į didelį galios nuotolį, o anglosaksų, šiaurės – į mažesnį. Darbo autorės manymu, galios nuotolio dimensija taip pat gali būti susijusi su pozityviuoju, negatyviuoju mandagumu ir mandagumo daugiskaitos bei vienaskaitos vartoseną, nes netolygus galios pasiskirstymas, kaip manoma, ir buvo prielaida, paskatinusi atsirasti ir vartoti skirtingas kreipimosi formas (plačiau – 1.3. poskyryje). Iš pirmo žvilgsnio didelio galios nuotolio ar kolektyvistinių šalių bruožai atrodo labai kraštutiniai, tačiau tai tėra priešingi skalių poliai, situacija visuomenėje gali būti tarpinė arba tik pakrypusi į vieną ar kitą pusę (Hofstede 2011: 9–11). Audra Mockaitis (2001: 180, 183), remdamasi Hofstede'o teorija, atliko Lietuvos kultūrinių dimensijų tyrimą. Ji atskleidė, kad Lietuvos individualizmo–kolektyvizmo bei galios nuotolio įverčiai lyginant su kitų šalių tyrimų rezultatais yra vidutiniai.

Aptarus, kad mandagumas yra labai susijęs su kultūra, individualizmo, galios nuotolio dimensijomis ir bendroju situaciniu kontekstu, nenuostabu, kad šiuo metu populiariausia yra diskursyvioji kalbinio mandagumo tyrimų prieiga (Ehrhardt 2020: 247). Nors Brown ir Levinson'o teorija iki šiol yra vadinama įtakingiausia, dabartiniuose tyrimuose jau laikoma savaimė suprantama, kad pasakymai nėra savaimė mandagūs ar nemandagūs, jie priklauso nuo konteksto, kultūros. Rečiau nagrinėjami izoliuoti šnekos aktai, daugiau analizuojami kompleksiški pasakymai, diskurso aplinka, kontekstai. Mandagumas matomas kaip pokalbio dalyvių kartu konstruojamas dinamiškas procesas (ten pat: 249). Taigi pristatomame tyrime mandagumas ir šio darbo autorę labiausiai dominanti jo sritis – mandagumo vienaskaita ir daugiskaita – analizuojami konkrečiuose kontekstuose, turint omenyje ne tik individualų kiekvieno žmogaus įvaizdžio pajautimą, bet ir kultūrinius visuomenės aspektus, jos individualizmo–kolektyvizmo ir galios nuotolio laipsnį.

1.3. Kreipimosi raiškos ypatumai

Yra daugybė kalbinių priemonių, kuriomis reiškiamas mandagumas: asmenavimo sistema, žodžių daryba, sintakse, prozodija (Čepaitienė 2007: 22, 70). Viena iš tų priemonių – kreipimosi žodžiai. Jie padeda užmegzti ryšį su adresatu, jį palaikyti (ten pat), atskleidžia kalbos vartotojų pasaulėjautą. Kiekviena kalbinė visuomenė turi platų kreipimosi priemonių pasirinkimą: kreipimosi įvardžiai, vokatyvas, vardai, titulai, šeiminių santykių pavadinimai (DuFon 2010: 310) ir kiekvienoje jų vartojimo įpročiai, aplinkybės skiriasi, pvz., vokiečių, anglų kalbose priedėliai *ponas*, *ponia* vartojami tik su adresato pavarde, jų vartojimas su vardu būtų laikomas netaktišku, o lietuvių, lenkų kalbose tai labai įprasta. Wierzbicka (1985: 146) pasakoja, kad kartą į pašnekovę kreipėsi taip: „Mrs. Vanessa! Please! Sit! Sit!“ Ji aiškina, kad žodį *Mrs.* ji pavartojo kaip lenkiškojo *pani* ekvivalentą – nes pastarasis, priešingai nei angliškas atitikmuo, gali būti vartojamas ir su vardais, ne tik pavardėmis. Be to, dėl imperatyvo *sit*, frazė skambėjo kaip anglų kalboje šunims duodama komanda. Taigi šioje situacijoje kalbinio mandagumo skirtumai ir lenkų kalbinių įpročių įtaka kalbant angliškai galėjo sukelti tam tikrų komunikacijos nesklandumų. Tautos mentalitetas gali atsispindėti ir kreipinių gramatinėje raiškoje. Lietuvių ir kai kurios kitos kalbos turi jau minėtą kreipimosi linksnį – vokatyvą. Čepaitienės (2007: 261–265) teigimu, tai gali reikšti, kad šiose kalbose kreipimasis į žmogų nuo seno laikomas svarbiu, pagarbiu aktu.

Kreiptis į adresatą taip pat galima ir įvardžiais. Albertas Rosinas (2009: 15) teigia, kad įvardžiai yra viena ryškiausių kalbos universalijų, kadangi atlieka labai ryškią referentinę funkciją, jiems nebūdingas nerefereentinis vartojimas. Šio darbo autorės nuomone, kreipimosi įvardžio

pasirinkimas taip pat atspindi adresanto pasaulėvaizdį, kaip jis suvokia savo vietą socialinėje erdvėje, visuomenės narių santykius. Yra kalbų, nors tokių labai mažai, kurios asmeninių įvardžių neturi, juos pakeičia afiksai ar kitos kalbos dalys, viena iš jų – *mbay* (Keegan 1997 cit. iš Velupilai 2012: 135). Esama ir kalbų, kur iš mandagumo įvardis vengiamas, pvz., lenkų kalboje į asmenį viešai kreiptis įvardžiu – nepriimtina. Vietoj to vartojamas trečiasis asmuo kartu su kreipiniais *pan, pani* (lenk. „ponas“, „ponia“), panašiai yra ir vokiečių, danų kalbose, kur mandagumas reiškiamas 3-ojo asmens forma (Čepaitienė 2007: 74). Kartais kreipimosi įvardžio vengiama ir vartojant 1-ąjį asmenį arba beasmens konstrukcijas – taip elgiamasi švedų kalboje, pvz., *Vad kan jag hjalpa damen / herren med?* (šved. „Kuo ponui / poniai galėčiau padėti?“), *Vad far det lov att vara?* (šved. „Kas čia bus?“) (Ilie 2005: 117).

Vis dėlto kreipimuisi dažniausiai vartojami 2-ojo asmens įvardžiai. Wierzbicka'os (1986: 352) teigimu, jie tiesiogiai atspindi kultūrą ir yra linkę keistis kartu su kintančiu kultūriniu kontekstu. Mandagumo vienaskaita ir daugiskaita turi ne tik deskriptyvinę, bet ir socialinę reikšmę, kitaip sakant, jos talpina ne tik gramatinę informaciją, bet ir žinias apie pokalbių dalyvių tapatybes ar santykius – tai vadinama socialine deikse (Saeed 2011: 188). Sebastian'as Lobner'is (2013: 28) pateikia tokius pavyzdžius:

(1) *Ihre Fahrkarte, bitte!* (vok. *Jūsų bilietas, prašyčiau!*²)

(2) *Deine Fahrkarte, bitte!* (vok. *Tavo bilietas, prašyčiau!*)

Pirmasis sakinytis būtų priimtinas, jei adresatas būtų suaugęs, nepažįstamas žmogus, antrasis – jei vaikas, artimas pažįstamas. Abu įvardžiai turi tą pačią deskriptyvinę reikšmę, tačiau jų socialinė reikšmė, indikuojanti tam tikrus santykius tarp adresanto ir adresato, skiriasi. Taip pat ir lietuvių kalbos įvardžiai *tu* ir *jūs* turi tokią pačią deskriptyvinę, tačiau skirtingą socialinę reikšmę. Čepaitienė (2007: 70) teigia, kad įvardžio pasirinkimas priklauso nuo adresanto, kaip jis vertina situaciją: įmanoma, kad vieną kartą į tą patį adresatą gali būti kreipiamasi vienaip, o kitą – kitaip. Pašnekovų santykiai gali būti horizontalūs, kai adresantas priima adresatą kaip sau lygų, arba vertikalūs, kai jaučiasi esąs aukštesnio arba žemesnio socialinio statuso (ten pat). Galima manyti, kad tai priklauso ir nuo jau minėtos Hofstede'o galios nuotolio dimensijos – kaip visuomenės nariai suvokia tarpusavio galios santykį. Margaret'a A. DuFon (2010: 309) svarsto, kad yra svarbu, kaip į mus kreipiamasi, nes iš to sužinome, kaip asmuo mato mus ir mūsų santykius, ar mes esame gerbiami, priimami, ar atstumiami, nemėgstami.

² Löbner'is (2013: 28) aiškina, kad vokiečių kalboje *Ihre* pažodžiui reiškia „jūs“ – daugiskaitos 3 a. savybinio įvardžio forma, atliekanti tą pačią funkciją, kaip lietuvių kalbos mandagumo daugiskaitos įvardis *jūs*.

Įvairios kalbos turi savitas gramatines vienaskaitos ir daugiskaitos įvardžių kategorijas. Didelė dalis Europos kalbų mandagumui parodyti apibendrina daugiskaitos 2-ojo asmens formas: prancūzų (*vous*), graikų (*eseis*), turkų (*siz*), olandų (*u*), švedų (*ni*), velsiečių (*chi, chwi*) ir t. t. (Čepaitienė 2007: 73). Iš viso pasaulyje skaičiuojama, kad šis reiškinys egzistuoja apie 25 proc. kalbų ir, pasirodo, jam būdingas tam tikras geografinis paplitimas – Europa ir šiek tiek Artimieji bei Viduriniai Rytai (Helmbrecht 2003: 196). Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos skirtis kadaise egzistavo ir anglų kalboje (*thee, thou*), tačiau laikui bėgant jos atsisakyta ir dabar kreipiantis visais atvejais vartojamas įvardis *you*, neatspindintis socialinių skirtumų. Yra kalbų, kuriose egzistuoja daugiskaitos formos, skirtos mandagiai kreiptis į kelis asmenis, pvz., olandų kalboje į asmenų grupę kreipiamasi *jiillie*, tačiau norint išreikšti pagarbą – *u*. Malajų kalba turi labai kompleksinę pirmo ir antro asmens įvardžių sistemą: vieni jų yra neutralūs, kiti laikomi intymiais, vartojami su draugais ir šeimos nariais, dar kiti – vartojami aukštuomenėje (Kroeger 2018: 209). Taigi kreipimosi raiška skirtingose kultūrose atspindi visuomenės sanklodą ir bendravimo tradicijas. Paul’as Kroeger’is (ten pat) teigia, kad būtent 2-ojo asmens įvardžio mandagiosios ir familiariosios formų skirtis yra vienas iš dažniausių būdų kalbose parodyti pagarbą ir mandagumą adresatui. Vis dėlto kiekviena kalba turi savitas semantines ir pragmatines vienaskaitos ir daugiskaitos mandagumo vartojimo taisykles (Brown, Gilman 1960: 271–272, Helmbrecht 2003: 190). Dėl to besimokančiajam užsienio kalbos tai gali būti nemažas iššūkis, nes tam, kad kreiptųsi tinkamai, adresantas turi turėti sociopragmatinių ir pragmingvistinių kompetencijų. Mokydamiesi kalbos, kuri turi mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos skirtį, užsieniečiai dažnai vengia jų vartosenos ar kaitalioja mandagumo vienaskaitą ir daugiskaitą su tuo pačiu adresatu tame pačiame pokalbyje (DuFon 2010: 309, 314).

Daugelyje Europos kalbų ilgą laiką asmeninių įvardžių 2-ojo asmens vienaskaita kreiptasi į vieną, o daugiskaita – į asmenų grupę (Čepaitienė 2007: 73). Teigiama, kad jau IX a. lotynų kalboje į imperatorius pradėta kreiptis daugiskaitos įvardžiu *vos* (lot. „jūs“). Taip galėjo būti dėl to, kad tuo laikotarpiu valdė du imperatoriai ir daugiskaitos įvardis iš pradžių buvo skirtas nurodyti juos abu, taip pat imperatorius buvo daugiskaita ta prasme, kad atstovauja žmones ir juos reprezentuoja, todėl kartais apie save kalbėdavo kaip apie *nos* (lot. „mes“), tad ir į jį pradėta kreiptis daugiskaita, taip parodant imperatoriaus galią (Burne 1936, Châtelain 1880 cit. iš Brown, Gilman 1960: 254). Todėl Rogert’as Brown’as ir Albert’as Gilman’as (1960: 256) mandagumo vienaskaitą ir daugiskaitą labiausiai sieja su galia, kurios pagrindas gali būti fizinė jėga, turtas, amžius, įvairūs socialiniai vaidmenys, nes mandagumo daugiskaitos atėjimas į Europos kalbas buvo paremtas galios santykiais. Kitas svarbus veiksnys, jų manymu, yra solidarumas, tai kad kalbos vartotojai yra susiję kokiais nors simetriškais

ryšiais, pavyzdžiui, eina į tą pačią mokyklą ar užsiima ta pačia profesiją. Mandagumo daugiskaitos sąsajos su galios santykiais pradėjo silpti XIX a., tada įvardžio pasirinkimą pradėjo daugiau lemti solidarumas, mažas socialinis nuotolis negu galia (Wierzbicka 2010: 309). Teigiama (Kerbrat-Orecchioni 2005: 41), kad ir prancūziškoji mandagumo daugiskaita ir vienaskaita dabar tampa labiau simetriška – nurodanti atstumą arba familiarumą, o ne hierarchinius ryšius.

1.4. Kreipimosi raiška lietuvių kalboje

Lietuvių kalboje kreiptis galima daiktavardiniais kreipiniais (pvz., *Jonai, mama, širdede*), būdvardžiais (pvz., *mieloji*), dalyviais (pvz., *gerbiamasis*) (Valeckienė 1998: 211–212). Vienas iš kreipimosi raiškos būdų – įvardžiai. Įvardžiai pakeičia daiktavardį arba daiktavardinę frazę, t. y. nurodo į žmogų, daiktą ar ypatybę jų nepavadindami (Ambrazas et al. 2006: 251). Tai yra funkciniai žodžiai, jie yra pokalbio adresato, adresanto ar asmenų, minėtų anksčiau, referentai (Löbner 2013: 2, 64), be konteksto jie neturi konkretaus referento – viename šnekos akte *tu* gali reikšti vieną žmogų, o kitame – kitą. Skiriamos kelios įvardžių rūšys, tačiau kreipiantis paprastai vartojami asmeniniai įvardžiai (*aš, mes, tu, jūs, jis, ji, jie, jos*). Įvardžiai *aš, mes, tu, jūs* vadinami participiniais (lot. *particeps* „dalyvaujantis, dalyvis“), kadangi jų vartojimas paprastai būdingas dalyvaujant komunikaciniame akte (Rosinas 2009: 33). Dauguma asmeninių įvardžių turi du skaičius – vienaskaitą ir daugiskaitą, tačiau kai kurie – dar ir išlikusią dviskaitą – *mudu, judu* (Ambrazas et al. 2006: 279). Asmeniniai įvardžiai nurodo asmenis priklausomai nuo jų įsitraukimo į šnekos aktą, pvz., įvardžiu *mes* nurodoma, kad situacijoje dalyvauja ir adresatas (-ai) ir adresantas (-ai) (Ambrazas et al. 2006: 256). Tokia kuopinė daugiskaita *mes* (pvz., klientas pas kirpėją: *Galvoju, gal dar šiek tiek daugiau patrumpinam?*³) yra laikoma pozityviuoju mandagumu, nes pabrėžia artumą, sušvelnina įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą, rodo solidarumą, tarsi problemos bus sprendžiamos kartu (Čepaitienė 2007: 24). Pasak Jeffrey'io L. Kalen'o (2006: 136), taip elgiamasi ir kitose kalbose, pvz., anglų, danų.

Lietuvių kalbos įvardis *tu* kreipiantis nurodo į vieną adresatą, *jūs* – į adresatų grupę. Albertas Rosinas (1988: 25–26) pabrėžia, kad participiniai įvardžiai *tu* ir *jūs* neturi kaitybinės skaičiaus kategorijos, į *tu* ir *jūs* reikia žiūrėti kaip į atskiras leksemas, jų „daugiskaita“ yra ne morfologinė, o leksinė. Įvardis *jūs*, pasak Alberto Rosino (1995: 27), yra baltų įvardžio **jūs* veldinys. *Jūs* vartojamas ne tik daugiskaitos, bet ir įvardžio *tu* reikšme pagarbiai kreipiantis į vieną asmenį (Ambrazas et al. 2006: 259), taigi kai kuriuose kontekstuose jis gali turėti kelis įmanomus referentus, pvz., kai pokalbyje dalyvauja keli menkai pažįstami žmonės, yra tikimybė, kad vienas iš jų daugiskaitos įvardžiu *jūs*

³ Pavyzdys iš šio darbo autorės naudoto diskurso kūrimo testo atsakymų.

kreipsis į visą likusią žmonių grupę arba pagarbiai į kurį nors vieną pašnekovą. Rosinas (2009: 50) teigia, kad šiais įvardžiais kartu atspindimi ir socialiniai santykiai: pagarba, nepagarba, kiti jausmai. Kadangi mandagumo vienaskaita ir daugiskaita nurodo pokalbio dalyvių socialinę padėtį ir socialinius santykius (Levinson 2004: 50), jos vartojimas priklauso nuo konteksto, aplinkybių (Ryvitytė 2011: 22), taigi, pvz., į direktorių jo pavaldiniai dėl aukštesnio socialinio statuso greičiausiai kreipsis *jūs*, tačiau galima manyti, kad jo vaikai namuose jam sakys *tu*. Negatyviajai mandagumo raiškai būdinga *jūs* vartoseną, pozityviajai – *tu* (Čepaitienė 2007: 72). Teigiama, kad „[t]u vartojamas kreipiantis į pažįstamus, gerus draugus. Jis turi familiaraus kreipimosi atspalvį <...>. *Jūs* „tu“ reikšme vartojamas kreipiantis į nepažįstamą arba mažai pažįstamą, vyresnį arba gerbiamą asmenį, taip pat į pažįstamą oficialiai.“ Mandagumo daugiskaitos įvardis *jūs* derinamas su veiksmažodžių daugiskaitos, o vardažodžių – vienaskaitos formomis (Ambrazas et al. 2006: 259). Kai pasakyme nevartojamas įvardis, adresanto santykį su adresatu nurodo veiksmažodžio formos (Čepaitienė 2007: 72). Kučinskaitė (1990: 70–71) teigia, kad kaip mandagumo įvardis *jūs* vartojamas nelabai seniai ir yra nusižiūrėtas iš kaimyninių vokiečių, slavų kalbų. Jos nuomone ir įvardžiu *tu* galima reikšti pagarbą mažai pažįstamiems žmonėms, nes, anot jos, ir į Dievą kreipiamės *tu* (ten pat). Vis dėlto, šio darbo autorės nuomone, tokie svarstymai priklauso preskriptyviosios lingvistikos kryptčiai, o žiūrint iš realios vartosenos perspektyvos ir remiantis tiek kitų autorių darbais, tiek šiame darbe pristatomu tyrimu, akivaizdu, kad kalboje toks įprotis nepriėjo ir kalbėtojai vartoja tiek mandagumo vienaskaitą, tiek daugiskaitą.

Čepaitienės (2007: 80) teigimu paraleliai įvardžiui *tu* vartojamas ir įvardis *pats*, *patsai*, nors šio darbo autorė, remdamasi asmeniniais stebėjimais ir atliktu tyrimu ir pritardama Čepaitienės (ten pat: 81) nuomonei, mano, kad greičiausiai dabartinėje bendrinėje kalboje jis nebėra įprastas. Samplaikose *pats*, *pati* patiprina asmeninį įvardį (*aš pats*, *tu pats*, *jis pats*). Girdenio teigimu, *pats* kilęs iš *Viešpats* ir yra mandagesnis negu *tu* (cit. iš Čepaitienė 2007: 78). Čepaitienės (2007: 81) nuomone, jis vartojamas kai *tu* atrodo per daug tiesmukas ar šiurkštus, o *jūs* – per oficialus. Taip pat seniau Lietuvoje buvo paplitęs kreipinys *tavo / jūsų mylista*, pastebėtas jau Mažvydo raštuose. Vėliau šis kreipinys tapęs *tamsta*, tačiau Rosino (1988: 33) teigiama, kad jau to meto jaunosios kartos kalboje jis buvo praktiškai nebevartojamas, o remiantis šio darbo autorės pastebėjimais ir atliktu tyrimu, dabar jau beveik visiškai pasitraukęs iš vartosenos. Kučinskaitė (1990: 72) taip pat teigia, kad *tamsta* nėra labai paplitęs ir vartojamas tik su nepažįstamais arba supykus, įsižeidus, juokaujant, jam būdingas šaltumas, svetimumas, oficialumas, o įvardis *jūs* yra šiek tiek mažiau oficialus. Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje *tamsta*, *pats*, (*-i*), *jūs* nurodomi kaip įvardžio *tu* variantai (Ambrazas et al. 2006: 259),

tačiau šio darbo autorė pritaria Čepaitienės nuomonei, kad vartosenoje jie nėra lygiaverčiai (Čepaitienė 2007: 81). Daukšos ir Sirvydo tekstuose būta ir tokių kreipinių kaip *jūsų sveikata* (pvz., *Aš atėjau prie jūsų sveikatos maldoti.*), bet nepaplito (Čepaitienė 2005: 21–22). Lietuvai būnant Sovietų sąjungoje, buvo paplitę kreipiniai *draugas, draugė*, kurie amžiaus pabaigoje pradėti keisti formomis *gerbiamasis, gerbiamoji* (Ryvitytė 2011: 22). Iš tiesų kreipinių vartosena, kaip ir kalba bendrai, nuolat kinta, o šiems pokyčiams atskleisti būtini empiriniai tyrimai.

Pasak Čepaitienės (2007: 70) mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos pasirinkimas priklauso nuo įvairių veiksnių: amžiaus, lyties, išsilavinimo, artumo, pažinties laipsnio. Rosinas (1996: 43 cit. iš Čepaitienė 2005: 22) teigia, kad prieš maždaug dešimtmetį (taigi dabar jau prieš ketvirtį amžiaus) skirtis tarp šių įvardžių buvo aiškesnė: vyrai į vyrus kreipdavosi *tu*, o į merginas *jūs*, į visus vyresnius žmones – *jūs*. Čepaitienė (2005: 22) mano, kad dabar jauni žmonės bendrauja neformaliai, o vyresni žmonės ir su artimais draugais kartais vartoja daugiskaitą – *jūs*. Tai yra pastebėjusi ir šio darbo autorė, kurios močiutė į savo svočią visada kreipiasi mandagumo daugiskaita. Paklausus, kodėl taip oficialiai kreipiasi į žmogų, su kuriuo gana artimai bendrauja, ji paaiškino, kad bandė susitarti dėl mandagumo vienaskaitos vartojimo, bet svočia ją vis tiek *jūsina*, taigi ir jai nepatogu pereiti prie mandagumo vienaskaitos. Tyrėjos nuomone, akivaizdžiai pastebimas vyresnių kartų polinkis dažniau rinktis įvardį *jūs*, o jaunesnių – *tu*, gali rodyti mandagumo įvardžių vartosenos pokyčius neformalumo link, o kartu ir visuomenės laisvėjimą, demokratėjimą. Čubajevaitės (2006: 36) atliktas tyrimas su lietuvių kalbą kaip svetimąją besimokančiais studentais taip pat patvirtino, kad jaunimas bendraudami tarpusavyje yra labiau linkę rinktis neformalųjį kreipinį *tu*. Tokią prielaidą patvirtino Robertos Dranseikaitės (2020: 38–39) tyrimas apie mandagumo raišką aptarnavimo srityje. Ji pastebėjo, kad jauni žmonės tarpusavyje, net ir būdami nepažįstami, aptarnavimo srityje dažnai renkasi mandagumo vienaskaitą. Girčienė ir Kupčinskaitė-Ryklienė (2005: 225, 227), atlikusios tyrimą apie kreipimąsi į adresatą reklamoje, teigia, kad vienaskaitos formas dažniau renkamosi jaunimui skirtose reklamose, kai labiau norima išreikšti draugystę, bendrystę, o dalykiniuose ir vyresniosios kartos žmonėms skirtuose leidiniuose dažniau vartojamos daugiskaitos formos. Jų manymu, mandagumo vienaskaita šiame kontekste rodo ne tik skirtumą tarp jaunesniosios ir vyresniosios kartos bendravimo, bet taip pat žymi yra naują, laisvesnį bendravimo būdą. Vilija Shoroškaitė ir Loreta Vaicekauskienė (2019: 284), tyrusios visuomenės neformalėjimo atspindžius Lietuvos ir Danijos televizijos serialuose, pastebėjo, kad nors lietuviškuose televizijos serialuose išlaikoma formalių kreipimosi formų vartosena, anksčiau ji buvo labiau paplitusi, taigi mūsų visuomenė pamažu darosi mažiau formali.

Kai kurie mandagumo daugiskaitos aspektai, pvz., pasitikėjimas, pagarba, yra subjektyvūs, greitai kintantys arba sunkiai pamatuojami. Jau John'as Austin'as kalbėjo apie tai, kad šnekos aktas gali būti nenuoširdus, sakydamas tam tikrus žodžius adresantas gali jaustis, galvoti ar turėti visiškai priešingas intencijas (1962: 40), pvz., jaunuolis, tėvų išmokytas į vyresnius žmones kreiptis mandagumo daugiskaita, nors nemano, kad asmenis reikia išskirti ir gerbti dėl jų amžiaus. Vis dėlto Čepaitienė (2005: 22) teigia, kad šie subjektyvūs kintamieji, tokie kaip pagarba, paprastai priklauso nuo pokalbio laiko, vietos, temos, pašnekovų nuotaikos.

Šio darbo autorės nuomone, Lietuvoje mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos empirinių tyrimų nėra gausu, o mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos vartojimo sritys nurodomos gana paprastai ir lakoniškai, neatsižvelgiant į konkrečias situacijos aplinkybes: *tu* – į artimuosius, pažįstamus, šeimos narius, *jūs* – į nepažįstamus, norint parodyti pagarbą. Tačiau toliau aprašomas šio darbo autorės tyrimas atskleidė, kad kai kuriais atvejais gali būti ir išimčių, pavyzdžiui, draugai juokaudami gali vartoti mandagumo daugiskaitą, o susipykę pašnekovai – staiga pereiti prie mandagumo vienaskaitos. Taigi realiems mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos formų vartosenos polinkiams ir juos lemiantiems veiksniams atskleisti reikalingi gausesni empiriniai tyrimai, kuriuose labiau atsižvelgiama į konkretų situacinį kontekstą. Šio darbo autorė mano, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartoseną yra kompleksiška, nulemta daugelio veiksnių ir sudėtingos jų sąveikos.

2. Tyrimo metodologija

2.1. Teorinės medžiagos rinkimo metodologijos prielaidos

Diskurso kūrimo testo metodas. Medžiaga šiam tyrimui rinkta diskurso kūrimo testo (*discourse completion test*) (toliau – DKT) metodu. DKT kalbinio mandagumo tyrimuose Lietuvoje pirmą kartą pritaikė Hilbig (2009), analizavusi lietuvių ir anglų kalbų prašymų mandagumą. Vėliau šį metodą taip pat naudojo magistrantės Vilkevič (2019), lyginusi lietuvių ir kinų mandarinų prašymus, Katinaitė (2019), tyrusi atsisakymus, ir Praškevič (2021), atlikusi lyginamąjį Lietuvos lenkų kreipimosi raiškos tyrimą. Kadangi lietuvių kalbotyroje šis metodas dar nėra plačiai žinomas, naudinga glaustai pristatyti pagrindinius jo principus.

Svarbiausiu ir įtakingiausiu laikomas lingvisčių Shoshana'os Blum-Kulka'os, Juliane'os House ir Gabriele'ės Kasper (1989 cit. iš Ogierman 2018: 230) DKT, taikytas Tarpkultūrinių aktų realizacijos projektui (*Cross-Cultural Speech Act Realisation Project*), kuriame analizuoti prašymai ir atsiprašymai skirtingose kalbose. Šis modelis vėliau pradėtas naudoti ir kitiems šnekos aktų tyrimams, kuriems surinkti pakankamai duomenų iš autentiškų pokalbių, stebėjimo ar kitais metodais yra sudėtinga (Beebe, Cummings 2006). Dabar DKT vis dažniau taikomas ne tik šnekos aktams, bet ir kitiems lingvistinės pragmatikos reiškiniams tirti. Šiame darbe jį pasitelkus gauta duomenų apie mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos vartoseną.

DKT yra instrumentas, kuriuo pragmatikos tyrimams galima greitai surinkti daug duomenų, nes anketos gali būti duodamos didelėms respondentų grupėms, jos yra greit užpildomos (Ogierman 2018: 229). Tokių testų esmė – pateikti respondentams įvairių situacijų, į kurias jie turi įsijautę, bet per ilgai negalvodami, spontaniškai pateikti savo atsakymus, įsivaizduodami, kaip tai darytų žodžiu. Kartais respondento klausiami, *Ką sakytumėte?*, o kartais konkrečiai nurodoma, kokio šnekos akto iš jo tikimasi, pvz., *Kaip paprašytumėte?*, *Kaip atsiprašytumėte?* (ten pat: 236–237).

Paprastai DKT yra sudaryti iš 8–12 scenarijų, apibūdinančių skirtingas situacijas, į kurias respondentas turi reaguoti. Situacijos gali būti daugiau arba mažiau detalizuojamos, kontekstinės informacijos kiekis jose gali būti įvairus, tačiau, pasak Manka'os Billmyer and Kristine'os Varghese (2000), išsamiau aprašytas kontekstas didelės įtakos respondentų atsakymams neturi. Dažniausiai scenarijai yra atviri, pateikiama tam tikra situacija ir paliekama vietos respondento atsakymui, pvz.:

(2) *Pirmadienio popietė, penkta valanda. Savo bendrabučio kambaryje ruošiatės rytojaus seminarui. Tačiau kaimynas už sienos ėmė garsiai leisti muziką ir dabar sunku susikaupti. Jūs žinote, kad tas studentas įsikėlė tik vakar ir jūs tik pasisveikinote koridoriuje. Nusprendžiate nueiti ir paprašyti pritildyti muziką. Pabeldus kaimynas atidaro duris. Ką sakote?* (Hilbig 2009: 221)

DKT paprastai įtraukiami tokie sociolingvistiniai kintamieji: socialinis nuotolis, socialinė galia, lytis, amžius. Tačiau skirtinguose tyrimuose šie kintamieji labai įvairuoja (Ogierman 2018). Kuriant tokius testus labai svarbu atsižvelgti į tiriamųjų grupę, kad pateikiami situacijų scenarijai būtų jiems relevantiški. Pvz., tiriant studentus nelengva sugalvoti, kokiomis aplinkybėmis jų socialinė galia būtų didesnė nei pašnekovų. Nors kai kuriuose tyrimuose (Blum-Kulka, House, Kasper 1989, Hilbig 2009) studentai turėjo įsijausti į dėstytojo, policininko, padavėjo vaidmenis, tikima, kad tokie atsakymai, nors yra mažiau autentiški ir nebūtinai sutampa su atsakymais, kuriuos respondentai realioje vartosenoje pasakytų žodžiu, bet atspindi tai, ką vartotojas galvoja, kad atsakytų. Kitaip sakant, respondentas perteikia tai, kas jam atrodo socialiai ir kultūriškai priimtina, įprasta visuomenėje (Ogierman 2018). Kadangi, kaip jau minėta teorinėje šio darbo dalyje, mandagumas yra glaudžiai susijęs su kultūra, visuomene, joje socialiai ir kultūriškai priimtinomis normomis, toks metodas yra tinkamas kalbinio mandagumo normoms bei socialiniams ir psichologiniams faktoriams, galintiems daryti jiems įtaką, analizuoti.

Interviu metodas. Atliekant kiekybinį mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos tyrimą pastebėta, kad pasirinktas metodas gali iš dalies atskleisti, nuo kokių kintamųjų priklauso mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimas, tačiau negali paaiškinti, kaip kalbos vartotojai mato ir suvokia šį kalbos reiškinį, jo funkcijas, kodėl respondentai kai kuriais atvejais taiko tam tikras mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos vengimo strategijas. Taigi nuspręsta kokybinį tyrimą papildyti ir į kilusius klausimus atsakyti per giluminius pusiau struktūruotus interviu.

Mokslinis interviu yra tikslingas pokalbis, kuriuo siekiama atskleisti tiriamo reiškinio visumą jo įprastame kontekste (Gaižauskaitė, Valavičienė 2016). Šio metodo specifika leidžia įsigilinti į vartotojų požiūrius, nuostatas, patirtis, tam tikrus kalbos vartosenos motyvus, jis taikomas tada, kai norima sužinoti tai, ko negalima stebėt tiesiogiai – jausmus, mintis, prasmes, kurias žmonės suteikia juos supančiam pasauliui (ten pat: 14–15). Tai plačiai įvairiuose lingvistikos, sociolingvistikos tyrimuose taikomas metodas, todėl šio darbo autorės įsitikinimu, plačiau jo specifikos aptarti nereikia. Su formaliąja ir neformaliąja kalbos vartoseną susijusius interviu atliko Girčienė (2010), tyrusi televizijos ir radijo laidų vedėjų požiūrį į viešąją kalbą ir kalbos politiką. Informantų pasisakymai rodo, kad dauguma informantų laidose pereina prie neformalesnės kalbos, jei jaučia, kad aplinkybės, pokalbio kontekstas to reikalauja. Neformalią kalbinę raišką dažniau renkasi informantai, vedantys jaunimui skirtas pramogines laidas. Tyrėjos nuomone, tai rodo gerą komunikacinę kompetenciją, reikalaujančią pritaikyti kalbą prie konkretaus pašnekovo.

Stebėjimo metodas. Pasak Wolfson (1983: 95 cit. iš Stifianou 1999, 4), vienintelis patikimas būdas stebėti šnekos aktus interakcijoje yra etnografinis metodas. Ruošdamasi šiam tyrimui jo autorė nuolat pastebėdavo įvairius mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartosenos atvejus savo aplinkoje. Tokius atvejus ji stengdavosi fiksuoti, kuo greičiau ir kuo tiksliau užsirašyti. Kaip pagrindinis tyrimo metodas stebėjimas atmestas, nes surinkti pakankamai tiriamo reiškinių atvejų būtų sudėtinga, rezultatai būtų nereprezentatyvūs, be to, veiksniai, lemiantys mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos pasirinkimą, daugeliu atvejų liktų nežinomi ir nekontroliuojami. Vis dėlto surinkti tyrėjos užrašai padėjo formuluoti tyrimo klausimą, jo tikslą ir uždavinius, sudaryti gyvenimiškus DKT anketos scenarijus, papildyti tyrimo duomenis autentiškais sakytinės kalbos atvejais.

Teigiama, jog geriausia atliekant tyrimą taikyti ne vieną, o derinti kelis metodus. Tai leidžia sumažinti kiekvieno metodo trūkumus ir visapusiškai įsigilinti į tiriamą reiškinį. Tai ir daroma šiame darbe – tiriant mandagumo vienaskaitą ir daugiskaitą medžiaga rinkta DKT anketa ir analizuota kiekybiniais, statistinės analizės metodais, o gauti rezultatai papildyti giluminių kokybinių interviu medžiaga, jos temine analize bei asmeniniais tyrėjos vartosenos stebėjimais.

2.2. Medžiagos rinkimas

Diskurso kūrimo testo anketa. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos tyrimui sudarytoje DKT anketoje respondentams pateikta 13 situacijų scenarijų (žr. 1 lentelę, pilna anketa pateikta 1 priede).

1 lentelė. DKT situacijų scenarijai

Eilės nr. ir pavadinimas	Situacija	Adresato lytis	Amžius	Soc. galia	Soc. nuotolis	Afektinė būseną
S1 <i>Kuprinė</i>	Studentas (-ė) perspėja savo amžiaus nepažįstamąjį apie atsisegusią kuprinę.	M	vienodas	vienoda	nepažįstami	neutrali
S2 <i>Pažymėjimas</i>	Studentas (-ė) perspėja moksleivę apie iškritusį pažymėjimą.	M	resp. vyresnis	vienoda	nepažįstami	neutrali
S3 <i>Žaidimas</i>	Studentas (-ė), dirbantis parduotuvėje, rekomenduoja jaunesniam pirkėjui žaidimą.	V	resp. vyresnis	resp. mažesnė	nepažįstami	neutrali
S4 <i>Tulpės</i>	Studentas (-ė) pagiria vaikino / merginos mamos gėles.	M	resp. jaunesnis	resp. mažesnė	draugai, artimieji	neutrali
S5 <i>Kirpykla</i>	Studentas (-ė) prašo savo	M	vienodas	resp.	pažįstami	neutrali

	amžiaus kirpėjos daugiau patrupinti plaukus.			didesnė		
S6 <i>Paskaita</i>	Studentas (-ė) prašo nepažįstamo vyresnio studento pasidalinti paskaitos konspektu.	V	resp. jaunesnis	vienoda	nepažįstami	Neutrali
S7 <i>Kavinė</i>	Studentas (-ė) kalbina jaunesnį kavinės darbuotoją.	V	resp. vyresnis	resp. didesnė	nepažįstami	džiaugsmas
S8 <i>Laiškas</i>	Studentas (-ė) teiraujasi vyresnės kolegės, apie išsiųstą laišką.	M	resp. jaunesnis	vienoda	pažįstami	neutrali
S9 <i>Autobusas</i>	Studentas (-ė) autobuse liepia vyresniam žmogui pasiimti numestą skardinę.	V	resp. jaunesnis	vienoda	nepažįstami	pyktis, susierzinimas
S10 <i>Atostogos</i>	Studentas (-ė) prašo vyresnės kaimynės palaistyti gėles.	M	resp. jaunesnis	vienoda	pažįstami	neutrali
S11 <i>Bulvės</i>	Studentas (-ė) prašo savo tetos paduoti bulvių.	M	resp. jaunesnis	resp. mažesnė	draugai, artimieji	neutrali
S12 <i>Ginčas</i>	Studentas (-ė) prašo vyresnio kolegos jam nenurodinėti.	V	resp. jaunesnis	vienoda	pažįstami	pyktis, susierzinimas
S13 <i>Tinklaidė</i>	Tinklaidėje studentas (-ė) klausia draugo, kaip jam sekasi studijuoti nuotoliniu būdu.	V	vienodas	resp. mažesnė	draugai	neutrali

Situacijų scenarijus perskaitę respondentai buvo prašomi pateikti norimo ilgio atsakymus, tačiau tai daryti spontaniškai, per ilgai negalvoti. Sąmoningai stengtasi pateikti tokias situacijas, kuriose nėra visiškai aišku, kokį įvardį reikėtų rinktis. Pvz., S3 (*Žaidimas*) respondentas turėjo įsivaizduoti, kad kreipiasi į klientą, kas iš esmės rodytų didesnę adresato socialinę galią ir turėtų skatinti respondentą rinktis mandagumo daugiskaitą, tačiau nurodoma, kad adresatas yra kur kas jaunesnis, o tai – priešingai, turėtų skatinti respondentą rinktis mandagumo vienaskaitą. Kai kurios situacijos (pvz., S2 (*Pažymėjimas*), S5 (*Kirpykla*), S11 (*Bulvės*)) sudarytos remiantis kitų tyrėjų, savo darbuose taikiusių DKT metodą, pavyzdžiais (Hilbig 2010, Praškevič 2020), kai kurios paremtos asmeniniais tyrėjos stebėjimais (pvz., S3 (*Žaidimas*), S4 (*Tulpės*), S8 (*Laiškas*)). Sudarant klausimyną kruopščiai apgalvotos situacijos, kurios skatintų respondentus kreiptis į įsivaizduojamus adresatus, vartoti mandagumo vienaskaitą ir daugiskaitą. Nors surinkta daug atsakymų su mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos raiška, vis dėlto kai kuriose situacijose jos ypač vengta. Tai, be abejo, galėjo lemti

scenarijų formuluotės – galbūt vienos respondentams galimybė išvengti *tu* arba *jūs* buvo didesnė, o kitose mažesnė. Tačiau neatmetama tikimybė, kad įvardžių vengimas taip pat gali būti tam tikra mandagumo strategija, apsisprendimas neatlikti grėsmingo šnekos akto. Pastebėtos vengimo tendencijos vienoje ar kitoje situacijoje pakomentuojamos (plačiau – 3.1.2.3. poskyryje). Vengimas taip pat aptariamas giluminiuose kokybiniuose interviu (plačiau – 3.2.5. poskyryje).

Situaciniai kintamieji. Kuriant testą buvo apgalvoti kiekvienos situacijos kintamieji, galintys daryti įtaką įvardžio ir (ar) jį nurodančio veiksmažodžio formos pasirinkimui (žr. 2 lentelę). Atsižvelgiant į kitų tyrėjų atliktus tyrimus pasirinkti šie kintamieji:

- lytis – informanto anketoje nurodyta lytis ir situacijos adresato lytis;
- amžius – apytikslis situacijoje nurodyto adresato ir anketą pildžiusio respondento amžiaus santykis;
- socialinė galia – situacijoje nurodyto adresato visuomenėje užimamo socialinio vaidmens santykis su respondento (studento) socialiniu vaidmeniu;
- socialinis nuotolis – kiek pašnekovai yra socialiai susiję, artimi;
- afektinė būseną – hipotetinės respondento jaučiamos emocijos aprašytoje situacijoje.

2 lentelė. DKT kintamieji

Lytis	Amžius	Soc. galia	Soc. nuotolis	Afektinė būseną
VV	vienodas	vienoda	nepažįstami	pyktis, susierzinimas
VM	resp. jaunesnis	resp. didesnė	pažįstami	džiaugsmas
MM	resp. vyresnis	resp. mažesnė	draugai, artimieji	neutrali
MV				

Šie kintamieji įkomponuoti į kiekvienos situacijos scenarijų: minima, kokio, lyginant su adresatu, amžiaus yra adresantas, koks tarp jų socialinis nuotolis ir socialinės galios santykis, užsimenama apie afektinę adresanto būseną. Taigi pašnekovų amžius gali būti vienodas, respondentas gali būti jaunesnis arba vyresnis. Socialinė galia taip kalbančiųjų taip pat gali būti vienoda, respondento socialinė galia gali būti mažesnė arba didesnė. Socialinis nuotolis tarp adresanto ir adresato vertinamas pagal tai, ar jie yra nepažįstami, ar pažįstami, ar draugai, artimieji. Scenarijuose bandyta aprašyti ir emocinę būseną, ar respondentas joje yra gerai nusiteikęs, ar susierzinęs, supykęs. Jei situacijoje ši būseną neįvardyta, daroma prielaida, kad informantas joje turėtų jaustis neutraliai. Kadangi lyčių

kalbos tyrimai⁴ rodo, kad kalbiniai vyrų ir moterų skirtumai priklauso ne tik nuo to, ar kalba vyras, ar moteris, bet ir nuo to, su kuo yra kalbama, šiame tyrime nustatytos tokios lyties kintamojo kategorijos: vyras kreipiasi į vyrą (VV), vyras kreipiasi į moterį (VM), moteris kreipiasi į moterį (MM) ir moteris kreipiasi į vyrą (MV). Remiantis panašių tyrimų pavyzdžiais (Praškevič 2020), svarstyta įtraukti ir situacijos oficialumo kintamąjį, tačiau padaryta išvada, jog jis nėra labai aiškiai apibrėžiamas, be to, skaitant teorinę literatūrą prieita prie išvados, kad situacijos oficialumas nėra savarankiškas kintamasis – priklauso nuo socialinės galios ir socialinio nuotolio tarp pašnekovų, kurie ir yra tiriami, taigi nuspręsta šį kintamąjį atmesti. Stengtasi, kad kintamųjų deriniai būtų subalansuoti – t. y. kad visų įmanomų variantų būtų apylygiai.

Interviu klausimynas. DKT anketa gauti rezultatai papildyti giluminiais kokybiniais pusiau struktūruotais interviu. Jiems ruošiantis sudarytos klausimų gairės, tačiau aptariamų klausimų eiliškumas beveik visais atvejais priklausė nuo natūralios pokalbio tėkmės. Vedant pokalbį atsižvelgta į aplinkybes, siekta laisvumo, atvirumo ir išsamumo. Rengiant interviu klausimyną išskirtos keturios temų grupės (pilnas interviu scenarijus pateiktas 2 priede):

1. *Tu ir jūs*, jų vartosenos samprata, funkcijos, priežastys. Informantų klausta, į ką jie paprastai kreipiasi *tu*, o į ką *jūs*, kokios yra šių įvardžių funkcijos, kas labiausiai nulemia pasirinkimą ir kuris iš informantų minėtų veiksnių yra svarbiausias, ką jie apie šią mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos skirtį mano.

2. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos kaitaliojimas. Teirautasi, ar informantai jaučia poreikį pereiti nuo *jūs* prie *tu*, kokiose situacijose, ar lengvai šis perėjimas įvyksta. Klausta, ar prašo leidimo į adresatą kreiptis mandagumo vienaskaita ir ar kada nors patys yra sulaukę tokio prašymo, taip pat – ar yra sulaukę prašymo *netujinti*. Domėtasi, ar yra susidūrę su atvirkštiniu perėjimu – nuo *tu* prie *jūs* arba pastebėję, kad viename pokalbyje varijuoja ir mandagumo vienaskaita, ir daugiskaita.

3. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vengimas. Klausta, ar informantai yra atsidūrę situacijose, kai nežinojo, kaip turėtų kreiptis – *tu* ar *jūs*. Jei taip, kaip tokiu atveju elgėsi, ar bandė kaip nors kreipimosi išvengti.

4. Kita. Aptariamai kiti smulkūs suplanuoti ar kalbantys kilę klausimai, pvz., ar veiksmožodžio, nurodančio mandagumo daugiskaitą ilgoji ir trumpoji galūnės informantams atrodo vienodos, jei ne, kuo jos skiriasi, kaip rašytinėje kalboje vartoja *tu* ir *jūs*, ar rašo juos didžiąja raide, kodėl, ką apie tokią

⁴ Čepaitienės (2007: 82) atliktas tyrimas atskleidė, kad jau mokykloje mokytojai į 10–12 metų berniukus daug dažniau kreipiasi įvardžiu *tu* negu į to paties amžiaus mergaites. Šį įvardį kaip pageidautiną į juos kreipiantis rinkosi taip pat daug mažiau mergaičių nei berniukų. 13–15 ir 15–17 metų paauglės nurodė, kad į jas yra kreipiamasi įvardžiu *tu*, nors jos to nenorėtų. Donald’as H. Zimmerman’as ir Candace’ė West (1975 cit. iš Handford 2013: 91) tirdami įsiterpimus pastebėjo, kad pokalbiuose tarp dviejų vyrų arba dviejų moterų jie retesni negu tada, kai pokalbyje dalyvauja skirtingų lyčių asmenys.

rašybą galvoja. Interviu pabaigoje užduoti keli demografiniai klausimai apie informanto lytį, amžių, veiklą, išsilavinimą.

2.3. Tiriamieji

DKT respondentai. Tikslinė kiekybinio tyrimo grupė pasirinkti studentai arba neseniai studijas baigę jauni asmenys, todėl situacijų scenarijai kurti atsižvelgiant į tai. Stengtasi, kad pateikiamos situacijos būtų respondentams aktualios, susijusios su studijomis, darbu arba tokiomis kasdienio jaunų žmonių gyvenimo aktualijomis, su kuriomis paprastai susiduria šios tikslinės grupės nariai. Studentai yra pakankamai homogeniška, vienalytė, tokiam tyrimui tinkama grupė. Nemažai tyrėjų ją renkasi, kadangi, pasak Hilbig (2010: 91), išsilavinę jauni žmonės ateityje taps aktyviais mūsų visuomenės, politinio, ekonominio, socialinio gyvenimo nariais, todėl jų kalbinės elgsenos tyrimas gali padėti išžvelgti ir ateities kalbos vartosenos polinkius. Imties pasirinkimą lėmė ir praktiniai sumetimai: kadangi tyrėja pati yra studentė, ši grupė jai yra lengvai prieinama ir paprastai gana motyvuota dalyvauti įvairiuose tyrimuose, užpildyti apklausas mainais į dalyvavimą jų pačių vykdomose apklausose. Respondentų amžiaus vidurkis – 22,68. Mediana – 22 metai. Jauniausiam respondentui – 19 metų, vyriausiam – 32. Tyrime dalyvavo 79 (71, 17 %) moterys ir 32 (28,83 %) vyrai.

Interviu informantai. Kokybinio tyrimo tikslinė grupė tokia pati, kaip ir atliekant kiekybinį tyrimą, – jauni, studijuojantys arba neseniai studijas baigę žmonės. Informantų imtis yra patogioji – tyrėjos draugai ir pažįstami, atitikę imties kriterijus ir sutikę dalyvauti tyrime. Renkantis informantus stengtasi, kad vyrų ir moterų dalyvautų po lygiai, taip pat, kad jų studijų kryptys ar veiklos sritys būtų kuo įvairesnės. Tikimasi, kad tai gali padėti atskleisti įvairias tiriamo reiškinių perspektyvas. Kiekvienam informantui priskirtas kodas, pvz., I1 – pirmas informantas, I2 – antras informantas ir t. t. (žr. 3 lentelę). Informantų amžiaus vidurkis – 24,17. Mediana – 24 metai. Jauniausiam informantui – 23, vyriausiam – 26 metai. Tyrime dalyvavo 3 (50 %) vyrai ir 3 (50 %) moterys. Imtis yra subalansuota lyties ir informantų veiklos požiūriu.

3 lentelė. *Informantai*

Informanto kodas	Lytis	Amžius	Veikla	Interviu trukmė
I1	moteris	24	Baigė profesines veterinarijos bakalauro bei išlyginamąsias studijas, studijuoja biologinės įvairovės magistrantūroje.	00:32:37
I2	vyras	26	Baigė elektros ir elektronikos inžinerijos bakalauro studijas, dirba logistikos srityje.	00:17:13

I3	moteris	24	Baigė lietuvių filologijos ir leidybos bakalauro studijas, dirba rinkodaros srityje.	00:26:00
I4	vyras	24	Baigė politikos ir ekonomikos bakalauro studijas, studijavo ekonominės politikos magistrantūroje, dirba politikos ir verslo srityse.	00:42:24
I5	moteris	23	Studijuoja vokiečių kalbos ir komunikacijos bakalauro programoje, baigė Rytų Azijos kultūrų ir kalbų gretutines studijas, dirba kalbų mokytoja.	01:00:17
I6	vyras	24	Baigė kolegines reklamos vadybos bakalauro studijas, dirba reklamos srityje.	00:45:40

2.4. Duomenų rinkimo eiga

Diskurso kūrimo testas. Kad atsakymai būtų kuo objektyvesni, natūralesni ir respondentai nesijaustų atsakydami turintys kreiptis perdėm mandagiai, nei anketos aprašyme, nei jos pavadinime (*Sociolingvistinis tyrimas*) neminėta, kad tirta mandagumo vienaskaita ir daugiskaita arba kalbinis mandagumas. Dėl tos pačios priežasties situacijos formuluotos pirmuoju asmeniu (pvz., *Stotelėje laukdamas (-a) troleibuso, pastebiu, kad netoliese stovinčiai 15–16 m. paauglei iš kišenės iškrito moksleivio pažymėjimas, tad sakau:*). Tikėtasi, kad tai padės respondentams geriau įsijausti į situaciją ir įsivaizduoti, ką jie vienu ar kitu atveju sakytų. Tyrėjos nuomone, šis tikslas buvo pasiektas, atsakymai atrodė natūralūs, priminė šnekamąją kalbą, taip pat kai kuriuose atsakymuose pastebėta jaustukų, kartais nurodyta įvairių ekstralingvistinių detalių, pvz., gestų, veiksmų:

(3) *Pss, gal tu galėtum man atsiųst užrašus praeitos paskaitos, būčiau labai dėkingas.* (S6 Paskaita)

(4) *Pažymėjimas nukrito! (Pagavus akių kontaktą).* (S2 Pažymėjimas)

(5) *Asta, kirpk daugiau – ataugš (numoja ranka).* (S5 Kirpykla)

(6) **nepritariantis mykimas*.* (S12 Ginčas)

Šio darbo autorė mano, kad tokios detalės atskleidžia, jog respondentai gerai įsijautė į pateikiamą situaciją ir įsivaizdavo, kaip joje elgtųsi, mintyse formulavo tokius atsakymus, kokius mano, kad ištartų žodžiu. Keli respondentai anketoje pateikė atsakymą, tačiau prisipažino, kad realiame gyvenime nieko nesakytų, pvz., „Ačiū už komentarus, bet aš pati žinau. (Bet šiaip nieko nesakyčiau)“ (S12 *Ginčas*). Tai įrodo, kad nors DKT, kaip jau minėta, neatspindi natūralios kalbos, nėra aišku, ar respondentas iš tiesų dalyvautų tokioje situacijoje ir ar kažką joje sakytų, tačiau vis tik atspindi, ką žmogus norėtų ar mano, kad turėtų pasakyti, t. y. tai, kas jam atrodo socialiai priimtina.

Anketos aprašyme prisistatyta, pabrėžta, kad anketa yra anonimiška ir respondentas gali bet kada nutraukti anketos pildymą. Paminėta, kad nėra siekiama patikrinti kalbos taisyklingumo, prašyta

atsakinėti natūraliai. Anketos pabaigoje užduoti klausimai apie respondento lytį, amžių, užsiėmimą, paliktas ir laukelis pastebėjimams, klausimams apie patį tyrimą, nurodytas tyrėjos el. pašto adresas, jei respondentas norėtų susisiekti. Klausimai apie amžių ir išsilavinimą užduoti labiausiai dėl to, kad būtų galima įsitikinti, ar anketą tikrai užpildė tikslinės grupės respondentas ir, esant reikalui, tokias anketas atmesti.

Sudarius anketą ji buvo išbandyta su aštuoniais respondентаis. Stebėta, ar respondentų atsakymuose atsiskleidžia mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos raiška, klausta pačių atsakiusiųjų nuomonės, ar anketa jiems buvo aiški, bandyta išsiaiškinti apytikslę klausimyno pildymo trukmę. Įsitikinta, kad anketa yra tinkama – pateikti atsakymai buvo natūralūs, gyvenimiški, tik palyginti nedaugeliu atvejų respondentai atsakymo nepateikė. Kaip ir tikėtasi, dažniausiai atsakinėta vartojant įvadžius *tu, jūs* ir (ar) atitinkamas veiksmažodžio formas, tačiau ir tie atsakymai, kuriuose šių formų nerasta, pasirodė įdomūs ir vertingi analizei. Vis dėl to pasikalbėjus su anketą pildžiusiaisiais sužinota, kad dalyviai nėra linkę skaityti anketos aprašymo, todėl pastaba apie tai, kad rašant reikia gerai įsijausti, bet rašyti kuo spontaniškiau ir natūraliau, buvo vizualiai išryškinta.

Anketa sudaryta platformoje *Google Forms*. Išbandžius anketą ir atlikus minėtus pakeitimus, ji publikuota. Apklausa vykdyta 2021 m. gruodžio 13 d. – 2022 m. vasario 6 d. Šiuo laikotarpiu anketa dalytasi su pažįstamais tikslinę grupę atitinkančiais respondентаis, taip pat feisbuko grupėse *Studentas Studentui 2021/2022m.*, *VU Informatorius*, *Apklauskos*, *Apklauskos!*, *Studentai Vilniuje*, *Kauno Studentai*, *Niujorkas @ Saulėtekis* (VU ir VGTU bendrabučių gyventojų grupė), *VU FLF Magistrantai 2020*, *Studentai Kaune! 2020/22*, *Kas Vyksta VDU (OFFICIAL)*, *VGTU pirmakursiai 2016*.

Interviu. Papildomai tyrimui buvo atlikti giluminiai individualūs pusiau struktūruoti interviu. Dauguma interviu buvo atliekami tiesiogiai, vienas – nuotoliniu būdu. Teigiama, kad atliekant kokybinius interviu yra svarbu matyti ir fiksuoti informantų reakcijas, išraiškas, kūno kalbą, tačiau tyrėja, remdamasi Jenifer'ės Mason mintimis (2002 cit. iš Gaižauskaitė, Valavičienė 2016: 83) mano, jog dar svarbiau yra užtikrinti palankią atmosferą, kad informantas dalyvaudamas pokalbyje jaustųsi patogiai, laisvai, nebūtų įsitempęs. Todėl informantui užsiminus, kad nesidalinant vaizdu jis jaustųsi komfortabiliau, tyrėja į šią aplinkybę atsižvelgė. Informantai kalbinti tiek tyrėjos, tiek informantų namuose, tiek viešosiose erdvėse, priklausomai nuo to, kur pašnekovams būta patogiau. Prieš pradėdant interviu šiek tiek pasišnekučiuota apie su tyrimu nesusijusius dalykus, atsisėsta laikantis tinkamo atstumo ir gerbiant informanto asmeninę erdvę, stengiantis sukurti laisvą, neformalią atmosferą, siekiant kuo natūralesnių ir išsamesnių atsakymų. Viena informantė pati prisipažino interviu pradžioje į klausimą atsakiusi „vadovėliška“, o vėliau, interviu įsibėgėjus geriau pagalvojusi papildė savo

atsakymą remdamasi realiu savo kalbiniu elgesiu: „O močiutę tai... jo, *tujinu*, prisiminiau, kad aš *tujinu*, nors sakiau *jūs*, nu čia tokį vadovėlinį atsakymą pirmą pasakiau tau (juokiasi), o dabar viskas, išlindo yla iš maišo.“ Tyrime nevertotas mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos terminas, nes, tyrėjos manymu, tai galimai apsunkintų pokalbį, jis būtų oficialesnis, o informantai – labiau įsitempę, taigi vietoj to nuspręsta vartoti šnekamojoje kalboje paplitusias sąvokas *tujinimas* ir *jūsinimas*, o vėliau atliekant interviu įsitikinta, jog informantai supranta, kad *tujinti* ir *jūsinti* galima ir nevarojant įvardžių *tu*, *jūs*, o vien tik juos nurodančius veiksmažodžius.

Pokalbių pradžioje bendrais bruožais pristatytas tyrimas, pabrėžta, kad į klausimus nėra teisingų ar neteisingų atsakymų, tyrėjos nedomina kalbos taisyklingumas ar tai, kokie mandagūs yra informantai. Stengiasi įtikinti, kad tyrėjai svarbi informantų nuomonė ir įdomi kalbos vartosena tokia, kokia ji yra. Užtikrinamas tyrimo etiškumas, paminima, kad jis yra anonimiškas, pilnas interviu niekur nebus publikuojamas, suteikiama teisė bet kada nutraukti interviu, jei informantas nenorės jo tęsti arba dėl kokių nors priežasčių jausis nepatogiai. Gautas informantų sutikimas dalyvauti tyrime ir įrašinėti pokalbį. Pokalbiai įrašinėti mobiliajame telefone esančia garso įrašymo programėle. Interviu atlikti 2022 m. kovo 28 d. – gegužės 2 d. Duomenys rinkti tol, kol pasiektas vadinamasis medžiagos prisotinimas – iš esmės nebeatskleidžiama naujų aspektų, informacija pradeda kartotis (Gaižauskaitė, Valavičienė 2016).

2.5. Tyrimo medžiaga

DKT medžiaga. Iš viso minėtu laikotarpiu surinkta 119 užpildytų anketų. Nors klausimynu dalytasi su tikslinės grupės nariais (studentais ar neseniai studijas baigusiais jaunais žmonėmis), ją užpildė ir keli imties kriterijų neatitinkantys, vyresni nei 30 metų nestudijuojantys, žmonės. Septyni tokie užpildyti klausimynai atmesti. Taip pat pastebėtos dvi paeiliui einančios visiškai identiškios anketos (galbūt netyčia ar dėl techninės klaidos pateiktos du kartus), viena iš jų taip pat atmesta. Taigi iš viso analizuota 111 užpildytų anketų.

Duomenys atsisiųsti *Excel* formatu, sukoduoti ir parengti analizei. Remiantis respondento atsakymu stulpelyje *įvardis* įrašyta *tu* arba *jūs*, priklausomai nuo to, ar respondentas vartojo mandagumo vienaskaitą, ar daugiskaitą. Kai kuriuose atsakymuose nebuvo pavartoti nei įvardžiai *tu*, *jūs*, nei jas nurodančios veiksmažodžio formos, tačiau mandagumo vienaskaitą arba daugiskaitą nurodė pasisveikinimas *sveiki* arba *sveikas*, *sveika* (pvz., *sveiki*, *kaip sekėsi*, *ar pavyko išsiųsti laišką vadovui?*) (plačiau – 3.1.2.1. ir 3.1.2.2. poskyriuose). Eilutės, kur atsakyme nevertota mandagumo daugiskaita arba vienaskaita, žymėtos *kita*. Į statistinę analizę šie atsakymai neįtraukti, tačiau šiame darbe vis tiek

apžvelgiami (žr. 3.1.2 poskyrį). Į šią kategoriją taip pat įtraukti kai kurie pavieniai, su situacija nesusiję atsakymai, galimai parašyti juokaujant, pvz., „moksleivi, ar mes pasveiksime?“. Tose eilutėse, kur atsakymas visai nepateiktas, įrašyta NA (*not applicable*, „negaliojantis, netinkamas“). Cituojamų respondentų atsakymų kalba neredaguota, ištaisytos tik korektūros klaidos, tyrėjos nuožiūra sudėti skyrybos ženklai.

Pastebėjimų ir komentarų laukelyje dauguma respondentų dėkojo už įdomią apklausą, linkėjo sėkmės atliekant tyrimą, teigė, kad buvo įdomu pildyti ir „apklausa daug parodė apie patį save“. Taip pat pateiktas vienas pastebėjimas, kad kai kurios situacijos respondentams nebuvo relevantiškos („kai kurie klausimai visiškai *nerelatable*“). Taip pat pasitaikė atvejų, kai respondentai nurodė, kad vienoje ar kitoje situacijoje greičiausiai nedalyvautų (pvz., „Nelabai dalyvaučiau iš tikro podcaste“ (S13 *Tinklaidė*). Iš tiesų nesitikėta ir tikriausiai neįmanoma, kad visos situacijos bus aktualios visiems respondentams. Stengtasi, kad tikslinei grupei jos būtų kuo artimesnės, tačiau net jei ir respondentas gyvenime nėra susidūręs su viena ar kita situacija, teigiama (Ogierman 2018), kad bet kokių atveju, atsakymas atspindės tai, kas visuomenėje yra socialiai ir kultūriškai priimtina.

Interviu. Surinkti 6 kokybiniai giluminiai pusiau struktūruoti interviu transkribuoti atrankinio išrašymo principu: neaktualios vietos, kuriose nukrypstama nuo temos, praleistos ir neišrašytos. Transkribuojant įrašus žymėti tik tie persidengimai, pauzės, neverbaliniai pokalbio elementai, kurie tyrėjai atrodė galintys būti reikšmingi analizei. Cituojant interviu ištraukas pakeisti informantų minimi vardai ir kitos detalės, galinčios pakenkti tiriamųjų anonimiškumui. Informantų kalba netaisyta, transkribuojant sudėti tik skyrybos ženklai.

2.6. Duomenų analizės eiga

Statistinė analizė. Šiame tyrime DKT metodu surinktų duomenų statistinei analizei atlikti naudotos *MS Excel* lentelinės skaičiuoklės ir *RStudio* statistinės analizės programa. Pirmiausia apskaičiuotas procentinis mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasiskirstymas kiekvienoje situacijoje. Tada *RStudio* programoje naudojantis *glmer* funkcija sudarytas pirminis mišrusis regresinis modelis, į kurį įtraukti visi minėti socialiniai kintamieji. Modelyje nurodyta, kad yra 13 situacijų ir 111 respondentų, o ne 1252 skirtingi *tu* arba *jūs* pavartojimo atvejai. Atskaitos tašku pasirinktas įvardis *tu*. Sudarant naujus modelius kintamieji buvo po vieną atmetami tol, kol liko tik statistiškai reikšmingi. Atmetus nereikšmingą kintamąjį, naudojantis *anova* funkcija, naujas modelis buvo lyginamas su senesniu ir žiūrima, ar *p* reikšmė yra mažesnė, t. y. ar modelis yra paprastesnis, bet regresoriaus

išmetimas statistiškai jo nekeičia. Vadovautasi *Okamo skustuvo* principu – pasirinktas paprasčiausias modelis, kuris atitinka tyrimo duomenis.

Kokybinė analizė. DKT atsakymai ir interviu medžiaga taip pat buvo analizuota kokybiniu teminės analizės metodu. Teminės analizės metodas leidžia sistemiškai identifikuoti, klasifikuoti ir interpretuoti analizuojamoje medžiagoje vyraujančias temas, išvelgti atsiskleidžiančias bendras reikšmes, patirtis, išskirti tam tikrus kalbinio elgesio modelius (Braun, Clarke 2017: 297). Analizuodama DKT atsakymus šio darbo autorė prie jų užsirašydavo komentarus, pastebėjimus, susijusius su analizės objektu, pavyzdžiui, pastebėtas mandagumo strategijas, vyraujančius kreipinius, mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vengimo būdus. Analizuojant interviu transkripcijas elgtasi panašiai – kodinėmis spalvomis žymėtos atkarpos, susijusios su skirtingais mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartosenos aspektais. Vėliau besikartojantys komentarai ir spalviniai kodai kelis kartus peržiūrėti skirstant juos į stambesnes grupes. Toks kodavimas leido išskirti pagrindines temas ir jas aprašyti, interpretuoti.

3. Tyrimo rezultatai

3.1. Diskurso kūrimo testo duomenų analizė

3.1.1. Statistinė diskurso kūrimo testo rezultatų analizė

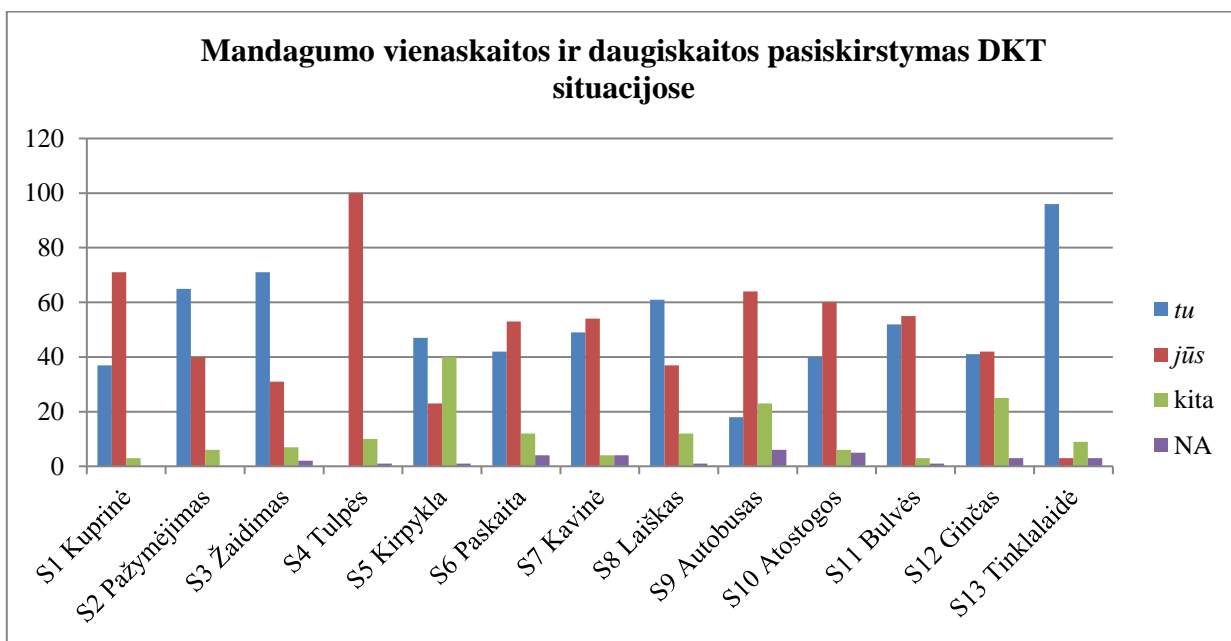
Šiame darbe tiriant mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartoseną naudoti kiekybiniai aprašomosios statistikos metodai. Paaiškėjo, kad iš 1443 analizuotų atsakymų, 633 (43,87 %) atvejais pavartota mandagumo daugiskaita, 619 (42,90 %) – mandagumo vienaskaita. 160 (11,09 %) atvejų respondentų atsakymuose mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos raiškos nepastebėta. 31 (2,15 %) eilutėje atsakymas nepateiktas. Taigi mandagumo vienaskaita ir daugiskaita atsakymuose procentiškai yra pasiskirstę apylygiai. 4 lentelėje ir 1 paveiksle matoma, kaip mandagumo daugiskaita ir vienaskaita pasiskirstė kiekvienoje situacijoje.

4 lentelė. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasiskirstymas DKT situacijose

	S1 Kuprinė	S2 Pažymėjimas	S3 Žaidimas	S4 Tulpės	S5 Kirpykla	S6 Paskaita	S7 Kavinė	S8 Laiškas	S9 Autobusas	S10 Atostogos	S11 Būbės	S12 Ginčas	S13 Tinklaidė
Tu	37	65	71	0	47	42	49	61	18	40	52	41	96
tu (%)	33,33	58,56	63,96	0,00	42,34	37,84	44,14	54,95	16,22	36,04	46,85	36,94	86,49
Jūs	71	40	31	100	23	53	54	37	64	60	55	42	3
jūs (%)	63,96	36,04	27,93	90,09	20,72	47,75	48,65	33,33	57,66	54,05	49,55	37,84	2,70
Kita	3	6	7	10	40	12	4	12	23	6	3	25	9
kita (%)	2,70	5,41	6,31	9,01	36,04	10,81	3,60	10,81	20,72	5,41	2,70	22,52	8,11
NA	0	0	2	1	1	4	4	1	6	5	1	3	3
NA (%)	0,00	0,00	1,80	0,90	0,90	3,60	3,60	0,90	5,41	4,50	0,90	2,70	2,70

Gana aiškiai išsiskiria S4 (*Tulpės*), kurioje respondentas turėjo kreiptis į savo vaikiną ar merginos mamą. Šioje situacijoje nė vienas respondentas nepasirinko mandagumo vienaskaitos. Tai galimai nulėmė ne itin aiški situacijos formulė – situacija iš esmės nesuteikė pasirinkimo tarp *tu* ir *jūs*. Tyrėjos manymu, situacijos scenarijuje paminėjus, kad su vaikiną ar merginos mama bendraujama jau seniai, mama yra gana jauna, o santykiai šilti, artimi, atsakymai galbūt būtų pasiskirstę kitaip, todėl šią situaciją nuspręsta aptarti kokybiniuose interviu (plačiau – 3.2.1. poskyryje). Taip pat tyrėjos dėmesį patraukė S13 (*Tinklaidė*), kurioje respondentas turėjo įsivaizduoti dalyvaujantis draugo vedamoje tinklalaidėje. Šioje situacijoje didžioji dauguma respondentų rinkosi mandagumo

vienaskaitą. Tai suprantama, kadangi situacijoje adresato ir adresanto amžius yra vienodas, socialinis nuotolis mažas, o socialinė galia (adresantas yra tinklalaidės vedėjas, valdantis pokalbį ir situaciją) ir pokalbio viešumas įtakos šiuo atveju, panašu, nepadare. S5 (*Kirpykla*), kurioje respondentas turėjo kreiptis į gan seniai pažįstamą kirpėją, įdomi tuo, kad joje daugiau nei trečdalis respondentų nepavartojo nei mandagumo vienaskaitos, nei daugiskaitos. Kaip jau minėta, tai galėjo nulemti situacija – gali būti, kad ji suteikė daugiau galimybių formuluoti atsakymą be mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos, naudoti 1-ojo asmens arba beasmenes konstrukcijas. Vis dėlto neatmetama prielaida, kad dauguma respondentų nebuvo užtikrinti, kaip turėtų kreiptis į pašnekovę, todėl minėtos konstrukcijos gali būti traktuojamos kaip vienos iš mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vengimo strategijų. Išsamiau respondentų atsakymai ir tam tikri pastebėti dėsningumai aptariami šio darbo 3.1.2. poskyryje.

1 pav. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasiskirstymas DKT situacijose

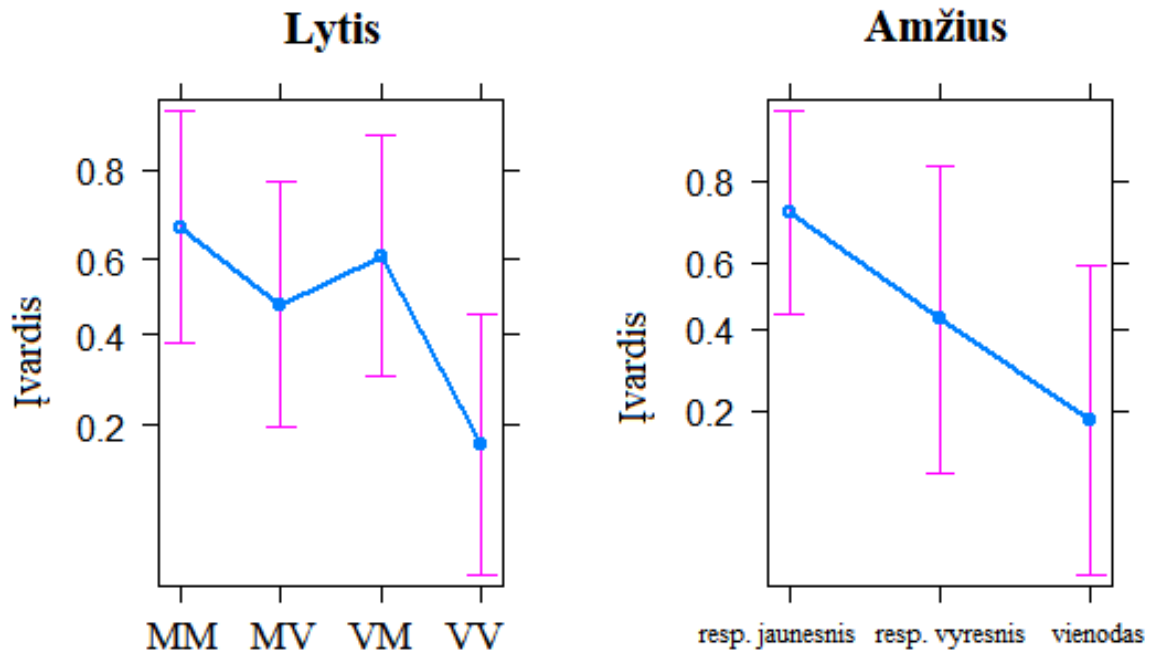
Taip pat šiame tyrime atliekant statistinę regresinę analizę siekta nustatyti, ar ir kaip mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos pasirinkimas priklauso nuo lyties, amžiaus skirtumo, socialinės galios, socialinio nuotolio ir afektinės būsenos. Paaikškėjo, kad afektinė būsena, socialinė galia ir socialinis nuotolis modeliui reikšmingos įtakos neturėjo (jų p koeficientai buvo $> 0,05$). Galutiniame modelyje gauti du statistiškai reikšmingi kintamieji: lytis ir amžius (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Statistinio modelio parametrai ir jų įverčiai

Fiksuoti modelio parametrai	Parametrų įverčiai (standartinė paklaida), parametro reikšmingumas
b ₀ (laisvasis narys)	1,6284 (0,7523), $p = 0,0304^*$
b ₁ (lytis – MV)	-0,8376 (0,9306), $p = 0,3681$
b ₂ (lytis – VM)	-0,3089 (0,3195), $p = 0,3337$
b ₃ (lytis – VV)	-2,3539 (0,9793), $p = 0,0162^*$
b ₄ (amžius – respondentas vyresnis)	-1,2813 (1,1253), $p = 0,2549$
b ₅ (amžius – vienodas)	-2,4954 (1,1254), $p = 0,0266^*$

$p < 0,05$ – *

5 lentelėje matyti, kad vyriškos lyties respondentams kreipiantis į vyriškos lyties adresatą, statistiškai reikšmingai mažėja galimybė ($p = 0,0162$), kad bus vartojama mandagumo daugiskaita. Kiraip tariant, kai komunikacija vyksta tarp vyriškos lyties pašnekovų, tikėtina, kad jie dažniau kreipsis vienas į kitą įvardžiu *tu*. Šie rezultatai patvirtina minėtų tyrimų išvadas, kad vyrų ir moterų kalbos skirtumai, taip pat mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimas priklauso tiek nuo adresato, tiek nuo adresanto lyties. Bendraujant vienodo amžiaus pašnekovams taip pat mažėja galimybė ($p = 0,0266$), kad bus vartojama mandagumo daugiskaita. Taigi tikėtina, kad bendraamžiai statistiškai dažniau vienas į kitą kreipsis įvardžiu *tu* (žr. 2 paveikslą).

2 pav. Lyties ir amžiaus įtaka mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimui

AIC (*Aikake informatikon score*) testu nustatyta, kad pasirinktas modelis yra reikšmingiausias iš visų sudarytų modelių, nes jo AIC koeficientas buvo mažiausias. *Rsquared* testas parodė, kad modelis su amžiumi ir lytimi paaiškina ~24 % priklausomojo kintamojo reikšmių pasiskirstymo.

3.1.2. Kokybinė diskurso kūrimo testo atsakymų analizė

Respondentų pateiktuose atsakymuose vartojama kalbinė raiška, pozityviojo ir negatyviojo mandagumo, taip pat įvardžių vengimo strategijos šio darbo autorei pasirodė galintys padėti atsakyti į tyrimo metu kilusius klausimus. Taigi šiame poskyryje analizuojami DKT atsakymai, juose pastebėti dėsningumai.

3.1.2.1. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos sąsajos su mandagumo strategijomis

Negatyvusis mandagumas. Nors DKT rinkti respondentų užrašyti šnekamosios kalbos atsakymai, pastebėta, kad vieni tyrimo dalyviai mandagumo daugiskaitos įvardį *jūs* rašė mažąja, o kiti – didžiąja raide. Įvardžių rašymas didžiąja raide yra viena iš negatyviojo mandagumo strategijų. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 1997 m. nutarimo Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos 2.7.1. dalyje⁵ teigiama, kad „[d]idžiąja raide gali būti rašomi žodžiai, kuriais mandagiai, su pagarba kreipiamasi į kitą asmenį <...>, pvz.: *Jūs*, *Tamsta*, *Pone*; *Tu*, *Pats*, *Sveikas*, *Bičiuli*, *Drauge*, *Gerbiamasis*, *Brangusis*.“ Adresatą nurodančių participinių įvardžių vartoseną lietuviškame rašto diskurse aprašiusi Jūratė Pajėdienė (2017) teigia, kad toks rašybos modelis lietuvių kalboje turi ilgametę tradiciją ir yra randamas seniausiuose lietuviškuose spaudiniuose. Pasak tyrėjos, didžiųjų raidžių rašymas įvardžiuose adresatui rodo rašančiojo atsakingumą, yra suprantamas kaip gero stiliaus, mandagumo ženklas, be to teigiama, kad pasirinkdamas įvardžių rašybą adresantas turi konkrečių pragmatinių tikslų. Respondentų atsakymuose pastebėta, kad įvardį *jūs* pasirenkama rašyti didžiąja raide daug dažniau nei *tu*. *Jūs* didžiąja raide parašytas 51 kartą, įvardis *tu* – vos vieną: „O kaip Tau pačiam sekasi studijuoti nuotoliniu būdu?“ (S13 *Tinklaidė*). Akivaizdu, kad toks skaičiavimas nėra tikslus, kadangi negalime žinoti, ar sakinio pradžioje einančius įvardžius respondentas rinktusi rašyti mažąja, ar didžiąja raide, tačiau bet koku atveju matoma, kad respondentai įvardį *jūs* rašo didžiąja raide daug dažniau. Taigi apžvelgus DKT atsakymus daroma prielaida, kad respondentas, rašantis įvardį *jūs* didžiąja raide, nori pabrėžti didesnę adresato socialinę galią, socialinį atstumą, amžiaus ar lyties skirtumus, išreikšti didesnę pagarbą, nei rašydamas įvardį mažąja raide, o tokia įvardžio *tu*

⁵ VLKK nutarimas dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos. 1997 m. birželio 19 d. <http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/suvestines-nutarimu-redakcijos/del-lietuviu-kalbos-rasybos-ir-skyrybos> (žiūrėta: 2022 m. kovo 26 d.)

rašyba, galima manyti, respondentams neatrodo itin svarbi ar reikalinga. Apie didžiųjų ir mažųjų raidžių rašymą įvardžiuose *tu* ir *jūs*, nuspręsta pasidomėti atliekant kokybinius interviu.

Taip pat respondentų atsakymuose vartojama tiek trumpoji, tiek ilgoji mandagumo daugiskaitos galūnės (pvz., *pametėt* ir *pametėte*). Manoma, kad ilgoji mandagumo daugiskaitos veiksmožodžio galūnė yra negatyviojo mandagumo ženklas ir rodo dar didesnę reiškiamos pagarbos laipsnį. Tai aptarti taip pat nuspręsta per kokybinius interviu (plačiau – 3.2.6.).

Viena dažniausių negatyviojo mandagumo strategijų buvo vartojami saugikliai *gal*, *galbūt*, *jei*, beasmenės konstrukcijos, pvz., *gal teko*:

(7) *Klausyk, Vilma, man labai nejauku tavęs prašyti paslaugos, bet gal galėtum palaistyti gėles kol būsiu išvykusi? Jei tik tau tai nesukels sunkumų. Suprasiu, jei negali.* (S10 Atostogos)

(8) *Gal galėtumėte paduoti bulves iš spintelės?* (S11 Bulvės)

(9) *Galbūt jau teko tokį žaisti?* (S3 Žaidimas)

Šiais klausimais parodomas rūpestis adresatu, stengiamasi jo neapsunkinti, nesukelti nepatogumų. Kaip matoma 9 pavyzdyje, tokiu būdu respondentai neretai išvengdavo ir tiesioginio kreipimosi. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo kartais išvengta ir nominalizuojant klausimą ar prašymą:

(10) *Šį kartą neįprastai paprašysiu pakirpti šiek tiek ilgėliau jeigu galima?* (S5 Kirpykla)

(11) *Labas, noriu pasiteirauti, o kaip pačiam sekėsi mokytis nuotoliniu būdu.* (S13 Tinklaidė)

Taip pat pastebėta, kad neretai išreiškiamas noras, pageidavimas, arba klausama pirmuoju asmeniu, tiesiogiai į adresatą nesikreipiant:

(12) *Šį kartą norėčiau dar labiau patrumpinti plaukus.* (S5 Kirpykla)

(13) *Ar galėčiau paimti bulves?* (S11 Bulvės)

Pozityvusis mandagumas. Pastebėti keli įdomūs atvejai, kai mandagumo daugiskaita arba kreipinys *tamsta* vartotas ironiškai, juokaujant kreipiantis į bendraamžį draugą, taigi kaip pozityviojo mandagumo strategija:

(14) *O sakykit, kaip Jūs susitvarkote su nuotoliniu mokymu?* (S13 Tinklaidė)

(15) *O kaip jum, tamsta podcasteri, nuotolinis?* (S13 Tinklaidė)

Pateikti pavyzdžiai patvirtina Kučinskaitės (1990: 72) teiginį, kad *tamsta* gali būti vartojamas esant mažam socialiniam nuotoliui, juokaujant. Panašu, kad tai galioja ir mandagumo daugiskaitai *jūs*.

Respondentų atsakymuose pastebėta, kad kartais kreipimosi vengta vartojant kuopinę daugiskaitą *mes*, kuri laikoma pozityviojo mandagumo strategija (Ryvitytė 2011: 75), pvz., *Gal dar patrumpinam?* (S5 Kirpykla). S8 (*Laiškas*) situacijoje neretai vartota konstrukcija *ar pavyko*, autorės supratimu, taip pat gali būti laikoma pozityviojo mandagumo strategija, kadangi rūpinamasi pašnekovu, siūloma pagalba:

(16) *Sveiki, noriu pasiteirauti, ar pavyko išsiųsti gmail laišką vadovui? Gal reikia pagalbos?* (S8 *Laiškas*)

(17) *Sveika, ar sėkmingai pavyko vakar išsiųsti laišką vadovui?* (S8 *Laiškas*)

Taigi pozityviojo mandagumo strategijos taip pat kai kuriais atvejais leido išvengti mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos vartojimo.

3.1.2.2. Balansavimas tarp oficialiosios ir familiariosios raiškos

Natūralu, kad situacijose, kuriose respondentas turėjo pats pradėti interakciją, dažnai pastebimi įvairūs pasisveikinimai. Jau minėta, kad tais atvejais, kai respondentas nevartojo nei įvardžių *tu, jūs*, nei atitinkamų veiksmažodžio formų, pasisveikinimai *sveika, sveikas* arba *sveiki* padėjo nustatyti, ar respondentas pasirinko mandagumo vienaskaitą, ar daugiskaitą:

(18) *Sveiki, Monika. Norėjau pasiteirauti dėl to laiško vakar dienos. Ar pavyko išsiųsti?* (S8 *Laiškas*)

(19) *Sveika, ar pavyko vakar nusiųsti laišką?* (S8 *Laiškas*)

Čepaitienė (2007: 120) mano, kad pasisveikinimas *sveiki* yra palinkėjimo *būk sveikas* trumpinys. Ši būdvardinė pasisveikinimo formulė nėra praradusi savo kaip kalbos dalies ypatybių: yra derinama ir su adresato lytimi (*sveikas – sveika*), ir skaičiumi (*sveikas – sveiki*). Taigi šiame tyrime pasisveikinimas *sveiki* priskirtas prie mandagumo daugiskaitos, o *sveika* ir *sveikas* – prie mandagumo vienaskaitos raiškos. Manytina, kad *sveiki* yra tarpinis, pusiau oficialus pasisveikinimas, suteikiantis galimybę išlaikyti pusiausvyrą tarp oficialumo ir familiarumo. *Laba diena* yra oficialusis, formalusis variantas, suponuojantis mandagumo daugiskaitą. Ir šiame tyrime pastebėta, kad respondentai, vartojantys *labą dieną*, beveik visada (tačiau ne visais atvejais) renkasi mandagumo daugiskaitą. Atsakymuose vartojamas ir pasisveikinimas *labas*. Andželika Bylaitė-Lapinskienė (2004: 143–144) teigia, kad šiuo žodžiu XX a. buvo sveikinamasi tik su artimaisiais, o su vyresniais žmonėmis taip sveikintis buvo laikoma nemandagu, priešingai nei minėtu *labą dieną* (*labas rytas, labas vakaras*), kuris vartotas su

visais adresatais. Vis dėlto šiame tyrime pastebėta, kad respondentai pasisveikinimą *labas* vartojo tiek su mandagumo vienaskaita, tiek su daugiskaita:

(20) *Labas* Monika, ar išsiuntėt vakar laišką vadovui? (S8 Laiškas)

(21) *Labas*, Monika, išsiuntei tą laišką vadovui? (S8 Laiškas)

Tyrėjos nuomone, mandagumo daugiskaitos vartojimas kartu su neformaliu pasisveikinimu *labas*, rodo respondento norą išlaikyti balansą tarp oficialumo ir familiarumo.

Respondentų atsakymuose atkreiptas dėmesys ir į įvairius kreipinius, pvz., *panele*, *pone*, *mergaite*, kreipimąsi vardais:

(22) *Atsiprašau, panele*, jūsų kuprinė atsisegusi. (S1 Kuprinė)

(23) *Pone*, kaip jūs elgiatės. Prašau negerti alaus viešoje vietoje ir normaliai elgtis. (S9 Autobusas)

(24) *Ponuli*, raminkis. (S9 Autobusas)

(25) *Mergaite*, pametei pažymėjimą. (S2 Pažymėjimas)

(26) *Rasa*, ar pati užauginote tulpes? (S4 Tulpės)

Kreipimasis vardu iš esmės rodo gana mažą socialinį nuotolį ir galimai yra viena iš strategijų, padedančių išvengti mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos vartojimo, tad vardas vartojant mandagumo daugiskaitą galimai reiškia norą išreikšti artimumą būnant mandagiam. Kreipinys *pone*, *panele*, priešingai, yra negatyviojo mandagumo ženklas (Ryvitytė 2011: 75) ir gali reikšti norą išlaikyti pagarbų atstumą arba atsiriboti. Įdomu, kad šiame tyrime kreipinys *pone* buvo vartojamas tik S9 (*Autobusas*) ir S12 (*Ginčas*), kuriose modeliuojama afektinė būseną buvo pyktis, susierzinimas. 24 pavyzdyje matomas kreipinys *ponuli* pavartotas ironiškai, o ne norint parodyti pagarbą. 26 pavyzdyje pavartotas vardas į vaikiną ar merginą kreipiantis mandagumo daugiskaita taip pat gali rodyti norą ir būti pagarbiam, ir išreikšti artimumą adresatui.

Kai kuriose situacijose pastebėta, kad respondentams sunku apsispręsti, kurį įvardį ar (ir) jį nurodančią veiksmažodžio formą pasirinkti, todėl parašyti abu variantai:

(27) *Ar gali gali* patrupinti plaukus šiek tiek daugiau? (S5 Kirpykla)

(28) *Gal galėtų* (-ėt) atsiųsti praeitos paskaitos informaciją, kadangi nebuvo paskaitoj. (S6 Paskaita)

Pasitaikė atsakymų su atvirai nemandagiais ar necenzūriniais pasisakymais, įžeidimais, grasinimais. Dažniausiai tai buvo S9 (*Autobusas*) ir S12 (*Ginčas*) situacijose, kurių scenarijuose užkoduota, kad adresatas turėtų būti piktas ar susierzinęs:

- (29) *Blet, raminkis kol neišmečiau tavęs kaip tos skarbonkės. (S9 Autobusas)*
- (30) *Atsikinisk, ožy, kas tu toks, kad man aiškintum. (S12 Ginčas)*
- (31) *Nebenusišnekėk, pats glušas esi. (S12 Ginčas)*
- (32) *Klausyk, ramiesi arba turėsi nemalonumų. (S9 Autobusas)*
- (33) *Prašau tuoj pat liautis arba iškviesiu policiją. (S9 Autobusas)*

Gabrielė Rubežiuotė (2016: 273), tyrusi kreipinių vartojimą reiškiant pyktį elektroniniame diskurse, atkreipė dėmesį, kad veikiant afekciniams veiksniams, supykę nepažįstami komunikuojantys asmenys ne tik vienas kitą įžeidinėja ar vartoja neigiamos konotacijos žodžius, bet taip pat dažniau kreipiasi įvardžiu *tu*. Respondentų atsakymuose taip pat pastebėta, kad necenzūrinės raiškos atvejais visada buvo vartojama mandagumo vienaskaita. Vis dėlto kai kuriuose atsakymuose, kurie buvo akivaizdžiai nemandagūs (šnekos aktas atliekamas tiesmukai ir be kompensacinių strategijų), vartojama ir mandagumo daugiskaita. Tyrėjos manymu, šiuo atveju mandagumo daugiskaita žymi negatyviojo mandagumo strategiją, norą kiek įmanoma išlaikyti mandagumą atliekant įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą:

- (34) *Turėkit kultūros, ponas, autobuse esat ne vienas. (S9 Autobusas)*
- (35) *Jums reikėtų nusiraminti, šis autobusas ne baras, o kiti keleiviai ne Jūsų sugėrovai! (S9 Autobusas)*
- (36) *Vaidai, vadovas ne Jūs. (S12 Ginčas)*
- (37) *Jeigu esat vyresnis, nereiškia, kad geriau žinot. (S12 Ginčas)*

Taigi analizuojant respondentų atsakymus pastebėta, kad neretai įvairiomis strategijomis bandoma išvengti mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo arba balansuojama tarp abiejų variantų, derinamos kelios mandagumo strategijos.

3.1.2.3. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vengimo strategijos

3.1.2.1 ir 3.1.2.2. poskyriuose minėta, kad galimai kai kurios negatyviojo ir pozityviojo mandagumo strategijos vartotos vengiant pasirinkti tarp mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos, pvz.: 1-ojo asmens ir beasmens konstrukcijos, formuluotė *gal teko*, prašymo, klausimo nominalizavimas, noro, pageidavimo reiškimas. Taip pat kai kuriose situacijose ne tiesiogiai kreipiamasi į adresatą, o nurodoma į daiktą:

- (38) *Kuprinė atsiseğus. (S1 Kuprinė)*
- (39) *Pažymėjimas iškrito ant žemės. (S2 Pažymėjimas)*

(40) *Nu, kaip su tuo laišku? (S8 Laiškas)*

Kai kuriose situacijose respondentai nurodė, kad šnekos akto pasirinktų neatlikti. Gali būti, kad respondentai nesąmoningai nujaučia, jog šie šnekos aktai keltų per didelę grėsmę vieno ar kito pašnekovo įvaizdžiui. Pasirinkimas neatlikti šnekos akto taip pat laikomas mandagumo strategija:

(41) *Neprašyčiau. (S6 Paskaita)*

(42) *Nieko nesakau, nes mūsų nesieja joks ryšys. (S7 Kavinė)*

(43) *Niekad taip nedaryčiau, :) galbūt tai lyties klausimas – bijočiau būti užpulta. (S9 Autobusas)*

(44) *Tyliu, ne mano daržas, ne mano pupos. (S9 Autobusas)*

(45) *Nesiveliu į konfliktus. (S12 Ginčas)*

Išanalizavus DKT rezultatus išsiaiškinta, kad vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimas priklauso nuo lyties ir amžiaus. Apžvelgus respondentų atsakymus pastebėta nemažai dėsningumų, tendencijų. Atkreiptas dėmesys į tai, kad neretai respondentų vartojamos pozityviojo ir negatyviojo mandagumo strategijos yra susijusios su mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimu. Taip pat pastebėtos tam tikros pasikartojančios konstrukcijos ar kitos kalbinės raiškos priemonės, leidžiančios išvengti mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos. Be to, kartais respondentai yra linkę ieškoti tarpinių oficialumo ir familiarumo raiškos variantų. Šie pastebėjimai tikrinti, išsamiau aptarti giluminiuose kokybiniuose interviu.

3.2. Interviu duomenų analizė

3.2.1. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo situacijos, adresatai

Pirmiausia informantų bendrai klausta, kada ir į ką jie paprastai renkasi kreiptis *tu*, o į ką *jūs*. Šiuo klausimu informantų atsakymai buvo panašūs. Dauguma išvardijo, kad mandagumo vienaskaitą vartoja kreipdamiesi į artimus šeimos narius, tėvus, draugus, kurso ir klasės draugus, panašaus amžiaus bei jaunesnius žmones, vaikus ir tuos, su kuriais jaučia artimesnį ryšį. Mandagumo daugiskaita kreipiamasi į dėdes, tetas (išskyrus I4, kuris į savo dėdes ir tetas kreipiasi mandagumo vienaskaita, bei I5, kurios perėjimas nuo mandagumo daugiskaitos prie vienaskaitos bendraujant su savo dėde bus aptariamasis toliau šiame darbe), tolimesnius gimines, mokytojus, dėstytojus, vadovus ir daugiau pasiekusius, užimančius aukštesnes pareigas žmones, nepažįstamuosius ir mažiau artimus, taip pat į vyresnius asmenis ir į tuos, kuriems norisi ar visuomenėje priimta rodyti pagarbą.

Dauguma informantų sakė, kad į tėvus kreipiasi mandagumo vienaskaita, I2 ir I6 pridūrė, kad į tėvus kreiptis *jūs* jiems atrodo keista, I5 sutinka, kad kreiptis į tėvus mandagumo daugiskaita –

„kažkaip šalta, nenatūralu ir atsiskyrimas iš karto toks, kad lyg atrodo ne viena šeima, kažkoks prašalaitis“, tačiau teigė, kad jos šeimoje tiesiogiai vartoti įvardį *tu* kreipiantis į mamą, pvz., „kur tu eini?“, taip pat nepriimtina. Ji papasakojo, kad vietoj įvardžio *tu*, vartoja 2-ojo asmens vienaskaitos veiksmažodį ir kreipinį *mama* arba *mamyt*:

(46) [P]avyzdžiui, kur jau reikia kreiptis, visą laiką sakom mamyte arba mama ir vartojam tą antrąjį asmenį: eini, rašai, valgai, bet jei sakai tu, atrodo, drėbimas, nemandagu, tai tiesiog būna: „mamyt, kur eini?“, „mamyt, ar valgysi?“. (I5)

Informantės šeimoje susiformavusį tarpinį mandagumo variantą – mandagumo vienaskaitą nurodančio veiksmažodžio vartojimą vengiant paties įvardžio *tu* taip pat galima laikyti viena iš mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vengimo strategijų arba tam tikru tarpiniu variantu tarp pagarbos ir artimumo raiškos. Šis pavyzdys tyrėjai pasirodė įdomus dėl to, kad paneigė jos įsitikinimą, jog mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos įvardžiai bei juos nurodantys veiksmažodžiai yra lygiaverčiai. Pasirodo, veiksmažodžių vartojimas gali būti suvokiamas kaip švelnesnis kreipinio variantas arba įvardžio vengimo strategija. Apie informantės paminėtą pavyzdį rašo ir Kučinskaitė (1990: 75). Pasak jos, kai kuriose šeimose, kai *tamsta* ar *jūs* atrodo per daug svetimas, o *tu* – nepagarbus, išsiverčiama ir be jų, pvz.: „Jei mamytė leisi ir tėvelis nieko nesakys.“ Tyrimo autorė daro prielaidą, kad kreipimasis į tėvus mandagumo daugiskaita yra iš senesnių laikų atėjęs dalykas („Mūsų tautos yra paprotys, kad vaikai tėvams nesakytų „tu“, bet „jūs“ (suvalkiečiai) arba „tamsta“ (žemaičiai ir kiti aukštaičiai)“ (Balčikonis 1978: 287 cit. iš Čepaitienė 2007: 77), šių laikų jaunam žmogui sunkiai suprantamas ir beveik išstumtas iš vartosenos.

Kalbant apie senelius, informantų nuomonė išsiskyrė. I2 ir I5 užtikrintai teigė, kad į juos kreipiasi mandagumo daugiskaita:

(47) *Močiutę savo jūsindavau visą laiką, nors ir artima, nesakysiu vis tiek, iš pagarbos. <...> [K]adangi gyvenam kaime, vienkiemy, ji gyvendavo atskiram name, tai galbūt irgi tie įvairūs faktoriai, kad tikrai nematydavau kiekvieną dieną jos. Tada nu pagarba, kad ji užaugino mano tėtį, o aš gerbiu savo tėtį, tai reiškia močiutę dar labiau gerbiu. (I5)*

Kaip jau minėta, I3 iš pradžių teigė, kad į senelius kreipiasi *jūs*, tačiau pokalbio pabaigoje prisiminė, kad savo senelę *tujina*. Vis dėlto panašu, kad šiuo atveju daug įtakos turi socialinis nuotolis – pašnekovė mandagumo vienaskaita kreipiasi į senelę, su kuria augo, tačiau teigia, kad tikrai nebūtų *tujinusi* kitos savo senelės: „močiutę <...> *tujinu*. <...> [B]et tą močiutę, su kuria aš augau. O kitą <...> *jūs* tikrai kreipčiausi“ (I3). I6 taip pat teigė, kad *tujina* tik tą senelę, su kuria artimiau bendrauja: „Mano viena močiutė, su kuria aš artimai bendravau, tai sakydavau *tu* aš jai, o yra kita močiutė, su

kuria labai mažai bendravom, aš jai sakau *jūs*. Jos abi mano močiutės, bet aš skirtingai kreipiuosi į jas, nes su viena artimiau, o su kita mažiau bendravom.“ I1 paklausta, ar yra buvę atvejų, kai ji į artimą žmogų kreiptųsi *jūs*, nedvejodama atsakė, kad ne, bet vėliau papasakojo atvejį, kai jai būnant 10–11 metų, jos senelė staiga liepė į ją kreiptis mandagumo daugiskaita. I1 teigė, kad po šios pastabos vengė su senele šnekėtis ir šis įvykis jai „kažkokią traumą paliko“. Greičiausiai vaikui išgirsti tokią pastabą buvo neįprasta, nes I1 teigimu, niekas jos šeimoje nesikreipia vienas į kitą mandagumo daugiskaita („seneliai man visada buvo *tu* ir aš į ją visada, nu, tipo, iki to momento, kreipdavaus *tu*“). Informantės reakcija taip pat leidžia daryti prielaidą, jog tokio amžiaus vaikai jau turi pakankamai pragmatinės kompetencijos, kad suvoktų šį prašymą esant įvaizdžiui grėsmingą. Kalbėdama I1 išreiškė nuomonę, kad mandagumo daugiskaita jai atrodo tarsi kliūtis jausti artumą, teigė, kad „tas *jūs* nu kaip koks barjeras galėtų būt ryšio sukūrimui“. Jaučiama, kad respondentė neigiamai vertina tokį senelės poelgį („kažkas jai užėjo“) ir nejaučia su ja ryšio: „su tais seneliais nelabai bendraudavom“. Vis dėlto, nors I1 neigiamai žiūrėjo į pašnekovės prašymą, tačiau jį išpildė: „kai ji taip pasakė, tai mes iki to laiko kai ji ir mirė, tai visada ten „o *jūs*, močiute“.

Į savo antros pusės tėvus informantai kreipiasi mandagumo daugiskaita. Tačiau I4 ir I6 pasidalijo atvejais, kai į merginų tėvus kreipėsi mandagumo vienaskaita:

(48) [T]ai į Agnės tėtį pradėjau kreiptis tu, kai jis man tiesiog pasakė, „tu gali kreiptis į mane tu, viskas gerai yra“, o į Agnės mamą visą laiką *jūs*. (I4)

(49) [V]ieną kartą aš netyčia kažkaip kreipiausi į tėtį Linos tu, bet <...> jis taip visiškai nesureagavo ir aš tada galvojau, gal nuo dabar ir kreiptis taip toliau, bet paskui galvoju, bet tada į mamą kreipsiuosi *jūs*, į tėtį tu – irgi be ryšio. <...> [A]š net nesakiau tu, bet aš su juo pasisveikinau ta tu forma, tipo „sveikas“, kaip draugeliui. <...> Įmanoma [kreiptis tu], jei mes daugiau laiko praleistume kartu ar rastume kažkokią bendrą kalbą, bendrą veiklą, nu tiesiog, jeigu suartėtume. <...> Nu bent aš į Linos tėtį, tai tikrai manau įmanoma, kad ateitumėm iki to tu. (I6)

Informantų atsakymai rodo, kad nors DKT S4 (*Tulpės*) nė vienas respondentas nesirinko kreiptis į vaikiną ar merginą tėvus mandagumo vienaskaita, tačiau tokie atvejai yra įmanomi, tik priklausomi nuo socialinio atstumo, o galbūt – ir nuo adresanto lyties, nes nė viena moteriškos lyties informantė nepasidalijo panašiu atveju, o ir informantai vyrai pasakojo apie mandagumo vienaskaitos vartoseną tik su merginų tėčiais, bet ne mamomis. 49 pavyzdys taip pat patvirtina analizuojant DKT tyrėjos darytą prielaidą, kad pasisveikinimai *sveikas* arba *sveika* reiškia mandagumo vienaskaitą.

Taigi informantų nuomonės labiausiai išsiskyrė kalbant apie šeimos narius ir gimines: tėvus, senelius. Galima svarstyti, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimas tokioje artimoje

aplinkoje yra priklausomas nuo socialinio nuotolio, o greičiausiai – ir nuo šeimoje vyraujančios tradicijos, išugdytos mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos sampratos.

3.2.2. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimą lemiantys veiksniai

Atsakydami į klausimą, į ką paprastai kreipiasi mandagumo vienaskaita ar daugiskaita, arba tiesiogiai paklausti, kaip mano, nuo kokių veiksnių pasirinkimas priklauso, informantai dažniausiai minėjo socialinį nuotolį, socialinę galią ir amžių.

Socialinis nuotolis, informantų dažnai įvardijamas kaip tai, kiek žmogus yra pažįstamas, artimas. Kai kurių informantų teigimu socialinis nuotolis priklauso nuo to, kiek su žmogumi bendraujama, kiek jaučiamas artumas, tai svarbiau nei giminystės ryšiai:

(50) *[T]etai kokiai visą laiką sakyčiau jūs. Nu kaip aš tetai sakysiu tu, kažkaip labai nemandagu atrodo. <...> Seneliam tu sakydavau, nes jie artimesni. Teta tai tokia, kur tiesiog, nu tu jos nepažįsti, nu tipo, ji giminė, bet ne šeima. (16)*

(51) *Su jais <...> minimalus bendravimas, tai ir atsiranda tas jūs. <...> Jeigu būtų <...> artimesnis tas bendravimas, tai gal ir tetą vadintum tu. (13)*

(52) *[Jis buvo] mano metų. Ir man viduj buvo toks kaip ir pasipiktinimas, kai jis pasakė man tu, aš galvoju, aš tavęs visai nepažįstu. (15)*

Informantams svarbus socialinis nuotolis, mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimą lemia tai, ar adresatas priklauso savųjų, artimųjų, ar svetimųjų, su kuriais mažiau bendraujama grupei. Tai gali būti suprantama kaip tam tikras visuomenės kolektyviškumo laipsnis. Taip pat interviu atskleidė, kad DKT taikytas socialinio atstumo kategorizavimas yra gana supaprastintas, realybėje pašnekovų santykiai būna sudėtingesni, juos sunku apibrėžti, kadangi, pavyzdžiui, bendradarbiai gali būti ir vienos šeimos nariai (Čepaitienė 2007), o interviu atskleidė, kad ir kiekvienoje jos narių artumo laipsnis gali būti skirtingas, pvz., vieni su savo seneliais bendrauja daugiau ir familiariau, kiti mažiau ir šalčiau. 52 pavyzdys šio darbo autorę sudomino ir dėl to, kad jame atsiskleidžia socialinio nuotolio pranašumas prieš kitus veiksnius. Pati tyrėja prisimena keletą atvejų, kai dirbdama klientų aptarnavimo srityje *tujinama* pasijuto itin nemaloniai. Nors socialinės galios skirtumas minėtu atveju tai daryti leistų, tačiau socialinio nuotolio nepaisymas bei tai, kad šnekos aktu reiškiamas prašymas nebuvo sušvelninamas mandagumo daugiskaita, privertė pasijusti, tarsi darbuotojos asmeninė erdvė yra pažeidžiama. Tyrėja taip pat yra stebėjusi kilusį konfliktą tarp konsultanto ir kliento, kai pastarasis pradėjo nemandagiai bendrauti ir darbuotoją *tujinti*, o šis paprašė to nedaryti.

Kai kurie mini ir tam tikrą ryšį, artimumą, jausmą, kuris, kaip pasirodė tyrėjai, nėra visiškai identiškas DKT apibrėžtam socialiniam nuotoliui, nes minėta, kad jį galima jausti ir visai neseniai pažįstamam žmogui:

(53) *[D]ar priklauso nuo to, kaip aš jaučiuosi su tuo žmogum kalbėdama. Nu jeigu jaučiasi ten kažkoks, nežinau, ryšys, tai tada jau praskipinu tą jūs. (I1)*

(54) *[S]u kuriuo tu jauti artimumą ar gali būt tiesiog, neseniai susipažinai, tą pačią dieną, ir pajutai kažkokį vibe'ą [aut. past. – atmosferą, emocinę būseną] <...>, nebūtinai iš seniai pažįstamas <...>, nesvarbu, ar ten šeimos narys, ar giminė kažkokia, svarbu tas tikras artumas, kiek tu iš tikrųjų artimas su tuo žmogum. (I6)*

Informantų minėta ir socialinė galia: „mačiau, sakau, kad ji mūsų metų, tai bet vis tiek buvo tas *jūs*, nes nu aukščiau [pareigose] tiesiog“ (I3). Panašų atvejį yra girdėjusi ir šio darbo autorė, kai jos bendrakursė, į kitus bendrakursius visada besikreipianti mandagumo vienaskaita, į tą pačią paskaitą lankančią doktorantę kreipėsi mandagumo daugiskaita. Adresatė nebuvo daug vyresnė už adresantę, tačiau, matyt, akademinėje bendruomenėje užimamas statusas, didesni pasiekimai nulėmė mandagumo daugiskaitos pasirinkimą. Tai galima priskirti didesnio galios nuotolio visuomenių bruožams. Keli informantai taip pat ypač pabrėžė pasiekimų svarbą, teigė, kad svarbiausias mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos pasirinkimo rodiklis yra adresato pasiekimai:

(55) *[P]avyzdžiui, mano vadovas dabartinis, jam virš 30 metų ir kažkaip pradėjau aš į jį kreiptis tu, nes jis toks ir neatrodo labai daug vyresnis ir tiesiog mes taip bendraujam su juo, tai kreipiuosi tu. <...> Gal <...> nes mano tas vadovas, jis pats ten dirba šešis mėnesius, kai aš atėjau, jis pats toks gana šviežias, jis, tipo, man nėra kažkoks autoritetas tam darbe, jis tiesiog vadovas, bet jis toks Petras, tiesiog Petrelis. O Birutė, pavyzdžiui, keturiolika metų ten dirba, jinai specė. (I6)*

Amžių, kuris DKT atskleistas kaip reikšmingas mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimo rodiklis, minėjo visi informantai, tačiau pastebėta, kad požiūris į jį labai skiriasi (apie tai plačiau – 3.2.7. poskyryje):

(56) *[K]urie yra pasiekę daugiau, kurie vyresni už mumis, vien tas gyvenimas ilgiau yra pasiekimas. (I4)*

(57) *[G]iminės va tokie atrodo labai artimi, bet nu jie gerokai yra vyresni ir atrodo net nesmagu, nemandagu kreiptis į juos tu, <...> mamos sesuo irgi turi anūką ir jų amžiaus skirtumas daug mažesnis, ir jie, sakykim, netgi gali <...> ir kokią vaizdo žaidimą kartu pažaisti, o aš įsivaizduoju, kad aš savo močiutę greičiausiai tada tujinčiau, nes ji kaip ir draugė. (I5)*

II papasakojo atvejį, kai mokantis dailės mokykloje vienas mokytojas į mokinius kreipdavosi mandagumo daugiskaita ir tai jai buvę labai neįprasta, „žiauriai keista“, nes „visi nu įpratę į vaikus kreiptis *tu*“. Tai patvirtina DKT rezultatus, kad amžius iš tiesų yra vienas iš svarbesnių rodiklių mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimui, ir kuo respondentas jaunesnis, tuo mažesnė galimybė, kad į jį bus kreipiamasi *jūs*. Atsižvelgiant į tai, kad DKT atspindi visuomenėje vyraujančias nuostatas, suprantama, kodėl II buvo taip keista vaikystėje būti *jūsinamai*. Šis bruožas taip pat rodo didesnį visuomenės galios nuotolį. Tokioms visuomenėms būdinga, kad vaikai gerbia suaugusiuosius ir nėra auklėjami kaip jiems lygūs.

Nors DKT atskleidė, jog lytis taip pat yra mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimui reikšmingas veiksnys, jį paminėjo tik viena informantė:

(58) I3⁶: *Jeigu būtų <...> artimesnis tas bendravimas, tai gal ir tetą vadintum tu. Dėdė tai gal irgi ne, nes čia tas atsiranda... Blemba, kokio aš seksistė (juokiasi). Bet tikrai kažkaip man jie visi yra tokie baiseni, didesni. Aš apskritai prieš vyrus tokia jaučiuosi. <...>*

T: *Tai į vyrus tau labiau norisi jūs?*

I3: *Jo, ypač į tuos senesnius vyrus. <...>*

T: *O kaip į sužadėtinio tėvus kreipiesi?*

I3: *Jūs. Jo, jūs. Ir ypač tėvą (juokiasi). Vėl man tie vyrai baisūs tokie (juokiasi). (I3)*

Informantės juokas išduoda, kad galimai kalbėdama apie tai ji jaučiasi ne visiškai patogiai, galbūt mano, jog taip neturėtų būti, kad tai yra tam tikra lytinės diskriminacijos apraiška, tačiau pripažįsta, kad į vyriškos lyties asmenis dažniau kreipiasi *jūs*. Gali būti, jog dėl šios priežasties lyties nepaminėjo kiti interviu dalyviai. Šiuolaikinėje visuomenėje lyčių lygybė pamažu tampa savaimė suprantama, natūraliu dalyku, dėl ko informantai sąmoningai arba nesąmoningai galėjo neprisiminti to, kad biologiškai ar socialiai nulemti lyčių skirtumai vis dėlto turi įtakos kalbiniam elgesiui. Pateiktas pavyzdys taip pat patvirtina, kad įtakos mandagumo vienaskaitos ar daugiskaitos pasirinkimui gali turėti ne tik adresato, bet ir adresanto lytis – šiuo atveju informantė yra moteris, teigianti, kad jaučiasi fiziškai ar emociškai mažesnė bendraudama su vyriškos lyties pašnekovu. Taip nebūtinai būtų, jei informantas būtų vyras arba identifikuotųsi su kuria nors lytine mažuma.

Neretai minėtas ir bendravimo kontekstas, aplinka. Pašnekovai teigė, kad koks nors bendras įvykis ar aplinka taip pat gali nulemti mandagumo vienaskaitos, o bendro konteksto nebuvimas ar maža pokalbio tęstinumo galimybė – mandagumo daugiskaitos vartojimą:

⁶ Čia ir toliau I raide ir numeriu žymimas informantas, T raide – tyrėja.

(59) [G]al ir aplinka nulemia, nu, pavyzdžiui, jeigu tu, tarkim, ten su koku per Tinder'į susirašinėji, <...> susitari susitikti ir tu automatiškai tiesiog vadini, nors nepažįsti to žmogaus, <...> bet jeigu, pavyzdžiui, ateini ten, tarkim, <...> į darbo pokalbį, tai tu <...> tam žmogui, kuris ima iš tavęs tą interviu, nesisakysi tu. <...> [K]ai aš įstojau ir susipažinau su savo grupiokais, tai jie man irgi visiškai nepažįstami, bet aš nesikreipiu į juos jūs. (I1)

(60) [T]iesiog tam darbe šilta aplinka, visi kaip draugai tokie ir ji mane pradėjo tujinti ir tada sakiau ir aš [tu]. (I5)

(61) [A]š jūs kreipsiuosi, tik tada jei nebus tarp mūsų jokio konteksto, tai, pavyzdžiui, aš atvažiuoju, nors ir visiškai tavęs nepažinojau, bet va, būsim kambariokės, tai kaip ir toks bendras gyvenimas kartu, tai nu, „labas, kas tu?“, <...> o susitikus gatvėj paklaust, kiek valandų ir kokia stotelė, tai nėra jokio bendro konteksto tarp mūsų, šiaip va susitikau ir po sekundės aš tą žmogų pamiršiu, tai tikrai aš kreipsiuosi jūs. (I5)

Kalbantis su informantais pasirodė, kad kai kuriais atvejais įtakos iš tiesų gali turėti afektinė būseną, emocijos, nors DKT ir neparodė jas esant statistiškai reikšmingas:

(62) Darbe <...> su tokia Ieva ten šnekėjau ir aš <...> tiesiog sakau tu, ir ji tada: „jo, Rita, tu gali į mane, nu tipo, kreiptis į mane tu“ ir aš tada tik supratau, kad aš į ją ne jūs kreipiausi <...>, įsitarščiau dėl kažko, gal ten kažkokią temą apie kokius miškus ten palietėm ir, žinai, tiesiog va taip. (I1)

(63) [B]et grynai, čia gali būt toks suabejojimo jų autoritetu, ar jie verti to jūs, net nežinau, kaip čia apibūdinti, bet gali net tokios emocijos turėti įtakos. (I5)

(64) [Č]ia buvo konfliktinė situacija, dėl to, čia toks biškį net force majeure'as biškį sakyčiau, nes tu... tu žinai, kai būni konflikte, tai tu <...> keistus sprendimus priimi, <...> aš viduj tai nenorėjau sakyti tu, bet vien iš to, žinai, tokio konflikto įkarščio, norėjau taip labiau gal įgelt ir sakiau tu. (I6)

Iš kai kurių informantų pasisakymų pasirodė, kad įtakos gali turėti ir įprotis, kai tam tikrame kontekste mandagumo daugiskaitos vartojimas buvo tapęs neatsiejama komunikacijos dalimi:

(65) [A]š esu dirbęs klientų aptarnavime ir ten visi žmonės yra jūs, tai vat, kažkaip man tas jūs nėra toks svetimas ir aš nežinau, kodėl, tiesiog taip. Nu nieko keisto man jį naudoti ir vartoti. (I2)

(66) T: Sakei, kad gali būt sunku pereiti nuo to jūs prie tu, net jei žmogus paprašo, ane?

I3: Jo, bet aš nežinau, ar čia įpročio dalykas, ar šiaip. Galvoju, gal kartais įpročio. (I3)

I1 ir I5 taip pat paminėjo nusiteikimą, lūkesčius adresato atžvilgiu bei pašnekovo išvaizdą:

(67) [N]usiteikimas, maždaug, ko tu tikiesi iš to žmogaus <...> arba tiesiog [tikiesi, kad būsit] draugai; arba jeigu ten simpatizuoji žmogui. <...> Eini į kokį koncertą ir ten perki bilietus ir tu gal pagal žmogaus išvaizdą <...>, nežinau, ar panašus koks stilius, ar kažkas, ar tu ten tą žmogų nori labiau pažinti, tai irgi gaunasi, kad tu kreipiesi į jį tu. (I1)

(68) [E]idavau į tą kalbų vakarą, tą Language exchange kokio nors kavinėj ir, atrodo, pirmą kartą matau žmones, bet mes susirenkam ten dėl vieno tikslo, pabendraut, tai taip atrodo, kai bus panašaus amžiaus ir kreipsiuosi tu, atrodo, atversiu save labiau, o jeigu, atrodo, nueinu bendrauti ir kreipsiuosi jūs, tai <...> nu nenoriu prisileist, galiu pasirodyti net, kad aš kažkur aukščiau stoviu. (I5)

Šiuose pavyzdžiuose atsikleidžia ir tai, kad jei informantas tikisi, nori su pašnekovu būti artimais, tai greičiausiai ir bus linkęs vartoti artimumą žyminčią mandagumo vienaskaitą, nenorėdamas sukurti šaltumo, atsiribojimo įspūdžio.

I4, savo veiklą siejanti su įvairiomis kalbomis, užsiminė apie tai, kad įvardžių pasirinkimas gali būti nulemtas kultūriškai. Kaip užsiminta teorinėje šio darbo dalyje, kiekviena kultūra turi skirtingą individualizmo ir kolektyvizmo laipsnį, skirtingą mandagumo raišką:

(69) [A]š neišmanau labai daug apie ispanų kokią kultūrą, bet <...> buvau užsienio studentų mentorė, prieš tai kiek bendravau su tuo savo globotiniu, tai tik tiek, kad va, atvažiuoju, atskrendu su lėktuvu, tokią ir tokią valandą būsiu. Ir tik išlipęs jis <...> priėjo ir mane apkabino, tai man buvo didžiulis nustebimas, tai va, ten gal tikrai jie viens kitą tujina ten gatvėj, nežinau, ir taip toliau. O kai pasitikau japoną, tai jis man, nežinau, metro tikrai mano erdvės neperžengė ir man beveik vos ne nusilenkė, <...> tai jie tenai irgi jūšina labai stipriai. Tai todėl visiškai, nu, galbūt, kad lietuviai vis tiek tokie šaltesni, sakykim, tai aš visiškai visiškai gerbiu, jei žmogus taip pasisako, ir, nežinau, man taip priimtina. (I5)

Informantai dažniausiai kalbėjo apie socialinį nuotolį, socialinę galią ir amžių, tačiau buvo paminėta ir daugelis kitų mandagumo vienaskaitą ar daugiskaitą lemiančių veiksnių (bendravimo aplinka, kalbiniai įpročiai, nusiteikimas ir lūkesčiai adresato atžvilgiu, pašnekovo išvaizda, tautos kultūrinės ypatybės), kas rodo, kad šis reiškinys stipriai priklauso nuo konkrečios situacijos ir įvairių kintamųjų sąveikos. Informantų minėtus veiksnius būtų galima patikrinti atliekant platesnius kiekybinius mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos tyrimus.

3.2.3. Mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos funkcijos

Ankstesniuose poskyriuose jau minėta, kad įvardžiai *tu* ir *jūs* gali reikšti pagarbą, atsiribojimą, artumo parodymą ar kūrimą. Šiame poskyryje mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos funkcijos bus aptariamos išsamiau.

Visi informantai paklausti nuomonės, ką reiškia mandagumo daugiskaita ir vienaskaita ir kokios jų funkcijos žmonių komunikacijoje, minėjo įvardžiu *jūs* parodomą pagarbą, oficialumo išlaikymą: „jeigu parašytų *tu*, tai suprantu, kad jam jau lengviau yra mane kaip rusų laivą pasiųst, pasakyt, kad čia blogai yra ir taip toliau, bet jeigu jis kreipiasi *jūs*, nu tai žymiai mažesnė tikimybė vien dėl to, kad jis jau ateina su pagarba.“ (I4). I4 taip pat pastebėjo, kad mandagumo daugiskaitos vartojimas ir ja reiškiamą pagarbą, pasiekimų įvertinimas adresatui gali suteikti pasitenkinimą: „Nu, aišku, man tai duoda biškį satisfaction'o, nes kaip mes šitam pokalby išsiaiškinom, mes kreipiamės į

žmones, kurie yra daugiau pasiekę kažką, *jūs*“ (I4). I6 pritaria bei teigia, kad pasitikėjimo savimi suteikia ir mandagumo vienaskaitos vartojimas kreipiantis į vyresnius žmones.

Informantams kalbant išryškėjo aiški opozicija tarp mandagumo daugiskaitos vartojimo su nepažįstamais, o vienaskaitos – su pažįstamais, artimais žmonėmis. Priklausymas nuo socialinio nuotolio susijęs su mandagumo daugiskaitos atliekama atsiribojimo, tam tikro barjero sukūrimo funkcija, o mandagumo vienaskaita, priešingai, parodomu atvirumu, įsileidimu į savo asmeninę erdvę, atsipalaidavimu:

(70) [J]ūs nu kaip koks barjeras galėtų būt ryšio sukūrimui kokiam, <...> o tu tai jau toks, žinai, kur kasdieną naudoji, <...> toks, žinai, atsipalaidavimą reiškia, <...> kur, atrodo, nėra ten kokio streso. (I1)

(71) Nu tas šaltumas ir toks atsitolinimas, <...> išlaikymas to atstumo, <...> ypač, kai tu pirmą kartą kažkur lankaisi, nežinau, pas kosmetologę, kirpykloj <...>. Nu nežinau, aš tai nesu ten ta, kur lia lia su visom, tai man tas jūs tai gal tikrai toks biškį pradžioj, kad tas ribas nustatyt gal tikrai atsiranda. Toks biškį atsitolinimas. (I3)

(72) [G]aunas, kad tu distance pasidarai, <...> save labiau išstumti, atrodo, kad tu net vengi ar kažkas tokio. (I4)

Todėl tam tikruose kontekstuose pašnekovams mandagumo daugiskaitos vartojimas atrodo galintis būti nenatūralus ir netinkamas, pvz., kaip jau minėta, kreipiantis į tėvus ar žmones, su kuriais siekiama sukurti kontaktą.

Keli informantai prisiminė ir tai, kad mandagumo daugiskaitos vartojimas ne visada yra tiesioginis, retais atvejais jis gali būti vartojimas ironiškai ir taip atlikti įprastai mandagumo vienaskaitai būdingą ryšio sukūrimo funkciją, sustiprinti artimumą. Pora tokių atvejų pastebėta DKT, tai patvirtino ir informantų atsakymai:

(73) [D]ėl juoko, pavyzdžiui, sakykim, jeigu pareina mano kambariokė visa pasipuošusi, tai aš galėčiau pasakyt „tai kurgi jūs, panele, tokia graži buvote?“ <...>, bet, aišku, kiekvienam būtų paprasta suprast, kad aš tikrai ne tiesiogine prasme, nėra, kad iš tikrųjų nuoširdžiai aš tave jūsinu, kad čia tokia lyg ir draugiška tokia, meilės kupina tokia pašaipėlė. (I5)

Tokiu atveju *jūsinimas* neatrodo netinkamas, įžeidus, o priešingai – socialiai priimtinas ir draugiškas. Vis dėlto mandagumo vienaskaitos vartojimas ten, kur visuomenėje būtų tikimasi mandagumo daugiskaitos, gali reikšti pyktį, norą tyčia parodyti nepagarbą, nemandagumą:

(74) [J]ei aš, pavyzdžiui, specialiai nenoriu jam parodyt pagarbos, tai sakau tu, <...> nu žinau, kad reiktų mandagiai su juo šnekėt, bet tada specialiai, iš principo žeminu. (I1)

(75) [P]asistačiau automobilį prie savo laiptinės ir ateina pagyvenęs toks dieduška, nu ir jis labai nusišnekėjo, jis pradėjo, tipo, čia negalima statyt, čia man susprogs ta mašina po langais, va tokias nesąmones. Ir aš iš pradžių jam sakiau jūs, bet kai tik jis pradėjo taip nusišnekėt, man taip instantly dingo visa pagarba žmogui, nes nu gi kaip tu taip gali nusišnekėt, negaliu aš sakyti jūs, <...> pradėjau kreiptis tu ir jis labai supyko, pradėjo, kad „kas tu čia toks, kad tu čia tujiniesi, tu čia pienburnis“, aš kaip minimum kefyrburnis jau tokių metų. <...> [B]uvo konfliktas ir aš jam norėjau parodyti, kad „ei, aš su tavim dabar nepagarbiai jau kalbu, nes kas tu čia man toks dabar“. (I6)

Kad mandagumo daugiskaitos vartojimas labai susijęs su pagarba, patvirtina ir tyrėjos pažįstamos išsakyta mintis, kad greičiausiai ji sutikusi vieną iš žinomų Lietuvos atlikėjų į jį kreiptųsi mandagumo vienaskaita, nes, jos teigimu, jis pats save labai iškelia, vartojant įvardį *tu* tarsi norisi „nuleist ant žemės“. Be to, vieno informanto išsakyta mintis patvirtina, kad taip pat ir priešingas variantas – sugrįžimas nuo mandagumo vienaskaitos prie daugiskaitos – gali žymėti pyktį, nesutarimą: „gal ten iš pradžių šefas atrodė labai draugiškas ir ten vos ne *tu* iš karto, o po to ten tau kažką tai pikčiau pasakė ar ten nubaudė kažkaip ir jau po to jau kažkaip įstrigo. O gal ir pykčio forma iš tikro gali būt tas *jūs*.“ (I2)

Pora informantų užsiminė apie tam tikruose kontekstuose reikšmingą mandagumo daugiskaitos funkciją padedant palaikyti discipliną (apie tai tyrėja iki tol nebuvo susimąščiusi):

(76) [Š]vietime jūs yra pakankamai svarbus dalykas vien dėl to, kad kai dirbi su 20–30 mokinių, kad suvaldytum klasę, nu tu turi pagarbą išlaikyti <...>. Jeigu, žinai, mokytojai sugeba familiariai, kaip su draugais bendrauti su mokiniais, išpešt iš jų naudą jiems patiems, tai go for it, aš sakau, bet jeigu mokytojui lengviau atsiribot nuo mokinių ir būt jų mokytoju ir viskas, ne mokytoju-draugu, nu tai čia jau pasirinkimas, žinai. (I4)

I5 apibendrina, kad *jūsinimo* funkcijos gali būti įvairios: „kiekviena situacija reikalauja vis kito to, žinai, kartais tai yra oficialumas, kartais yra pagarba, kartais yra įkandimas, atsitraukimas“. (I4) Įvardis *tu* taip pat gali parodyti tiek artimumą, norą kurti ryšį, tiek ir nepagarbą, įžeidimą. Taigi mandagumo vienaskaita ir daugiskaita komunikacijoje turi daug funkcijų, kurios priklauso nuo konkretaus pokalbio konteksto ir situacijos.

3.2.4. Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos kaitaliojimas

Visi informantai kalbėjo apie vienokį ar kitokį perėjimo nuo mandagumo daugiskaitos prie vienaskaitos procesą. Vieniems jis vyksta natūraliai, automatiškai, kiti teigiamai vertina susitarimą, dar kiti, rodos, turi tam tikrą nuoseklų perėjimo planą:

(77) Niekados nesu klausęs leidimo, dažniausiai tai būna taip, kad <...> pirma sakau jūs, po kokių dešimt, penkiolikos minučių pasakau jo vardą kreipdamasis ir jeigu matau, kad nu ta prasme vis dar šypsena veide ir viskas normaliai, tai

yra toks kaip ženklas, kad galėčiau ir tu sakyti. Nes vardas man labai netoli to tu yra, nu, tarkim, „sveiki, ačiū kad jūs atvykote. Tomai, ar tu turi kažkokį klausimą? Ka tu manai?“. <...> Tokias gal net taisykles aš turiu, <...> ta prasme, ar žmogus patogiai bendrauja su manim, ar nesijaučia diskomfortiškai, <...> žiūri į žmogų ir stebi, ar jis gerai jaučiasi su tavim bendraudamas. (I4)

(78) [S] Jūsitinki su nauju žmogum, tu maždaug nusprendi amžiaus skirtumą ir <...> jeigu tu nejauti labai prarajos <...> didelės, tai tu sakai iš karto tu, jei tu jauti, kad jau daug daugiau vyresnis žmogus už tave, tai tu taip pasijauti kuklesnis prieš jį ir automatiškai sakai jūs, bet laikui bėgant tu gali pereit į tą tu. (I6)

Informantas teigė, kad pasirinkti tarp mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos dažnai padeda pašnekovo siunčiami verbaliniai ir neverbaliniai ženklai: šypsena, muistymasis, fizinis atsitraukimas, rankų sukryžiuojimas, juokavimas, mažiau oficiali kalba, pati pokalbio seka. Analizuojant DKT rezultatus jau minėta, kad kreipimasis vardu žymi mažą socialinį nuotolį arba yra tarpinis variantas tarp mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos. I4 svarsto, ar leidimas kreiptis vardu yra ženklas, kad galima pereiti į mandagumo vienaskaitą:

(79) T: Jeigu pasako jau vardą, tai tu tarsi suvoki tai kaip ženklą, kad gali tujint, ar nebūtinai?

I4: (Galvoja) O vat irgi nežinau, čia geras klausimas. (Galvoja) Ne, nebūtinai reiškia iš karto, kad tu gali tujint, nes, tarkim, susitikime su tuo Google nu tai tipo davė ranką, sako „Mark“, nu tai Mark, bet vis tiek jis yra Google viceprezidentas. (I4)

Informantų klausta, po kiek laiko paprastai įvyksta perėjimas, visi teigė, kad dažniausiai jau per pirmąjį pokalbį, vis dėlto visi informantai patvirtino, kad perėjimas nuo vieno įvardžio prie kito retai kada yra iš karto sklandus ir sėkmingas procesas, jis gali vykti su tam tikrais trikdžiais, įvardžių kaitaliojimu, paraleliu jų vartojimu:

(80) [N] Jaują žmogų tu tyrinėji, nu vis tiek, bandai jį suprast, tai, kol tu jo nesupranti, tu atsargiai tu su juo bendrauji ir dėl to tas jūs pats pasisako ir jis turbūt ne vieną kartą primena, jeigu nenori girdėt to jūs, kad „tu mane vadink tu“. (I2)

(81) [B] Jūna man ten su kosmetologe, aš kreipiuosi jūs, nors ji ten pora metų, sakykim, vyresnė, bet man tas jūs vat atsiranda ir tada į tu pereini tada, nes jinai prašė, mes susitarėm, bet man vis tiek būna tas jūs išsprūsta, „uoj, atsiprašau, tu“. (I3)

(82) [D]ėdė] čia dabar apsigyveno arčiau, pradėjo vos ne kasdien pas mus atvažiuot ten, <...> tai ir būna grynai, kad, kai reikia, nu kartais, atrodo, net netyčia tas tu pasisako, bet tada suprantu, kad nieko blogo nepasakiau, nes jau labai pakankamai suartėjom, tai sakykim tu, bet dar būna ir jūs. <...> Būna momentų, nu, per visą tą ryšio su žmogumi laiką, <...> kai grįžtu į priekį, atgal, į priekį, atgal, pavyzdžiui, jei vieną dieną su tuo žmogum, kurį jūsinau, reikia daug bendrauti kažkokiais reikalais, labai daug šnekėti, <...> ir tas kartais net gal netyčia tas tu išsprūdo ir tada pajaučiau, kad nu tiesiog labai natūralu gavosi, o po to vėl buvo toks momentas, kad, nu, nesimatėm kokias tris savaites, ir vėl tas

jūs sugrižo, nes tiesiog lyg, atrodo, ne blogą prasmę santykių atšalo, bet nu tiesiog, <...> iš pradžių netgi ir būna tokios abejonės, kaip tas pats žmogus sureaguos, ar jis kartais neišsižeis. (15)

Taigi informantų pasisakymai atskleidė, kad nesklандаus perėjimo priežastys gali būti nuo vaikystės suformuotas įprotis į vyresnius, nepažįstamus arba aukštesnį socialinį statusą užimančius žmones kreiptis mandagumo daugiskaita, jis taip pat gali atspindėti ilgesnį nebendravimo periodą, be to, kadangi mandagumo daugiskaita yra būdas atsiriboti, ji gali parodyti norą kurį laiką išlaikyti saugų atstumą, asmeninę erdvę bendraujant su nepažįstamu žmogumi arba baimę pažeisti kito žmogaus asmeninę erdvę, jį įžeisti.

Šio darbo autorė iš artimo žmogaus buvo girdėjusi atvejį, kai atėjęs į naują darbovietę, jo teigimu, norėdamas kurti artimą, betarpišką bendravimą vyravusį buvusioje darbovietėje, į savo vadovę iš karto kreipėsi mandagumo vienaskaita, tačiau išgirdęs, kad jo kolegos vartoja mandagumo daugiskaitą, apytiksliai po savaitės taip pat perėjo prie įvardžio *jūs*. Paklausti apie šį procesą – neprašytą perėjimą nuo mandagumo vienaskaitos prie daugiskaitos – informantai sakė iš savo patirties tokių pavyzdžių neturintys („aš kai pasakau *tu*, aš jau nebegrižtu“ (I6), tačiau ne vienas pripažino, kad įsivaizduoja, jog toks perėjimas yra įmanomas ir greičiausiai sietųsi su nesutarimais, konfliktais ir jų nulemtu noru padidinti socialinį nuotolį. Vis dėlto, respondentų manymu, dažnesnis atvejis galėtų būti atvejis, kai adresatas pats paprašo į jį nesikreipti mandagumo vienaskaita.

Šio darbo autorė yra pastebėjusi, kad kai kurie žmonės vos pradėję bendrauti pareiškia norą, kad į juos kreiptis mandagumo vienaskaita, tačiau jų pašnekovams šį prašymą išpildyti sekasi labai įvairiai. Dėl to nuspręsta apie tokias patirtis pasiteirauti atliekant interviu. Beveik visi informantai dalijosi patirtimi, kaip jų buvo paprašyta kreipti mandagumo vienaskaita. Tokį susitarimą informantai vertina skirtingai, dauguma teigia, kad tai nenatūralu arba nemalonu, tik viena informantė teigė, kad tai jai atrodo brandu, „suaugėliška“:

(83) [Š]iaip niekad nesu paklausus, (nusijuokia) kažkaip nejauku labai atrodo. (I1)

(84) I2: Nu nežinau, nejaukus klausimas, ar tas iš jūs, iš tu perėjimas gal keis... nu gal ir ne, gal ir nekeistas, bet kažkaip natūraliai dažniausiai taip išsivysto.

T: Bet sakai, kad kažkoks yra nejaukumo momentas tame, kad tu paklausai?

I2: Jo. (I2)

(85) [Š]iaip tai man dėl to, kad jis pasakė „kreipkis į mane tu“, tai man dėl to mažiau nesinori sakyti jūs. Nu, tipo, mano akyse jis nepasidarė staiga tu. <...> kai paprašo, nu tai tada nenatūraliai tiesiog, <...> kas nenatūralu, tai ir negerai, nes nesigaus tiesiog. (I6)

(86) *Sako: „aš tik noriu sutarti, kad tu į mane kreipkis tu, ir jeigu ir aš į tave galiu kreiptis tu“. Nu, ta prasme, labai etiškai, sakykime, man atrodo, pasielgė jinai.<...> Nu man taip labai subrendėliškai atrodo, <...> parodo kažkokį tą bendrą susitarimą, <...> ateinu pas kažkokį specialistą, tarsi jis aukščiau, sakykime, <...> ir jis vat susilygina su tavim.* (I3)

Informantai nevienareikšmiškai vertina susitarimą vartoti mandagumo vienaskaitą, o tyrėja svarsto, kad galbūt susitarti gali būti paranku tada, kai pokalbyje veikia keli kintamieji ir nėra iki galo aišku, kurį įvardį vartoti. Dauguma tiriamųjų (kurie yra studentai, taigi neretai jaunesni ar žemesnę socialinę galią visuomenėje turintys asmenys) teigia patys niekada neinicijavę susitarimo, dėl to numanoma, kad jis būdingesnis vyresniems arba didesnę socialinę galią pokalbyje turintiems asmenims. Vis dėlto pašnekovo prašymas nesikreipti mandagumo vienaskaita visiems informantams vienareikšmiškai atrodo labai nemalonus, tai patvirtina tiek jau minėtas pavyzdys, kai I1 močiutė liepė į ją kreiptis mandagumo daugiskaita, tiek toliau minimi pavyzdžiai:

(87) *[M]anau, būčiau tokį atvejį prisiminus, nes labai toks nemalonus būtų.* (I3)

(88) *[T]as pataisymas, nu tai labai toks išsikėlimo ženklas man atrodo.* (I4)

(89) *Jeigu man taip pasakytu, jausčiausi labai labai nepatogiai, bet šimtu, tūkstančiu procentų gerčiau to žmogaus nuomonę <...>, [aš pati] nepulsiu komentuot, „ką čia mane tujinat, aš jūsų nepažįstu“, grynai būna tokia mintis: „ai, tai mes tujinamės, tai labai gerai, aš nežinojau, kad jūs su manim jaučiatės va taip gerai“ ir tada aš atgal patujinu.* (I5)

Tai galima paaiškinti ne tik tuo, kad, kaip patvirtino informantų atsakymai, mandagumo daugiskaita gali sukurti barjerą, atsiribojimą, bet ir paties šnekos akto prigimtimi – toks teiginys dažniausiai išreiškiamas kaip liepimas, reikalavimas, kuris yra kenksmingas pašnekovo įvaizdžiui, nes apriboja adresato veiksmų laisvę (Ryvitytė 2011: 72). Norėdami išvengti minėto nemalonaus prašymo nevertoti mandagumo vienaskaitos, kai kurie informantai sakosi dažniausiai pirmiausiai pasirenkantys mandagumo daugiskaitą kaip saugų variantą:

(90) *Tai va, kadangi ir mėgstu, ir jaučiu pareigą parodyti tą pagarbą visada, tai kadangi tai būna mano pirmasis žingsnis, nėra man tekę to patirti, „kas tu čia man esi, kodėl mane tujini?“.* Visą laiką duodu žmogui pasijausti patogiai su manim ir tada pradėdam tą tujinimo procesą. (I5)

(91) *[Kreipiuosi jūs] iki tol, kol jis pasako, kad tu, nes this is not a risk I'm willing to take (juokiasi).* (I4)

(92) *[T]urbūt geriau jūs kreiptis. O jei nepatiks jūs, tai pataisys.* (I2).

Įdomus pasirodė I5 papasakotas atvejis, kurį ji pamatė feisbuke. Viena iš pokalbio dalyvių pasijuto pakankamai artima, kad galėtų pereiti prie mandagumo vienaskaitos, vis dėlto jos pašnekovei tai nebuvo priimtina:

(93) *Feisbuke vienoje grupėje pamačiau užduotą klausimą <...>, daugiausia laiko trys žmonės vienas kitam atsakinėjo į klausimus <...> ir mergina, viena iš tų trijų bendrautojų to pokalbio, atrasė: <...> „Ar jūs mane pažįstate, kodėl staiga pradėjote kreiptis tu?“ ir ta moteris, kuri padarė tą perėjimą į tu, ji <...> atsiprašė ir [parašė] „Mes čia taip diskutavome, kalbėjome ta tema, tai kažkaip aš jus ir prisijaukinau.“, va taip ji parašė ir į tai buvo tos pačios merginos, kurią tujino, atrasėta: „Aš jūsų nepažįstu ir labai norėčiau, kad į mane kreiptumėtės jūs.“ ir tada dar kartą atsiprašė ir pasakė: „Gerai, kreipsiuosi jūs.“, bet netgi tiek, atrodo, užteko, kad kalbėjo kalbėjo kalbėjo, ten daug tos diskusijos buvo ir jai atrodo prisijaukino tą žmogų, tapo va to vieno bendro konteksto dalim, atrodo, lyg nepažįsta visai vienas kito, bet lyg atrodo jau kažkas sieja. (I5)*

Pasak Brown'o ir Gilman'o (1960: 277) tokiais atvejais yra sulaužomos solidarumo normos, adresantas suvokia adresatą kaip sau artimą ir ši simpatija gali būti priimta arba ne. Šis pavyzdys apibendrina, kad natūralus perėjimas prie mandagumo vienaskaitos yra gana rizikingas, ir jo sėkmė įmanoma tada, kai abu pašnekovai jaučia, jog socialinis atstumas tarp jų yra pakankamai mažas. Priešingu atveju atsiranda tikimybė, kad vienas iš jų paprašys mandagumo vienaskaitos nevertoti, kils grėsmė pašnekovo įvaizdžiui. Vis dėlto susitarimą dėl mandagumo vienaskaitos vartojimo, galintį padėti išvengti įvaizdžiui kenksmingų šnekos aktų, dauguma informantų vertina neigiamai.

Informantai teigė iš savo patirties neturintys pavyzdžių, kad mandagumo vienaskaita ir daugiskaita pakaitomis būtų vartojama tame pačiame pokalbyje, tačiau tyrėja keletą tokių atvejų yra pastebėjusi, pvz., viename stebėtame interviu žurnalistas su pašnekovu susitarė vartoti mandagumo vienaskaitą („*davai ant tu*“), bet mažiau nei po minutės vėl kreipėsi *jūs*, po to buvo pataisytas, tačiau mandagumo vienaskaitos vartojimas pokalbyje vis tiek nebuvo sklandus. Taigi galima spėti, kad tokia vartosena įmanoma, tačiau yra retai pasitaikanti.

3.2.5. Vengimas vartoti mandagumo vienaskaitą arba daugiskaitą

Keli informantai pripažino, kad yra patyrę arba aplinkoje girdėję atvejų, kai nežinojo, kurį mandagumo įvardį pasirinkti arba dėl tam tikrų priežasčių nenorėjo kreiptis mandagumo daugiskaita, nors visuomenėje tai būtų priimtina. I6 teigimu, įtakos nežinojimui, kaip kreiptis turi savo padėties socialinėje erdvėje nesuvokimas: „nesuvoki savo padėties dar tuo metu toj socialinėj erdvėj, tipo *tu* va sėdi prie stalo su kažkuo ir *tu* dar nežinai, kokius mes čia vaidmenis užimam vienas kito atžvilgiu. Paskui kai pasiskirsto tuos vaidmenis, tai labai greit atsiranda tas *tu tu tu*.“ (I6). Kai kurie informantai

įvardijo ir tokiose situacijose naudojamus nesikreipimo mandagumo vienaskaita ar daugiskaita būdus – kontakto vengimą, bandymą suprasti pašnekovo reakciją, bandymą kreiptis vardu, arba nesikreipiant tiesiogiai, o nurodant į tam tikrą objektą (ši strategija buvo pastebėta ir DKT):

(94) [T]iesiog ignoruoju jį, jeigu man nepatinka jis, ir vengiu kontakto su juo <...>, nebent jau ten labai priverstinai reikia kažką pasakyti, tai tada iš viso nesikreipiu, tiesiog sakau ten, ką aš galvoju <...>. [K]artais būna, kad nežinau, kaip kreiptis į tą žmogų <...>, tai niekaip nesikreipiu <...> tiesiog žiūriu į tą žmogų ir kai pagauni žvilgsnį, tai tada kažką sakai. (I1)

(95) [M]ano bendradarbė sakė, kad bandė pradžioj išvengt į vadovę kreipimosi <...>, pradžioj, nu, norėjo į ją kreiptis jūs, bet visi, nu, aplinkui girdėjo, kad visi kreipiasi tu ar ten Deimante, ar dar. Tai sakė netgi pradžioj <...> buvo jūs, tada kažkaip nemaloniai pasijautė ir tada bandė išvengti tų situacijų, kai reikia tiesiogiai kreiptis <...>, gal tada netgi mažiau klausė, jeigu kilo kažkokių neaiškumų, dėl to, kad nenorėjo va taip va kreiptis, tai man buvo keista. (I3)

(96) T: O nebandei tokiais atvejais kažkaip išvengt apskritai va to tu arba jūs?

I2: Gali vardu kreiptis. (I2)

(97) Jeigu manęs paprašo, tai aš tada išvis stengiuosi išvengt kažkaip sakyt tuos įvardžius, nes man nenatūraliai tada atrodo jei sakysiu tu, o jūs irgi negaliu sakyt, nes įsižeis. Ir aš tada vardu pradedu vadint, nu, tipo, bandau kažkaip apeit tą tu ir jūs. <...> Kartais tas vardas toks labai geras tarpininkas. Kaip ir pagarbus toksai, kaip ir jūs, bet ne tu. <...> Kažkokį small talk'ą galiu užvest. Ten būna prie kokio kavos aparato ir nori paklaust, ar ten pripildytas vanduo, ir tu neklausi „ar tu pripildei vandenį?“, tai toks sakai: „kaži, ar čia pripildytas vanduo tam aparate...“ (juokiasi). (I6)

Tyrėjos manymu, tai patvirtina jos darytas prielaidas, kad DKT mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos nepavartojimas galėjo būti nulemtas ne situacijos scenarijaus specifikos, o sąmoningo arba nesąmoningo noro išvengti mandagumo įvardžių, o kreipimasis vardu iš tiesų gali būti suvokiamas kaip tarpinis variantas bandant pereiti nuo mandagumo daugiskaitos prie vienaskaitos arba nežinant, kaip kreiptis.

3.2.6. Kitos mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo ypatybės

Kalbantis informantams pateikti du mandagumo daugiskaitos veiksmažodžių formų pavyzdžiai su ilgąja ir trumpąja galūne – *galėtumėte* ir *galėtumėt*. Pašnekovų klausta, kaip jie mano, ar šios formos yra lygiavertės:

(98) I1: Aš tai manau, kad tiesiog gramatinis tas skirtumas, nes nu aš tai visada trumpinu <...>, man tai atrodo, kad jie lygiaverčiai abu, nu bet čia aišku, jeigu, pavyzdžiui, šnekėčiau dabar su kokia lietuvių kalbos mokytoja ten, Petraitiene, tai aš tikrai nesakyčiau to netaisyklingo. <...>

T: Ta prasme, tos trumpesnės nesakytum?

I1: Jei žinočiau, kad čia tas žmogus lietuvių kalbos mokytojas, tai iš pagarbos, žinai, tipo. (I1)

(99) *Aš visada rašau galėtumėte, nes galėtumėt atrodyti kaip neužbaigtas žodis.* (I4)

(100) *I2: [N]u reikšmė ta pati, bet emocija kita, gal taip pasakyti. <...> Ta galūnė kažką pridėda vis tiek. <...> Ta tokia aukščiausia mandagumo forma gal ta e raidė <...>. Kartais gali žmogų ir įžeisti, <...> gali ir pašaipiai skambėti.* (I2)

(101) *Aš tai tą sutrumpėjusią jaučiu vartočiau. Galėtumėte tai čia labai jau <...> jaučiu svorį žodžio, taip. <...> Dar mažiau familiarus.* (I3)

Iš pavyzdžių matyti, kad informantų nuostatos dėl ilgosios ir trumposios mandagumo daugiskaitos veiksmažodžio galūnės yra skirtingos: I1 ir I4 suvokia trumpąją formą kaip netaisyklingą arba neužbaigtą žodį, o I2 ir I6 ilgoji forma atrodo mandagesnė, tačiau nenatūrali ir kartais netgi pašaipai, I3 ir I5 mano, kad ilgoji forma oficialesnė, o trumpoji – tinkamesnė kasdienei komunikacijai.

Pašnekovų taip pat klausta, kaip jie rašytinėje kalboje vartoja mandagumo įvardžius – rašo didžiosiomis ar mažosiomis raidėmis:

(102) *Nerašyčiau nei tu, nei jūs iš didžiosios raidės, nes čia tiesiog <...> jis neturi būt iš didžiosios raidės. <...> [G]al, tarkim, jeigu kažkoks klientas <...> ateitų labai nepatenkintas tom paslaugom ar ten kažkokiais dalykais, galbūt ten galėtum įterpti tokį mažą elementą.* (I2)

(103) *Tu tai tikrai visada iš mažosios, o jūs, jums būna dažnai. <...> Bet kartais jau vengiu, nes tada atrodo jau iš viso per daug kažkaip <...>, pati redaguodama tekstus suprantu, kad gal... gal per šaltai. <...> Nežinau, elektroniniam laiške tai gal ir visai jūs iš didžiosios gerai, bet, sakau, rašant kokius ten tekstus <...> reklaminius gal atrodo, kad <...> ne tas gal kontekstas, ne tas žanras.* (I3)

(104) *[J]ei laišką rašau, tai iš didžiųjų, nu nes laiškai, vis tiek čia darbas ir atstovauji tu ten įmonę, ir norisi to formalumo tokio. Nu nesinori man, bet stengiamės profesionaliai. <...> [R]ašai tą darbo laišką, tai tu tiesiog, nu, primeti, kad tu profesionalus va, ir viską darai kaip reikia, nebūtinai, kad tau norisi taip rašyti, nes tikrai nesinori taip rašyti, norisi pasiūst kartais, bet rašai „ar Jūs gavote mano laišką?“ (juokiasi).* (I6)

Daugiau informantų teigia, kad įvardį *jūs* rašo didžiąja raide, priešingai nei *tu*. Dažnesnis įvardžio *jūs* rašymas didžiąja raide pastebėtas ir DKT respondentų atsakymuose. Kai kuriems informantams atrodo, kad tai yra nereikšminga smulkmena, o kai kurie sutinka, kad tai suteikia papildomo mandagumo, pagarbos arba šaltumo įspūdį. Dauguma informantų teigia, kad įvardžio *jūs* rašymas didžiąja raide tinkamas siunčiant elektroninius laiškus, bendraujant su klientais, taigi tokios rašybos pasirinkimas priklauso nuo vartojimo konteksto, teksto žanro.

3.2.7. Informantų nuostatos dėl mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos

Per interviu informantai atskleidė nemažai įdomių pastebėjimų apie mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimą. Net keli respondentai kalbėjo apie tai, kad neigiamai vertina amžiaus nulemtą

mandagumo daugiskaitos vartojimą, jų manymu, mandagumo daugiskaita yra glaudžiai susijusi su pagarba, o žmogus turėtų būti gerbiamas ne dėl amžiaus, bet dėl savo pasiekimų, nuopelnų, vertybių:

(105) *Man tai, pavyzdžiui, nu, kažkaip automatiškai įsiskiepijo tas, kad tipo vyresnius reikia gerbt, nors dabar tai aš su tuo visiškai nesutinku. Ten, žinai, žmogų gerbi pagal, nu, jo įsitikinimus, vertybes, bet tikrai ne pagal amžių.* (I1)

(106) *[L]Jabai blogas įprotis, nu, tipo, gerbti žmones vien dėl jų amžiaus, aš manau, nes, nu, jis gali būt naxis ir trisdešimt metų šaudyt juodaodžius ar kažkas ten, nu, ta prasme, mes nežinom jo story ir už tai vien tik tas, kad jis yra senas, aš turėčiau jį gerbt, nu toks biškį... nu ne biškį, tiesiog total bullshit yra. <...> Aš labai norėjau priprast nesakyt jūs, nes tarsi įprotis, kuri man išmokino tėvai, kad turi kreiptis į visus jūs <...>, pavyzdžiui, man mokykloj dafiga kartų sakė, kad tu turi kreiptis į auklėtoją jūs, <...> jis vyresnis yra, sakau: „nu ir kas, nu ir kas, kad jis yra vyresnis, bet jis per pertrauką išgėrė plečkelę ir jį išmetė iš darbo, ar už tai aš jį turiu gerbti ir kreiptis jūs?“. Nu nesąmonė yra.* (I4)

Neigiamas jaunų žmonių požiūris į visuomenėje nusistovėjusį įprotį vyresnius žmones *jūsinti* gali rodyti palaipsniui mažėjantį visuomenės galios nuotolį. Informantai taip pat išreiškė nuomonę, kad galbūt mandagumo daugiskaita yra svarbesnė vyresnio amžiaus žmonėms, o jaunimui – ne tokia reikšminga:

(107) *[M]anau, iš senesnių laikų šitas jūs atėjęs yra dalykas, visas tas bendravimas ir vyresni žmonės galbūt labiau linkę, nenori girdėt to tu. Ir gali tas tu būt įžeidus iš tikrųjų kai kuriem.* (I2)

(108) *[S]pėju, kad ir mums, jeigu į mus kreiptųsi jūs, mes sakytumėm „sakyk tu“. <...> Nes mes jaučiamės per jauni, kad į mus kreiptųsi taip senai.* (I4).

Prieš vykdydama šį tyrimą, jo autorė buvo girdėjusi nuomonių, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos skirtis yra nereikalinga, apsunkina kalbos vartoseną, neretai iškyla pasirinkimo problema ir geriau, kad į visus būtų kreipiamasi vienodai, kaip tai daroma anglų kalboje. Vis dėlto šio tyrimo informantai, nors ir pritardami, kad kartais yra sudėtinga pasirinkti, kurį įvardį vartoti, teigė, kad bendrai mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos skirtį mūsų kalboje vertina teigiamai ir mano, kad kai kuriais atvejais jis yra reikalingas:

(109) *Taip, yra situacijų, kai jis reikalingas, nes <...>, pavyzdžiui, tarkim, parduotuvėj reikia paklaust vyresnio žmogaus ir tu matai, kad nu jis tikrai vyresnis ir pagarbos kažkokios nori jaust, nori, kad jisai jaustų, tiesiog kreipiesi į jį jūs.* (I2)

(110) *Būna tiesiog vyresnių žmonių, kurie kreipiasi į protingesnius, kad ir jaunus žmones jūs, ir gerai, kad kreipias, nes tas jaunas žmogus kuris daug dirba, kompetencijas ugdo savo ir, nu, žinai, gyvenime stengias pasiekt dalykų, supranta, kad jis moving on the right side, žinai. Tai už kompetencijas, už darbus ir taip toliau, tai tikrai žmonės gali vadint jūs.* (I4)

(111) *Nu esu girdėjus, kad va, nuvažiuoji kad ir į tą pačią Ameriką ir manęs nepažįsta, bet visi man šypsosi ir sveikinasi, kodėl Lietuvoj negali taip būti? Tačiau esu girdėjusi ir tokių komentary, kad, pavyzdžiui, toje pačioje Amerikoje visi nori pasirodyt, koks mano gyvenimas tobulus ir nuostabus ir kad tave apkabinu, ir tave tujinu, ir rodau, koks pasaulis gražus, bet, nu, kartais čia tiesiog būna pasirodymo reikalas, <...> man tinka tai, ką mes turime ir mokame parodyti pagarbą ir man tai yra gerai, <...> iš pradžių pajūsinkim, o po to galima užsitarnauti ir tujinti žmogų, tada ne kiekvienas gaus prie tos artimesnės sielos dalelės prieiti. (15)*

Pasirodė įdomu tai, kad informantai ne visada aiškiai suvokia anglų kalbą neturint mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos. Kreipinį *jūs* informantai greičiausiai laiko viena iš mandagumo apraiškų ir suvokia kitas anglų kalbos priemones, tokias kaip kreipiniai *sir* arba *m'am* (liet. *ponas, ponia*), esant mandagumo daugiskaitos analogu:

(112) *I4: [I] jį kreipiuosi jūs.*

T: Bet jūs angliškai bendravot?

I4: Jo.

T: (Šiek tiek sutrinka) Kaip tu angliškai kreipsiesi jūs?

I4: Hmm... You.

T: O kaip tu?

I4: Mark.

T: Ai, taip?

I4: Nu.

T: (Nusijuokia) Aš čia tave bandžiau prigaut. <...> Ta prasme tau anglų kalboj vardas yra vienas iš tų artimumo?...

I4: Taip, taip. (14)

(113) *T: O jei anglakalbėj šaly arba užsienyje bendrautum anglų kalba ir norėtum kažkaip išreikšt irgi pagarbą toj pačioj situacijoj: parduotuvėj sutinki vyresnį žmogų ir kažkaip norėtum parodyt pagarbą, kaip kreiptumeis?*

I2: Priklauso, jeigu, tarkim, vyras būtų: „Excuse me, sir.“, pavadinčiau ponu, sir, <...> tas ponas gal iš tikro, sir, yra pakeitimas to jūs. (12)

Tyrėjos manymu, tai patvirtina, kad mandagumas yra universalus ir visoms kultūroms būdingas reiškiny, kiekviena kalba turi savitas jo raiškos priemones, priklausančias nuo visuomenės, jos individualizmo ir kolektyvizmo, galios santykių.

Atrodė, kad kalbinti informantai per interviu buvo paskatinti susimąstyti apie pasirinkimo tarp mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos problematiką. I5, papasakojusi kad pajautė nepasitenkinimą, kai nepažįstamas, maždaug jos amžiaus vaikinai į ją kreipėsi mandagumo vienaskaita, pradėjo svarstyti, kodėl jai tai sukėlė neigiamų jausmų: „Bet pagalvojau, su tuo vaikinu irgi – jis atvažiavo čia pasiteiraut, pažįsta mano tėtį, tai pagalvojau, kodėl man norėjosi *jūs*?..“.

Iš savo patirties šio darbo autorė yra pastebėjusi, kad neretai yra nelengva apsispręsti, kaip kreiptis į gerokai už ją jaunesnius klientus. Jai žinoma, kai kai kurios klientų aptarnavimo įstaigos nurodo į visus be išimties klientus kreiptis mandagumo daugiskaita. Vis dėlto, kai tokio nurodymo nėra, kalbos vartotojui, remiantis socialinėmis ir sociokultūrinėmis kompetencijomis, nuspręsti gali būti sunku, nes tokioje situacijoje susiduria keli vienas kitam prieštaraujantys situaciniai kintamieji: amžius, socialinis nuotolis, socialinė galia. I3 paklaustai taip pat buvo sunku įsivaizduoti, kaip dirbdama aptarnavimo srityje kreiptusi į klientus paauglius:

(114) *[T]ikrai sunku man dabar įsivaizduot <...>, nežinau, kaip būtų su paaugliu, tikrai <...>, bet gal jūs vis tiek nežinau, ar kreipčiaus. <...> O gal atsirastų iš įpročio, nes vis tiek į visus kreipiesi, nu ne į visus, į daugumą, tikriausiai, kreipies jūs dirbant klientų aptarnavimo srityje. (I3)*

Paklausta, kodėl, jos nuomone, yra taip sunku apsispręsti, jeigu ji yra tikra, kad adresatas už ją neabejotinai jaunesnis, o ir pati respondentė minėjo, kad amžius jai yra vienas iš pasirinkimo rodiklių, ji svarsto, kad įtakos turėti gali tai, kad pašnekovas yra klientas ir tokiu atveju amžiaus rodiklis tampa mažiau svarbus, arba tai, kad šiuo atveju yra nemažas socialinis nuotolis tarp adresanto ir adresato. I1 taip pat pritaria, kad klientų aptarnavimo srityje turėtų būti išlaikomas profesionalumas, oficialumas, todėl kreipiamasi mandagumo daugiskaita. I5 pasidalino, kad jai būna keista, nepriimtina, kai reklamose į potencialų klientą kreipiamasi mandagumo vienaskaita:

(115) *Feisbuko reklama būna, kreipiamasi į būsimą, potencialų klientą, kaip ir bando priartėti prie žmogaus kreipdamiesi tu, bet tu rašo iš T didžiosios, tai va tas man įdomu. <...> Atrodo jaučiamas toks artimumas, bandoma, nu, lyg, atrodo, tavo draugas kažką rekomenduotų, tai va irgi draugas kadangi tujina, tai irgi ta reklama bando patujinti, palaikyti tą artimesnį ryšį lyg čia draugas kažką patartų nusipirkti, <...> bando, kabutėse, privaidinti tokius kietus, tai man tiesiog dar labiau atstumia ir gal netgi man labiau patiktų, kad gražiai, mandagiai pristatytų savo prekes, <...> bet gal, kaip sako, tie generation Z, kur visą dieną <...> prie Tiktok'o prasėdi, gal jų kitoks požiūris ir jiems labiau patinka, <...> ir jeigu kažkokios įmonės ar kompanijos ten bando iškišti savo reklamą Tiktok'e, tai ieško kokio specialisto, kuris seka tuos trend'us, nu tuos, kas populiariu ir bando tai atkartoti, bando įsilieti į tą vienas kitą tujančią visuomenę. (I5)*

115 pavyzdyje minimą kreipimąsi reklamose analizavo Dobržinskienė (2010), jos teigimu, reklamose kreipiantis vartojami įvairūs asmeniniai įvardžiai ir juos atitinkančios veiksmažodžių formos, tik priklausomai nuo adresato, reklamos konteksto skiriasi jų vartojimo dažnumas. Dranseikaitė (2020: 37–39) ištyrė, kad kreipiantis į pašnekovą aptarnavimo diskurse, didelę įtaką turi pokalbio situacija, t. y. kokios paslaugos ar prekės ir kur prašoma. Ji taip pat atkreipė dėmesį, kad kreipiantis į jaunesnius

pašnekovus dažniau vartojama mandagumo vienaskaita negu daugiskaita. I6 pasidalino, kad visą laiką į aptarnavimo srities darbuotojus kreipiasi mandagumo daugiskaita, bet lankantis pas kirpėjas neretai būna sunku pasirinkti dėl polinkio dalintis asmeninio gyvenimo detalėmis. Nesinori kreiptis į nepažįstamą žmogų *tu*, tačiau taip pat nesinori kreipiantis *jūs* pastatyti barjerą žmogui, kuris dalijasi asmeninėmis detalėmis:

(116) *Aš labiausia pasimetu kirpykloj, kai kokia kirpėja pakalbina ir aš, nu dievaži, nežinau, ar sakyt jūs, ar sakyt tu. Ir jei būna kokia jaunesnė, tai sakau tu, jei vyresnė, sakau jūs. <...> Nu būna tos kirpėjos kartais tokios, labai pradeda artimai šnekėt, nu aš niekad neinicijuoj tu, bet jinai būna pradeda pati pasakotis apie savo asmeninį gyvenimą <...>, tai man tada jau nesinori kreiptis jūs į ją, nes jinai tada ten pasakoja apie savo asmeninį gyvenimą ir aš jūs sakau, tai kažkaip jau keista. Jinai atveria save, todėl aš jau sakau tu. (I6)*

I5 svarstydamą, kodėl į vienus žmones jai norisi kreiptis ilgąją, o į kitus – trumpąją mandagumo daugiskaitos veiksmažodžio forma, išskėlė idėją, kad galimai įtakos gali turėti ne tik, kaip pastebėjo Dranseikaitė (2020), kokios prekės ar paslaugos prašoma, bet ir įvairūs vidiniai, psichologiniai veiksniai:

(117) *[Č]ia greičiausiai kokia gili psichologija, čia kažkur viduj labai giliai, kur reikėtų kokią ilgą analizę daryt, kaip mes suvokiam visa tai, galbūt toks pasąmonėje, kad nu vis tiek su mūsų gyvybe dirba tas gydytojas ir „prašau, suteikite man pagalbos, man skauda“, o mašina – nu nesutaisys, tai nusipirksiu naują. (I5)*

Apie psichologinius veiksnius, konkrečiai – asmens temperamentą užsiminė ir I6, jo manymu choleriška asmenybė gali būti linkusi dažniau rinktis mandagumo vienaskaitą:

(118) *[V]ienas draugas grynas cholerikas yra, tai jis ten 50 metų seniui sako tu, nes jis tiesiog taip bendrauja, jis toks naglesnis socialinėj aplinkoj. <...> Manau, labai nuo asmenybės priklauso. <...> Jis gal kai tik susipažįsta su naujais, nesvarbu amžius, nesvarbu kontekstas, jis gal kai susipažįsta sako jūs, bet paskui iškart pereina, ar ten sekančią dieną, ar ten pabendravęs šiek tiek. (I6)*

Tyrėja pritaria, kad žmogaus psichologija gali būti susijusi su kalbos vartosena ir mano, kad jie galėtų būti tolesnių, tarpdisciplininių mandagumo tyrimų objektas. Mandagumo daugiskaitos ir vienaskaitos vartosena yra kompleksiškas, nuo daugelio socialinių kintamųjų priklausomas reiškinys, todėl, kaip teigia I6, atrasti tam tikras taisykles, dėsniumus gali būti nelengva:

(119) *Tu nori kažkokį atrast pattern'ą, ane? Tipo, kada kreipiesi tu ir jūs. Bet va čia tame ir esmė, kad čia nėra pattern'o, čia žiauriai nuo situacijos priklauso, nuo aplinkybių priklauso, netgi nuo tavo nuotaikos priklauso <...> čia tokių ir vidinių dalykų yra, ne tik socialinių. (16)*

Informantų patirtys ir įžvalgos atskleidė, kad mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimas, pasirinkimo procesas, balansavimas tarp oficialios ir familiarios raiškos yra dinamiškas, rituališkas procesas. Žmonių santykiai yra sudėtingi ir dažnai sunkiai telpa į opoziciją *tu / jūs* (Čepaitienė 2007: 72). Mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartoseną yra nulemta tiek minėtų socialinių, situacinių kintamųjų – lyties amžiaus, socialinės galios ir socialinio nuotolio tarp pašnekovų, tiek vidinių adresanto ir adresato savybių – charakterio, temperamento, nuotaikos, visų šių kintamųjų sąveikos. Vieni iš šių veiksnių leidžia rinktis mandagumo daugiskaitą, o kiti – mandagumo vienaskaitą ir neretai sunku nuspėti, kurie iš jų turi daugiau svorio, todėl kalbinio mandagumo tyrimai turi plačias tarpdisciplinines perspektyvas. Socialinio atstumo svarba mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos pasirinkimui, adresatų skirstymas į artimus, savus ir nepažįstamuosius, tuos, su kuriais palaikomas ne toks artimas ryšys, rodo vis dar aktualų visuomenės polinkį į kolektyvizmą. Vis dėlto nemažai požymių (neigiamas požiūris į amžiaus nulemtą kreipimosi vartoseną, nenoras pažeisti adresato asmeninės erdvės) rodo, kad visuomenė pamažu individualėja, darosi egalitariškesnė.

Išvados

Darbe keltas tikslas ištirti, kaip dabartinėje lietuvių kalboje vartojama mandagumo vienaskaita ir daugiskaita. Atlikus tyrimą galima daryti tokias išvadas:

1. Daugumoje sukurtų diskurso kūrimo testo (DKT) situacijų, kuriose kreipimosi raiškos pasirinkimas nėra visiškai aiškus, mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartosenos atvejai pasiskirstė apylygiai. Iš viso diskurso kūrimo testo atsakymuose pastebėti 633 (43,87 %) mandagumo daugiskaitos ir 619 (42,90 %) – mandagumo vienaskaitos pavartojimo atvejų. Interviu duomenys taip pat patvirtino, kad kai kuriose situacijose vieni informantai renkasi mandagumo vienaskaitą, o kiti – daugiskaitą (pvz., kreipiantis į senelius).
2. DKT gauti rezultatai atskleidė, kad mandagumo vienaskaitos arba daugiskaitos pasirinkimui statistiškai reikšmingi kintamieji – adresato ir adresanto lytis ir jų amžiaus skirtumas. Didesnė galimybė, kad vyriškos lyties adresantui kreipiantis į vyriškos lyties adresatą bus vartojama mandagumo vienaskaita. Adresatui ir adresantui esant vienodo amžiaus taip pat padidėja galimybė, kad bus vartojama mandagumo vienaskaita. Interviu rezultatai atskleidė, kad informantai amžių taip pat mato kaip vieną svarbiausių veiksnių renkantis mandagumo vienaskaitą arba daugiskaitą. Dauguma informantų nurodė, kad kreipimosi raiškos pasirinkimui įtakos turi socialinė galia ir socialinis nuotolis tarp pašnekovų (tai galima priskirti Hofstede'o aprašytiems mažesnio galios nuotolio ir didesnio individualizmo laipsnio požymiams).
3. Per interviu išsiaiškinta, kad kalbos vartotojai mandagumo daugiskaita dažniausiai reiškia pagarbą, oficialumą, atsiribojimą, nesutarimą, konfliktą, o mandagumo vienaskaita – artimumą, ryšio kūrimą, atsipalaidavimą, tačiau taip pat – įžeidimą, nepagarbą. Šios funkcijos priklauso nuo konkrečios situacijos, pokalbio aplinkybių.
4. Perėjimas nuo mandagumo vienaskaitos prie daugiskaitos dažnai nevyksta sklandžiai, to priežastys – įprotis, nenoras pažeisti pašnekovo asmeninės erdvės (visuomenės individualizmo požymis). Kai kada mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos vartojimo kaitaliojimas yra nulemtas susitarimo, o kai kada įvyksta natūraliai, savaime. Perėjimas gali reikšti pakitusį socialinį nuotolį, bendravimo aplinkybes. Adresato prašymas nesikreipti mandagumo vienaskaita visais atvejais yra įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas.
5. Tyrimas atskleidė, kad kai kuriais atvejais vartotojai, nenorėdami arba nežinodami, kokį kreipimąsi pasirinkti, bando išvengti mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos taikydami kai kurias pozityviojo ir negatyviojo mandagumo strategijas (vartodami kuopinę daugiskaitą *mes*, beasmenes konstrukcijas, formuluotes *gal teko, ar pavyko*, įvairius saugiklius, nominalizuodami

prašymą ar klausimą, netiesiogiai kreipdamiesi į pašnekovą), vietoje įvardžio vartodami mandagumo vienaskaitą ar daugiskaitą atitinkančias veiksmažodžių formas, kreipdamiesi vardu, arba apskritai bandydami išvengti kontakto su adresatu. Atkreiptas dėmesys, kad kai kuriais atvejais kalbos vartotojai bando išlaikyti pusiausvyrą tarp oficialaus ir familiaraus bendravimo vartodami mandagumo daugiskaitą kartu su pašnekovo vardu arba pasisveikinimais *labas, sveikas, sveiki*, taip pat įvaizdžiui grėsmingą aktą atlikdami pasitelkus mandagumo daugiskaitą.

6. Per interviu išsiaiškinta, kad informantai neretai neigiamai vertina amžiaus nulemtą mandagumo daugiskaitos vartoseną, jų manymu, vyresnis adresato amžius neturėtų būti priežastis į jį kreiptis įvardžiu *jūs* (tokį jaunimo požiūrį taip pat galima laikyti vienu iš visuomenės individualėjimo požymių). Informantų nuomone, mandagumo daugiskaitos vartoseną vyresnės kartos žmonėms yra svarbesnė. Apskritai informantai mandagumo vienaskaitos ir daugiskaitos skirtį, kaip mūsų visuomenėje priimtą būdą išreikšti mandagumą, artimumą, vertina teigiamai.

Būtina pabrėžti, kad darbe analizuota santykinai nedidelė ir nereprezentatyvi tiriamųjų imtis, todėl išvados taikomos tik šiam tyrimui. Tai galėjo nulemti nedidelį statistiškai reikšmingų kintamųjų skaičių. Norint daryti tvirtesnes ir daugiau siekiančias išvadas reikėtų atlikti platesnio masto, galbūt ir tarpdisciplininius, taip pat – tarpkultūrinius lyginamuosius tyrimus. Vis dėlto, tyrėjos manymu, šis darbas papildo lietuvių kalbos mandagumo, kreipimosi raiškos ir mandagumo vienaskaitos bei daugiskaitos tyrimų lauką ir gali būti naudingas sekant lietuvių kalbos vartosenos polinkius, mokant užsieniečius lietuvių kalbos, ugdant jų sociokultūrinės kompetencijas.

Literatūra

1. Ambrazas, V. et al. 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
2. Austin, J. L. 1962. *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
3. Beebe L. M. Cummings M. C. 2006. Natural speech data versus written questionnaire data: How data collection method affects speech act performance in Gass, S., Neu, J. (eds.) *Speech Acts Across Cultures: Challenges to Communication in a Second Language*. De Gruyter Mouton, p. 66–86.
4. Billmyer, K., Varghese, M. 2000. Investigating Instrument-based Pragmatic Variability: Effects of Enhancing Discourse Completion Tests, *Applied Linguistics*, 21 (4), p. 517–552.
5. Bylaitė-Lapinskienė, A. 2004. Pasisveikinimas ir atsisveikinimas XX a. Lietuvos kaime. *Bendrinė kalba (iki 2014 metų – Kalbos kultūra)*, nr. 77, p. 142–149.
6. Brown, R., Gilman, A. 1960. The pronouns of power and solidarity in Sebeok, T. A. (ed.) *Style in language*. MIT Press, p. 252–281.
7. Brown, P., Levinson, S. C. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Clarke, V., Braun, V. 2017. Thematic analysis. *The Journal of Positive Psychology*, 12 (3), p. 297–298.
9. Čepaitienė, G. 2007. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
10. Čubajevaitė, L. 2006. Cultural and linguistic differences in using personal pronouns: case of lithuanian as a foreign language. *Kalbotyra*, nr. 56, p. 33–38.
11. Dranseikaitė, R. 2020. *Kontaktinio ir distancinio mandagumo raiška aptarnavimo srities pokalbiuose*. Magistro darbas, Vytauto didžiojo universitetas.
12. DuFon, M. A. 2010. The acquisition of terms of address in a second language in Trosborg, A. (ed.) *Pragmatics across languages and cultures*. De Gruyter Mouton, p. 309–331.
13. Dobržinskienė, R. 2010. Adresanto ir adresato santykių raiška televizijos reklamose. *Filologija*, nr. 15, p. 14–27.
14. Ehrhardt, C. 2020. Linguistic politeness in Rings, G., Rasinger, S. (eds.) *The Cambridge Handbook of Intercultural Communication*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 243–260.
15. Gaižauskaitė, I., ir Valavičienė, N. 2016. *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
16. Gee, J. P., Handford, M. (eds.) 2013. *The Routledge handbook of discourse analysis*. Routledge.

17. Girčienė, J., Kupčinskaitė-Ryklienė, A. 2005. Kreipimosi į adresatą būdai reklamoje. *Bendrinė kalba (iki 2014 metų – Kalbos kultūra) nr. 78, p. 220–230.*
18. Girčienė, J. 2009. Daugiskaitinių ir vienaskaitinių kreipimosi formų konkurencija viešojoje sakinėje vartosenoje. *Bendrinė kalba (iki 2014 metų – Kalbos kultūra), nr. 82, p. 214–234.*
19. Girčienė, J. 2010. Laidų vedėjai apie neformalią kalbinę raišką žiniasklaidoje. *Bendrinė kalba (iki 2014 metų – Kalbos kultūra), nr. 83, p. 307–321.*
20. Girčienė, J. 2011. Viešasis diskursas kreipimosi į adresatą požiūriu: neformalumo link. *Gimtasis žodis, nr. 5, p. 2–9.*
21. Grice, H. P. 1975. Logic and conversation in Cole, P., Morgan, J. L. (eds.) *Syntax and semantics: 3. Speech acts*. New York: Academic Press, p. 41–58.
22. Helmbrecht, J. 2003. Politeness distinctions in second person pronouns in Lenz, F. (ed.) *Deictic Conceptualisation of Space, Time and Person*. John Benjamins Publishing Company, p. 185–202.
23. Hickey, L., Stewart, M. (eds.) 2005. Introduction in *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 1–12.
24. Hilbig, I. 2009. *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
25. Hilbig, I. 2010. *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
26. Hofstede, G. 2011. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture, 2*. Prieiga: <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/8> [žiūrėta: 2022-05-20].
27. House, J. 2005. Politeness in Germany: Politeness in Germany? in Hickey, L., Stewart, M. (eds.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 13–28.
28. Ilie, C. 2005. Politeness in Sweden: Parliamentary Forms of Address in Hickey, L., Stewart, M. (eds.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 174–188.
29. Imbrasaitė, J. 2004. Vertybinės orientacijos ir politinis dalyvavimas Lietuvoje: individualistinė-kolektyvinė dimensija. *Filosofija. Sociologija, nr. 2, p. 26–32.*
30. Kalen, J. L. 2005. Politeness in Ireland: ‘...In Ireland, It’s Done Without Being Said’ in Hickey, L., Stewart, M. (eds.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 130–144.
31. Kasper, G. 1990. Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of pragmatics, 14 (2), p. 193–218.*

32. Kasper, G. 2005. Linguistic etiquette in Kiesling, S. F., Paulston, C. B. (eds.) *Intercultural discourse and communication: The essential readings*. Blackwell Publishing, p. 58–67.
33. Katinaitė, D. 2019. *Kalbinis lietuvių mandagumas: atsisakymai*. Magistro darbas, Vilniaus universitetas.
34. Kerbrat-Orecchioni, C. 2005. Politeness in France: How to Buy Bread Politely in Hickey, L., Stewart, M. (eds.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 29–44.
35. Kučinskaitė, A. 1990. *Lietuvių kalbos etiketas*. Vilnius: Mokslas.
36. Kroeger, P. 2018. *Analyzing meaning: An introduction to semantics and pragmatics*. Language Science Press.
37. Lakoff, R. 1973. Language and woman's place. *Language in society*, 2 (1), p. 45–79.
38. Leech, G. N. 2016 [1986]. *Principles of pragmatics*. Routledge.
39. Levinson, S. C. 2004. Deixis in *The handbook of pragmatics*. Blackwell Publishing, p. 97–121.
40. Löbner, S. 2013. *Understanding semantics*. Routledge.
41. Mockaitis, A. I. 2001. Findings for Lithuanian cultural dimensions. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, nr. 20, p. 179–188.
42. Pajėdienė, J. 2017. Lietuviškas rašto diskursas: adresatą nurodantys participiniai įvardžiai. *Bendrinė kalba (iki 2014 metų – Kalbos kultūra)* nr. 90, p. 1–23.
43. Praškevič, E. 2021. *Lietuvos lenkų kreipimosi raiška lenkų ir lietuvių kalbomis*. Magistro darbas, Vilniaus universitetas.
44. Ryvitytė, B. 2011. *Lingvistinės pragmatikos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
45. Rosinas, A. 1988. *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
46. Rosinas, A. 1995. *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*. Vilnius
47. Rosinas, A. 2009. *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra: sinchronija ir diachronija*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
48. Rubežiuotė, G. 2016. Kreipinių vartojimas moterų ir vyrų kalboje reiškiant pyktį elektroniniame diskurse. *Kalba ir kontekstai*, 7, p. 267–275.
49. Saeed, J. I. 2011. *Semantics*. Blackwell Publishing.
50. Satkauskaitė, D. 2011. *Lingvistinė pragmatika*. Mokomoji knyga aukštųjų mokyklų studentams, Vilniaus universitetas.
51. Schoroškaitė, V., Vaicekauskienė, L. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, nr. 12, p. 259–291.

52. Sifianou, M. 1999. *Politeness phenomena in England and Greece: A cross-cultural perspective*. OUP Oxford.
53. Ogiermann, E. 2018. Discourse completion tasks in Jucker, A., Schneider, K., Bublitz, W. (eds.) *Methods in Pragmatics*. Mouton de Gruyter, p. 229–255.
54. Valeckienė, A. 1998. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Mokslo Ir Enciklopedijų Leidybos Institutas.
55. Velupillai, V. 2012. *An introduction to linguistic typology*. John Benjamins Publishing.
56. Vilkevič, J. 2019. *Kalbinis kinų mandagumas: prašymai*. Magistro darbas, Vilniaus universitetas.
57. VLKK nutarimas dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos. 1997 m. birželio 19 d. Prieiga: <http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/suvestines-nutarimu-redakcijos/del-lietuviu-kalbos-rasybos-ir-skyrybos> [žiūrėta: 2022 m. kovo 26 d.].
58. Watts, R. J. 2003. A Social Model of Politeness in *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 142–167.
59. Wierzbicka, A. 1985. Different cultures, different languages, different speech acts: Polish vs. English. *Journal of pragmatics*, nr. 9, p. 145–178.
60. Wierzbicka, A. 1986. Does language reflect culture? Evidence from Australian English. *Language in Society*, 15 (3), p. 349–373.
61. Wierzbicka, A. 2010. Cultural scripts and intercultural communication in Trosborg, A. (ed.) *Pragmatics across languages and cultures*. De Gruyter Mouton, p. 43–78.

Ivanauskaitė, A., *Singular and Plural Forms of Address in Contemporary Lithuanian*. Supervisor research assist. Dr Inga Hilbig – Vilnius: Department of Lithuanian Studies, Vilnius University, 2022 – 73 p.

Summary

This thesis investigates the usage of singular and plural forms of address in contemporary Lithuanian. The objects of this research are pronouns *tu, jūs* and (or) second-person verbs used when addressing the interlocutor. The author of this study was motivated by a difficult and not always fluent choice between singular and plural forms of address, which is caused by diverse social and psychological variables. Therefore, the aim of the present study is to analyze how and why singular and plural forms of addresses are used when addressing the interlocutor in Lithuanian and what specific factors affect the usage.

The research data consists of 111 filled discourse completion test questionnaires and 6 semi-structured in-depth interviews. Quantitative and qualitative research methods were combined in data analysis.

Based on the results of the analysis, it can be stated that the distribution between forms of address in quantitative part of the study is approximately equal. Statistically significant variables are sex and age. However, as the qualitative part of the research shows, the usage of these forms depends on different variables and their interaction in a specific situation. Plural forms of address generally convey respect, formality, distance, while singular forms indicate intimacy, familiarity. In some cases, the switch between forms of address is caused by agreement, in other cases – occurs naturally and means changes of social or psychological circumstances. The choice between singular and plural forms of address is often complex, therefore, the interlocutors try to avoid it and balance between official and familiar addressing.

Priedai

1 priedas. *Diskurso kūrimo testo anketa*

Sociolingvistinis tyrimas

Esu Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros magistro II kurso studentė Aleksandra Ivanauskaitė. Savo magistro darbui atlieku sociolingvistinį tyrimą. Apklausa skirta studentams. Apklausa trukmė – iki 10 minučių. Anketa yra anonimiška, atsakymai bus naudojami tik tyrimo tikslais ir tik apibendrinti. Esate laisvi bet kada nutraukti apklausą. Dėkoju už skirtą laiką!

Svarbu! Gerai įsivaizduokite kiekvieną situaciją ir užrašykite, ką kiekvienu atveju sakytumėte, tačiau rašydami per daug negalvokite, atsakykite kuo spontaniškiau ir natūraliau, tarsi kalbėtumėte. Šiuo tyrimu nėra siekiama patikrinti kalbos taisyklingumo, svarbi kuo tikroviškesnė jo vartoseną. Atsakymai gali būti tokio ilgio, kokio norite.

1. Einu gatve ir pamatau prieš save panašaus amžiaus merginą, kurios kuprinė yra atsisegusi. Noriu ją perspėti, tad pasiveju ir sakau:
2. Stotelėje laukdamas (-a) troleibuso, pastebiu, kad netoliese stovinčiai 15–16 m. paauglei iš kišenės iškrito moksleivio pažymėjimas, tad sakau:
3. Dirbu žaidimų parduotuvėje. Užėjęs jaunesnio amžiaus (13–15 m.) klientas paprašo patarimo. Noriu jam parekomenduoti dabar populiarų žaidimą, bet nežinau, ar tokio jis dar neturi, tad klausiu:
4. Su mergina (ar vaikiną) svečiuojamės pas jos (jo) tėvus. Ant stalo pamatau nuostabią puokštę tulpių. Noriu jas pagirti ir pasiteirauti jos (jo) mamos Rasos, ar pati jas užaugino:
5. Lankausi pas kirpėją Astą, kuri jau ilgai mane kerpa. Ji yra panašaus amžiaus, turime bendrų interesų, mielai su ja pasišnekučiuojame. Šį kartą jai pradėjus kirpti noriu paprašyti, kad plaukus patrupintų dar šiek tiek daugiau:
6. Universitete lankau pasirenkamąjį dalyką, kuriame nėra nė vieno man pažįstamo studento. Praleidau vieną paskaitą ir noriu paklausti šalia sėdinčio vyresnio už mane (apie 35 m. amžiaus) studento, ar galėtų atsiųsti tos paskaitos užrašus:
7. Kavinėje mane aptarnauja už mane jaunesnis darbuotojas, jau ne pirmą kartą matau jį čia dirbant, jis visada maloniai mane aptarnauja. Esu geros nuotaikos ir noriu jį užkalbinti, tad sugalvoju paklausti, kiek laiko jis jau čia dirba:
8. Dirbu su vyresne už mane (apie 40 m. amžiaus) kolege Monika. Su ja gerai sutariu, kartu dirbame jau metus, ji užima tokias pat pareigas. Darbe kilus neaiškumų susitarėme, kad ji iki rytojaus parašys ir išsiųs el. laišką vadovui. Kitą dieną ją susitikęs (-usi) klausiu, ar išsiuntė laišką:

9. Matau, kad už mane vyresnis (maždaug 50–60 m.) žmogus autobuse geria alų, garsiai ir nemandagiai kalba, trukdo kitiems keleiviams, galiausiai tuščią alaus skardinę numeta ant grindų. Esu susierzinęs (-usi) dėl jo elgesio ir noriu liepti jam liautis:
10. Planuoju savaitei išvažiuoti atostogų ir ketinu paprašyti šalia gyvenančios už mane vyresnės (maždaug 35 metų) kaimynės Vilmos, kad kol manęs nebus namie, ji palaistytų gėles. Su ja gerai sutariame, prasilenkdamos laiptinėje kartais pasišnekučiuojame, ji yra vaišinusi mane pyragu, tad sakau:
11. Padedu savo tetai Dianai virtuvėje ir noriu paprašyti, kad ji paduotų bulvių iš spintelės, šalia kurios stovi:
12. Darbe susiginčiju su vyresnio amžiaus (maždaug 40 m.) kolega Vaidu, kuris nuolat priekaištauja man dėl to, kaip atlieku savo darbą, nors pareigose yra su manimi lygus ir šioje darbovietėje dirbame maždaug tiek pat laiko. Esu susierzinęs (-usi) ir noriu paprašyti, kad man nenurodinėtų:
13. Mano geras draugas, kuriantis universiteto tinklalaidę (podcast'ą) paprašė sudalyvauti vienoje jos serijoje apie nuotolinį mokymąsi. Aš sutikau. Laidoje noriu paklausti, kaip jam pačiam sekasi studijuoti nuotoliniu būdu:

Amžius: (įrašykite skaičius)

Lytis:

- Vyras
- Moteris
- Kita
- Nenoriu atsakyti

Užsiėmimas:

- Studijuoju
- Dirbu ir studijuoju
- Dirbu
- Nedirbu

Studijų pakopa: (jei studijuojate)

- Bakalauro
- Magistro

Kursas: (jei studijuojate)

- 1
- 2

- 3
- 4
- 5

Studijų kryptis: (jei studijuojate)

- Gamtos mokslai
- Technologijos mokslai
- Medicinos ir sveikatos mokslai
- Žemės ūkio mokslai
- Socialiniai mokslai
- Humanitariniai mokslai
- Menai

Jei turite pastebėjimų, klausimų, galite juos parašyti čia, arba susisiekti su manimi el. paštu aleksandra.ivanauskaite@flf.stud.vu.lt

**Pusiau struktūruoto giluminio interviu
apie mandagumo daugiskaitą ir vienaskaitą
scenarijus**

- I. Tyrimo ir tyrimo etikos pristatymas, leidimo įrašinėti gavimas**
- II. *Tu/jūs* ir jų vartosenos samprata, funkcijos, priežastys**
1. Į ką paprastai kreipiesi *tu*, o į ką *jūs*? Kas lemia pasirinkimą?
 2. Kokios *tu/jūs* funkcijos? Kodėl mes juos vartojame?
 3. Kas labiausiai nulemia pasirinkimą? Kuris tavo minėtas veiksnys yra svarbiausias?
- III. *Tu / jūs* kaitaliojimas**
1. Ar dažnai pajunti poreikį pereiti nuo *jūs* prie *tu*?
 2. Jeigu TAIP: Kaip įvyksta perėjimas? Ar esi paklauses kito žmogaus, ar gali jį *tujinti*?
 3. Ar yra buvę situacijų, kad tavęs paprašytų kreiptis *tu*?
 4. Jeigu TAIP: Kokios buvo aplinkybės?
 5. Ar yra buvę situacijų, kai taip paprašytam sunku pereiti nuo *jūs* prie *tu*?
 6. Jeigu TAIP: Kaip manai, kodėl?
 7. Ar yra buvę situacijų, kai buvai paprašytas *netujinti*?
 8. Jeigu TAIP: Kokios buvo aplinkybės?
 9. Ar yra buvę situacijų, kai kreipeisi į žmogų *tu*, o vėliau pats neprašytas perėjai prie *jūs*?
 10. Jeigu TAIP: Kodėl taip nutiko? Kokios buvo aplinkybės?
 11. Jeigu NE: Ar manai, kad toks atvejis įmanomas?
 12. Ar esi patyręs arba pastebėjęs (-usi) situacijų, kai pokalbyje įvardžiai *tu* ir *jūs* varijuoja, yra kaitaliojami?
 13. Jeigu TAIP: Kokios buvo aplinkybės?
- IV. Vengimas**
1. Ar yra buvę situacijų, kai nežinojai, ar kreiptis *tu*, ar *jūs*?
 2. Jeigu TAIP: Kokios buvo aplinkybės?
 3. Ar yra buvę, kad tokiu atveju vengei kreiptis *tu* ar *jūs*?
 4. Jeigu TAIP: Kaip, kokiais būdais, to išvengei?
- V. Kita**
1. Kaip manote, *galétumėte* ir *galétumėt* – ar abu vienodai mandagūs?
 2. Jeigu NE: Kuo skiriasi?

3. Mažoji/didžioji raidė rašant įvardžius *jūs* ir *tu*. Ar visada vienodai rašai? Ar varijuoja? Nuo ko tai priklauso?
4. Ar turi dar kokių nors pastebėjimų šia tema?

VI. Demografiniai klausimai

1. Lytis
2. Amžius
3. Veikla
4. Išsilavinimas

Ačiū už pokalbį!